

castellum

VERENIGING VOOR LOKALE GESCHIEDENIS
VAN KALKEN EN LAARNE

DRIEMAANDELIJKS TIJDSCHRIFT
JAARGANG XIII — NR. 1 — MAART 1996

Afgiftekantoor: 9270 Laarne 1

castellum

**DRIEMAANDELIJKS TIJDSCHRIFT VAN DE VERENIGING VOOR
LOKALE GESCHIEDENIS VAN KALKEN EN LAARNE**

BESTUUR

- Ere-voorzitter: **Jonkheer de Pessemier 's Gravendries,**
Slot van Laarne, 9270 Laarne
- Voorzitter: **Marcel Meijs,**
Kruisenstraat 31, 9270 Kalken, tel. (09) 367 55 06
- Ledenbeheer: **Wim Van de Voorde,**
Molenstraat 23, 9270 Laarne
- Penningmeester: **Lieven Hanselaer,**
Koffiestraat 61, 9270 Kalken
- Redactiesecr.: **Johan R.J. De Wilde,**
Varensbos 29, 9920 Lovendegem
- Secretaris: **André Van De Sompel,**
Kruisenstraat 70, 9270 Kalken, tel. (09) 367 83 54
- Leden: **Anne Thibau,**
Kasteeldreef 50, 9270 Laarne
Eric Balthau,
Termstraat 80, 9270 Laarne
Dirk Clerick,
Nerenweg 72, 9270 Kalken
Roger De Bondt,
Maalderijstraat 16, 9040 Sint-Amandsberg

Verantwoordelijke uitgever: Johan R.J. De Wilde,
Varensbos 29, 9920 Lovendegem

EDITORIAAL

De geschiedkundige kring Castellum mag zich verheugen in een bestendig groeiend ledenaantal. Daarom richt het bestuur zich tot het publiek om te vragen of er mensen op vrijwillige basis taken op zich willen nemen. Met betrekking tot een functie als **bestuurslid** wordt bij dit Castellumnummer een invulformulier met de verschillende mogelijkheden verzonden. Het bestuur voorziet in Castellum ook ruimte voor **schrijvende leden** die gegevens willen brengen over personen, gebeurtenissen en gebruiken in Laarne en Kalken. Wij willen nl. meer plaats schenken aan de dorpsgeschiedenis van de 20ste eeuw, en meer in het bijzonder de laatste 50 jaar (dus na de tweede wereldoorlog).

Wij vermoeden dat heel wat mensen over nuttige informatie beschikken. Anderzijds begrijpen wij dat niet iedereen gemakkelijk de pen ter hand neemt. De bestuursleden willen dan ook helpen met begeleiding en raadgevingen indien gewenst. Ter attentie van alle belangstellenden voor de hierboven genoemde taken zal het bestuur een informatie-avond vastleggen (op een later te bepalen datum).

Ook naast onze jaarlijkse publicaties kenden de Castellum-activiteiten een groot succes. Wij denken hierbij aan de voordracht over Laarne tijdens de 2e W.O., een delicaat onderwerp waarin de sereniteit zegevierde dankzij de aanpak van de spreker en de houding van de toehoorders.

Ook na de voordracht i.v.m. genealogische opzoekingen, waarvoor 3 sprekers tekenden, gingen de aanwezigen zeer tevreden naar huis.

Ook in dit werkjaar voorzien wij verschillende activiteiten voor leden en niet-leden:

1. een fietstocht doorheen de wijk Ertbuur, met nadruk op de historische aspecten o.l.v. een bestuurslid. Wschl. de laatste zondag van augustus.
2. een voordracht omtrent de diefstal van een paneel van het Lam Gods (datum later te bepalen).
3. deelname aan de boekenbeurs van de K.W.B. in november te Kalken.

Voor lezers die moeilijkheden zouden hebben met bepaalde termen in onze bijdragen, in het bijzonder omtrent oude munten, dito landmaten en in onbruik geraakte begrippen zal het bestuur een verklarende basishandleiding opstellen, die elke geïnteresseerde zal kunnen bestellen.

Tussen de vele dagelijkse beslommeringen door willen wij ook nog de aandacht vestigen op het volgende praktische punt: indien uw bijdrage voor 1996 nog niet werd vernieuwd, zal het bestuur als geheugensteuntje uw naam in het rood onderlijnen op het vignet bij het toesturen van het eerstkomend Castellumnummer.

Ondertussen wensen wij u alvast veel leesgenot.

DEN LANDSMAN MOESTET AL LATEN. BIJDRAGE OVER HET LOT VAN DE PAROCHIES KALKEN, LAARNE EN WETTEREN T.T.V. DE GENTSE CALVINISTISCHE REPUBLIEK (1577-1584)

Johan R.J. De Wilde

Inleiding

De Gentse Calvinistische Republiek leeft voort als een korte, zij het markante fase in de geschiedenis van de stad. Veel aspecten van deze stormachtige periode, zoals bv. de instellingen, het onderwijs en de religie, werden reeds uitvoerig belicht¹.

In deze bijdrage willen wij de aandacht vestigen op de gevolgen van deze oorlog op het platteland. Meer bepaald richt het onderzoek zich op de dorpen Kalken, Laarne en Wetteren. Gezamenlijk vormden zij tot het einde van de 18de eeuw de meest westelijke zone van het Land van Dendermonde. Samen liggen zij "en bloc" ongeveer halverwege tussen de steden Gent en Dendermonde (zie kaart). De eerstgenoemden bevinden zich integraal ten noorden van de Schelde, Wetteren deels ten zuiden. De toenmalige heren ervan stonden als topambtenaar op de loonstaten van het Spaanse bestuur. François Schouthete van Zuylen, heer van Laarne, Erpe, enz... was hoogbaljuw van Kortrijk. Maximiliaen de Gand Vilain, Baron van Ressegem, heer van Kalken, Wetteren en Massemen zou in 1582 omwille van zijn pro-Spaanse verdiensten worden verheven tot Graaf van Izegem. Beiden werden in 1577 en 1578 door de opstandige Gentenaars gevat. Na een maandenlange opsluiting wisten zij te ontsnappen op 16 juni 1579. Nadien verbleven zij ver van hun gebieden in Oost-Vlaanderen². Het hierna-volgende relaas steunt in hoofdzaak op de gegevens van een anonieme Gentse dagkroniek, bewaard op de Rijksuniversiteit te Gent³. Dit lijvig werk beschrijft in 3 delen gebeurtenissen van augustus 1566 tot 1593. De auteur ervan heeft zich niet beperkt tot de leefwereld binnen de nieuw opgerichte stadsvesten. Evenmin had hij enkel oog voor de saillante politieke, godsdienstige en militaire verschuivingen of successen⁴. Hij luisterde ook naar hetgeen in Vlaanderen gebeurde, en geeft, zoals nog blijken mag, herhaaldelijk blijk van een grote sociale bewogenheid. Hij was waarschijnlijk overtuigd katholiek. Gezien de informatie waarover hij beschikt, heeft hij misschien op het stadhuis gewerkt of in de nabijheid ervan geleefd. Dat zijn zinsbouw

1. Zie bibliografie. Verdere verwijzingen vnl. in Scheerder (1976), Decavele (1984) en De Wilde (1995).

2. J.R.J. De Wilde (1995), p. 15-16.

3. BRUG, Handschriften leeszaal, handschrift (hs) 159.

4. We vinden in hs 519 ook informatie over de vergaderingen van de Gentse Collatie, officiële afkondigingen, de voedselprijzen, blijde intochten, terechtstellingen van misdadigers, de gedachtengang van de "gewone man", enz... doorspekt met menig persoonlijk commentaar.

en gedachtengang soms hortend, ja zelfs slordig en verward is, mag zeker geen beletsel vormen om deze eersterangsbron te gebruiken.

In tweede instantie gebruiken wij ook de notities van de toenmalige Kalkense baljuw Mychiel Wemaes. Deze zijn heel wat minder talrijk, maar laten op bepaalde vlakken een dieper inzicht toe⁵.

Alle gegevens worden voornamelijk in chronologische volgorde behandeld.

A. Van de beeldenstorm tot de opstand van Gent

Onze bijdrage zou de indruk kunnen wekken dat de ellende voor de plattelandsbewoners aanving bij het begin van de Gentse Calvinistische Republiek. Niets is minder waar.

Na de beeldenstorm in 1566 stuurde de Spaanse koning Filips II de hertog van Alva naar onze gewesten om het staatsgezag te herstellen en de schuldigen van de beeldenstorm te bestraffen. De duizenden soldaten die de hertog naar de Nederlanden leidde, beschouwden alle autochtonen als ketters en ze keken met minachting op hen neer.

Uit handschrift 159 selecteerden wij volledigheidshalve de volgende passages met betrekking tot de parochies Kalken, Laarne en Wetteren⁶. Hoewel zij niet in het centrum van de belangstelling lagen, zijn de gebeurtenissen aldaar niet minder representatief voor de geschiedenis van het platteland.

De eerste vermelding dateert uit 1567. Ongeveer één jaar na de beeldenstorm verbleef een troepenafdeling Spanjaarden te Wetteren, Belle en Melle. Zij vertrokken er op 27 augustus⁷. Over onregelmatigheden is hier nog geen sprake. Op 24 april 1568 vertrok een vendel Spanjaarden uit Gent. Men nam aan dat zij zich naar Vilvoorde begaven. Zij vorderden echter niet verder dan Hamme in het Land van Dendermonde. Op 2 mei keerden zij terug naar Gent *doende groote scade de lanslieden ende brochten met hemlieden neghen waghens gheladen met fictaelle* (= levenswaren) *ende begaeyse* (= bagage) *als hespen ghesauten baken vlees en hoeynderen by groote menichte*⁸. Een georganiseerde strooptocht als het ware, die ongetwijfeld alle parochies langs de Dendermondse Steenweg heeft geteisterd.

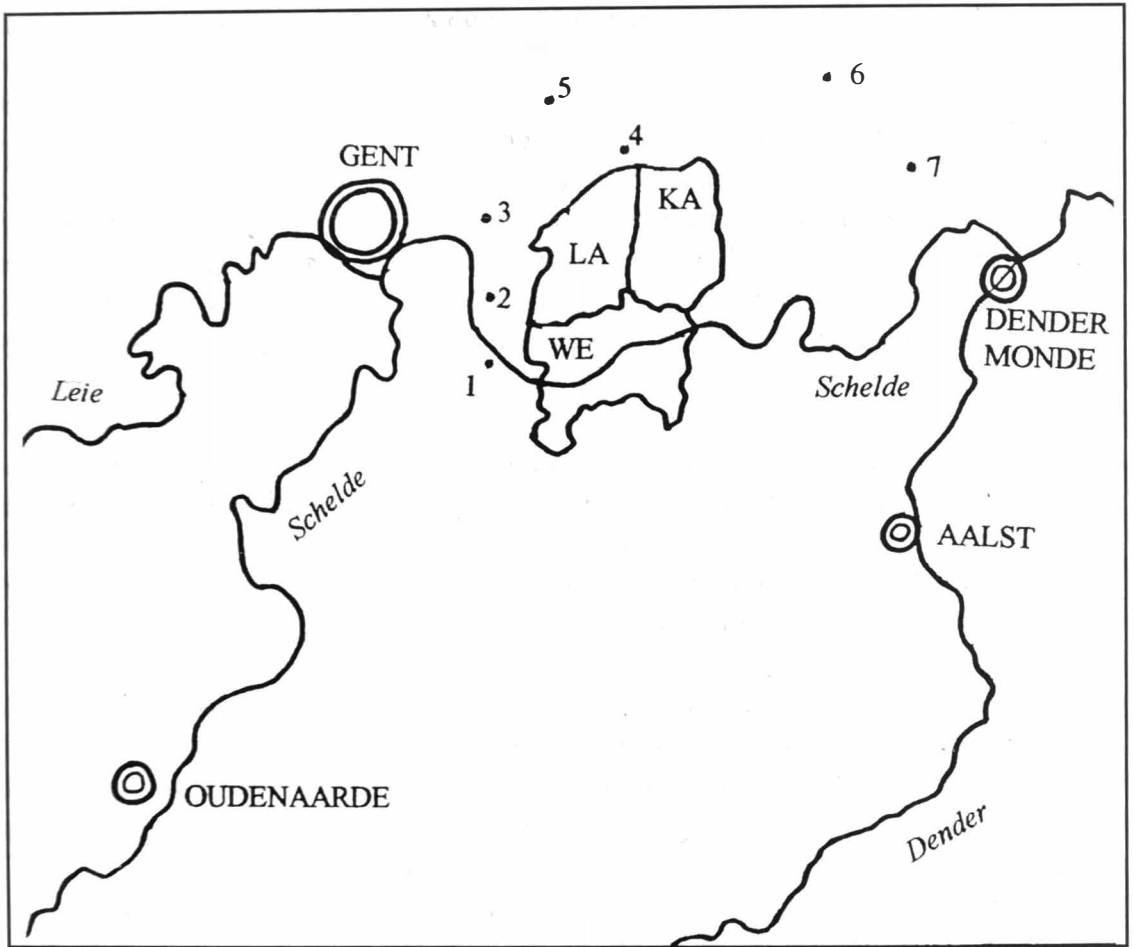
5. M. Wemaes noteerde zijn opmerkingen tussen de paragrafen van het pachtboek van de H. Geest te Kalken, aangelegd in 1550.

Bewaard in RAB, Kalken kerk, nr. 453.

6. BRUG, Handschriftenleeszaal, hs 159, eerste deel (1566-1575). Voor onze verwijzingen gebruiken wij de nieuwe foliëring van het eerste deel (de oude is inconsequent).

7. Hs 159, f° 72 v°.

8. Ibidem, f° 117 v°.

Ligging van Kalken (KA), Laarne (LA) en Wetteren (WE) ten opzichte van de belangrijke steden in de regio.

Enkele gemeenten die in deze studie meermaals ter sprake komen, worden hier voorzien van een nummer:

- 1 = Melle
- 2 = Heusden
- 3 = Destelbergen
- 4 = Beervelde
- 5 = Lochristi
- 6 = Lokeren
- 7 = Zele

Het verliep evenwel niet altijd zo. Op 26 augustus 1568 passeerde een vendel *busgheschut* uit Deinze door Gent naar Laarne *zonder iemende overlastich te vallene midts dat den kapeteijn hemlieden hilt gaende In ordene vyf dicke*.⁹ Men had de bevelhebber van deze kolonne verwittigd over voorgaande gevallen van overlast: hij wist zijn afdeling in de juiste maat te houden !

Een week later wisten de Spanjaarden in Wetteren de feeststemming te bederven. Zij kwamen binnen op 4 september, *den ommeganc avens als men de vlaen* (= vlaaien) *huyt den hovene ghetrocken hadde*. De Spanjaarden vraten alles op. 's Anderendaags, op *ommeganc* dag vertrokken ze *alsyt al huyt ghetert hadden*. Ze lieten tevens hun vuile was achter¹⁰.

De Spanjaarden organiseerden hun bevoorrading op de volgende manier. De vendels verhuisden van parochie naar parochie om de *goe lanslieden te plunderen*. Zo konden ze voorraden bemachtigen die ze in het Spanjaarden kasteel te Gent niet hadden of konden kopen. Met dit doeleinde trokken zij op 5 september 1569 naar Heusden¹¹. Op 4 oktober naar Laarne waar men *kermesse* hield¹².

Op 1 januari 1571 arriveerden er 7 vendels te Wetteren. Op 20 januari moesten 600 Walen te Destelbergen en Laarne - alwaar zij minstens sinds de twaalfde aanwezig waren - oprukken in het kader van de krijgsverrichtingen van Alva¹³. Tweehonderd Walen verhuisden op 20 februari van Wachtebeke naar Kalken, *Loo en daer ontrent*, alwaar zij de boeren afpersten¹⁴.

De parochies van het Land van Dendermonde waren in deze periode nooit het slachtoffer van militaire confrontaties tussen de vijandelijke troepen. Niettemin kende de stad Dendermonde in het najaar van 1572 een merkwaardig intermezzo. Eind augustus weigerde de magistraat van Dendermonde om 500 Walen binnen te laten *wantse veel scalycker Inde steden waren dan de vijanden*. De troepen van de hertog roofden immers overal waar ze kwamen, zodat niemand happig was om hen op te nemen!

In dit vacuum bezetten de geuzen op 6 september de stad: men liet uit vrees liever de soldaten van de prins van Oranje toe dan de Spanjaarden¹⁵.

Ook de geuzen gingen hun boekje te buiten. Na enkele rooftochten in het Land van Waas¹⁶ hebben ze in het midden van de maand *doen dachvaerden het gheheel Lant van*

9. ibidem, f° 134 v°.

10. Ibidem, f° 137 r° en v°.

11. Ibidem, f° 179 v°.

12. Ibidem, f° 185 r° en v°. Zij vertrokken richting Maastricht. De oudste vermelding van de kermis-periode in Laarne?

13. Ibidem, f° 223 v°.

14. Ibidem, f° 226 r°.

15. Ibidem, f° 285 r° - 286 v°.

16. ibidem, f° 287 v°-288 v°: Belsele op 9 september en Waasmunster op 12 september. Op de Schelde tusschen Gent en Dendermonde wisten ze bovendien nog 4 schepen met tarwe te bemachtigen.

*dermonde ende hebbense ghesommeert op VI m (=6000) guldenen de maent te betalene also langhe alsce (sic) daer zyn*¹⁷. M.a.w. alle parochies in het Land van Dendermonde moesten opdraaien voor het onderhoud van de geuzen in de stad Dendermonde à rato van 6000 gulden per maand.

Omdat de geuzen echter beseften dat hun bezetting niet talrijk genoeg was om de Spanjaarden te weerstaan, verlieten zij begin oktober de stad. Op 4 oktober kwamen de Spanjaarden de stad binnen. De burgers moesten de 6000 gulden afstaan die door de geuzen waren opgevorderd. Nadien werd de stad geplunderd¹⁸.

In december 1572 waren er in de regio nog verschillende troepenbewegingen. Op 15 december kwamen te Wetteren 300 Italiaanse ruiters aan. Zij waren door de Paus naar de hertog van Alva gestuurd als versterking. Vijf dagen later verlieten 150 Waalse soldaten Gent: op hun tocht naar Antwerpen overnachtten ze te Destelbergen. Op 22 december begeleidde men nog eens 200 Walen uit Gent tot in de parochie Laarne. Ook hun eindbestemming was de omgeving van Antwerpen¹⁹.

Het jaar 1573 begon, reeds op 2 januari, met een inval van 36 Spanjaarden in Heusden²⁰. We krijgen een opsomming van hetgeen zij er weghaalden: 5 wagens, volgeladen met *haut ende vlees (e)en gheheel cuyp botere ... Levende scap(en) ende wel vijftich onder hoenderen ent voghels*. Dergelijke details weerspiegelen de elementen van de wintervoorraden op het platteland. Tegelijkertijd vernemen we iets over de voedingsgewoonten, waarover vrij weinig bekend is.

Eind februari 1573 werden zowel het Land van Waas als het Land van Dendermonde geteisterd door plunderende soldaten; maar nadere informatie hieromtrent ontbreekt²¹.

In het begin van augustus 1574 bezorgde een kolonne ruiters heel wat overlast in het Land van Waas, Zaffelare, Zeveneken, Lochristi, Destelbergen en in de omgeving van Lokeren²². Het is niet onwaarschijnlijk dat ook Laarne en Kalken toen in de ellende deelden.

Half augustus eiste een pestaanval heel wat mensenlevens, niet alleen in Gent, maar ook in een omgeving van 2 tot 3 mijlen rondom de stad (Wetteren, Daknam, Zaffelare en Oosteklo)²³.

Op 1 oktober 1574 lagen te Kalken 180 ruiters *al ten coste vande prochie ende terden alsoo al het Lant suver af*. In die week verzamelden Spaanse troepenafdelingen te Dendermonde. De boeren werden verplicht om met hun wagens naar Gent te rijden om daar wijn, bier, haver, vlees en wittebrood te halen²⁴.

17. Ibidem, f° 289 r°.

18. Ibidem, f° 291 v°-293 r°.

19. Ibidem, f° 298 v° - 299 r°.

20. Ibidem, f° 299v°.

21. Ibidem, f° 317 v°.

22. Ibidem, f° 325 r° (6 augustus).

23. Ibidem, f° 326 r°.

24. Ibidem, f° 326 v°.

Ook op 26 maart 1575 kwam een niet nader bepaalde hoeveelheid Spanjaarden te Kalken. Zij verbleven er op kosten van de parochie²⁵.

Wat de periode van 1566 tot en met 1577 betreft, vallen er voor de onderzochte gemeenten weinig markante feiten te noteren. In de buurt van Gent waren er nog geen militaire confrontaties. Wel waren er - zij het dan over het hele Vlaamse land - heel wat troepenbewegingen. De overlast die deze meebrachten voor de plattelandsbewoners, was nog niet meer dan een voorproef van hetgeen Vlaanderen nog te wachten stond.

B. Ten tijde van de Gentse Calvinistische republiek

In de Gentse kroniek komt het Land van Dendermonde als administratief geheel een eerste maal ter sprake op 23 maart 1578. Die dag arriveerden te Gent ongeveer duizend keurlingen uit zowel het Land van Dendermonde als het Land van Waas. Enkele dagen later, op 5 april *monsterden de kuerlingen van tlant van Dermonde ende de prochien quamense betalen...* Van deze laatste groep werden er een honderdtal *gecasseert* (= afgedankt)²⁶. Nadat de Staten-Generaal der Nederlanden in september 1576 b.m.v. een staatsgreep het landsbestuur hadden overgenomen, gingen zij over tot de vorming van een eigen nationale troepenmacht. Hiertoe werd Waals voetvolk gerecruteerd, maar ook Duitse, Bourgondische en Schotse huurlingen. Maar ook Gent wou een eigen troepenmacht. De Gentse Calvinistische leider Frans van Ryhove startte in februari 1578 een systeem met op het platteland gerecruteerde gewapende mannen²⁷. De recruteringen in de hierboven genoemde gebieden werden o.i. ook door Ryhove georganiseerd. Dit experiment werd in juni 1579 volledig opgegeven. Duidelijk is wel dat de parochies zelf opdraaiden voor de bezoldiging van hun respectievelijke parochianen in dienst.

Gent hield de nationale troepen, of dat nu stadsmilities waren dan wel vreemde huurlingen, zeker niet opgesloten binnen de stadsmuren. Begin 1578 lagen bv. twee vendelen te Laarne en één te Destelbergen o.l.v. de kapiteins Vos en Arent De Langhe. Toen de bewoners van het *west quartier* (= zuidelijk West-Vlaanderen) zich bedreigd voelden door troepenconcentraties van de (katholieke) Franse koning, kwamen zij te Gent om 2 of 3 vendels in steun vragen. Hierop zond men op 6 augustus de reeds genoemde vendels met *alder deligencien* naar het bedreigde gebied *om te weder stane de franssoeyen*²⁸.

Deze bevriende troepen berokkenden echter heel wat schade aan de plattelandsbevolking. Begin januari 1579 kwamen landslieden uit de omgeving van de stad zich te Gent beklagen over de *overlast diemen hemlieden dede*²⁹. De Potter en Broeckaert

25. Ibidem, f° 331 r°.

26. Hs 159, deel II (1575-1580) f° 336 v°. Onder de druk van Gent had ook de stad Dendermonde een pro-Calvinistisch bewind geïnstalleerd. Frans van Ryhove (zie verder) verbleef er meermaals.

27. Zie Decavele (1967), p.243-244. De auteur bespreekt deze thematiek in de kasselrij van de Oudburg.

28. Hs 159, f° 345 r°. Eén vendel telt theoretisch minstens 150 man voetvolk. (soms 200).

29. Ibidem, f° 378 r° spreek over wel "veertich vendelen voetvolcx" te St.-Denijs, Deurle, Evergem, Sleidinge, Zaffelare, Eeklo, Aalst en het Land van Waas.

berichten reeds dat er in februari 1579 dermate ernstige misdrijven werden gepleegd door "bevriende" Franse troepen dat de boeren van Laarne, geholpen door die van Overmere, de soldaten aanvielen en verjoegen³⁰.

Bij tijd en wijlen liep deze praktijk dus ernstig uit de hand. In mei 1579 werd Wetteren zelfs verrast door het escalierend geweld tussen arrogant soldateska en moegetergde boeren. Na een mislukt exploit voor Dowaaï (N.-Frankrijk) hadden 3 vendels bevriende Waalse troepen zich teruggetrokken in de omgeving van Aalst. De stad weigerde hen binnen te laten. Hierop gingen zij tegenover de boeren hun boekje te buiten door o.a. geldsommen af te persen. De boeren organiseerden zich en met een getalsterkte van ongeveer 2000 man dreven zij de Walen helemaal tot in Melle.

Daar gingen o.m. het huis van de heer van Ressegem en zijn watermolen in de vlammen op. De Walen voelden zich dermate bedreigd dat een van hun kapiteins te Gent hulp ging vragen. De Gentse leider Jan van Hembyze stuurde hierop 8 vendels, 60 ruiters, 2 stukken artillerie met munitie en 7 of 8 wagens bier naar de Walen om de boeren van antwoord te dienen. Te Melle lagen de Walen in de kerk, en ook de boeren hadden zich verschanst om hen in bedwang te houden. In de schermutseling met de Gentenaars kwamen meer dan 100 boeren om. De anderen vluchtten richting Wetteren, op de hielen gezeten door de Walen. En in Wetteren ging de vernieling op grote schaal verder.

Overal werd brand gesticht, ook *Inde kercke van de prochie van Wettene zo dat den ture* (= toren) *Inden nacht omme viel ende alle de huysen Ront omme de kercke verbrant*. 's Avonds 3 mei kwamen de Gentenaars terug binnen, beladen met *cleeren wa(m)baeysen caussen scoen hemden bebloet Rapiere bussen vande dooden uutghedaen andere met stucken lynwaets*. En de auteur besluit: *vere alle de perden en coeyen van Wettene namen de Walen ooc mede*³¹.

Op 13 mei '79 gaven mensen uit Wetteren een verzoekschrift af op het Gentse schepenhuis, waarin ze te kennen gaven hoe *datse daer in huer prochie mizerabelijcken saten, al af verbrandt zijnde tot LIIII* (= 54) *woensteden met de kercke*. Zij verzochten de stad Gent om *eeneghen toelech te doene van boome(n) ofte hauten, eenich materiael om eeneghe te beginne wat te makene daer hy met zyn kinderen soude mueghen onder scuylen*. En dan opeens in de directe rede: *Want wij niet behauden en hebben*³².

Te Gent had men blijkbaar wel lessen getrokken uit de gebeurtenissen. Men kondigde af dat soldaten hooguit 2 dagen en 2 nachten in dezelfde parochie mochten verblijven. Zij moesten er genoeg nemen met de eenvoudige kost die de boer hen als maaltijd voorzette. Tevens hadden zij dagelijks recht op hoogstens 3 potten bier, van een brouwerij in de parochie³³.

30. De Potter-Broeckaert, Laarne (1889), p. 62. Lagen de soldaten (3 compagnieën) te Laarne in winterkwartier ?

31. Hs 519, f° 319 r° en v°.

32. Hs 519, f° 401 v°.

33. Hs 519, f° 401 r°.

De suprematie van Gent was in 1578 en 1579 nog onaangetast. In de eerste helft van 1578 wisten zij b.m.v. een machtsgreep in de belangrijkste Vlaamse steden hun invloedssfeer aanzienlijk uit te breiden³⁴. In januari en februari 1578 eisten de Gentenaars op het platteland de klokken en edele metalen der kerken op. Te Kalken gebeurde dat in februari³⁵.

Medio 1578 bouwden de Gentse Calvinisten overal in Vlaanderen een Calvinistische kerkorganisatie op. Dit natuurlijk ten nadele van de roomskatholieke eredienst, waarvan de uitoefening overal werd verhinderd³⁶. Nieuwe beeldenstormen raasden door de Vlaamse kerken: een eerste vernietigingsgolf duurde van juli tot september 1578. Op 31 augustus waren de Gentse brekers 's nachts te Kalken, misschien ook in Laarne en Wetteren³⁷.

Een tweede uitbarsting van onverdraagzaamheid woedde in februari-maart 1579. Reeds eind 1578 zwermde de Calvinistische predikanten uit over de plattelandsdorpen.

Dat zij zeker niet altijd en overal met open armen werden onthaald bewijst het volgende voorval. Op 22 december 1578 kwamen 8 of 9 predikanten zich op het Gentse schepenhuis beklagen. Daags tevoren hadden enkelen onder hen Destelbergen, Lokeren, Eksaarde en andere plaatsen van het land van Waas bezocht. Zij wilden er preken *maer vonden al omme de kercken gesloten ende <zij> wierden van cleender werden ghehacht*³⁸.

De anekdote laat vermoeden dat een groot deel van de bevolking ten oosten van Gent geen boodschap had aan een religieuze vernieuwing die hen van buitenaf was opgelegd. Zij konden wellicht geen enkele sympathie opbrengen voor een regime dat hen de oude, vertrouwde katholieke geplogenheden afnam. De Calvinisten mochten er dan wel in slagen om in die periode een eigen kerkorganisatie op te bouwen; of zij op het platteland veel gehoor vonden valt nog te betwijfelen. Niettemin gold de wet van de sterkste: in Gent werden op 12 maart 1579 alle kerkdeuren en -vensters toegemets³⁹.

Dezelfde dag werden alle katholieke geestelijken uit de stad en geheel het land van Dendermonde verbannen. De geestelijke goederen werden er gekonfiskeerd⁴⁰. In 1579 vonden in Kalken bijna geen misvieringen meer plaats. De nota hieromtrent van de Kalkense baljuw Wemaes verradt eerder een hang naar de katholieke religie⁴¹.

34. Zie J. Decavele (red) (1984), p. 50.

35. RAB, Kalken kerk nr. 453, f° 5 r°. Zie M. Meys (1991), p. 8.

36. J. Decavele (red) (1984), p. 51.

37. RAB, Kalken kerk nr 453, f° 5 v°.

38. Hs 519, f° 369 v°. De auteur voegt er smalend aan toe dat ze niet werden ontvangen door de schepenen omdat men "presemeerde datse quamen claghen"!

39. Hs 519, f° 389 r°.

40. M. Bovyn (1962-64), p. 158.

41. RAB Kalken kerk, nr 453, f° 7 r°.

In deze toestand kwam wellicht geen verandering voor het einde van 1584, toen de regio tussen Gent en Dendermonde b.m.v. wapengeweld terug onder katholiek en Spaans gezag kwam.

De reactie op deze uitingen van religieuze onverdraagzaamheid bleef niet uit. De Staten-Generaal, belast met het landsbestuur, neigden nog altijd naar het katholicisme, maar stelden zich toch tolerant op inzake godsdienstaangelegenheden. Bij gebrek aan gelden konden zij evenwel hun nationale troepen niet betalen. Uit protest hieromtrent en uit ongenoegen om de Gentse excessen bezetten deze soldaten op 1 oktober 1578 Menen. Zij noemden zichzelf de Malcontenten. Vanaf dat ogenblik beginnen de kleinere militaire confrontaties tussen de Gentenaars en deze troepenmacht, die zich in april 1579 opnieuw aansloot bij de Spaanse troepen o.l.v. Alexander Farnese, prins van Parma.

Een geliefde taktiek van de Gentenaars in deze periode was het plunderen en vernielen van het onroerend goed, toebehorend aan de prominenten onder hun tegenstanders (of vermeende tegenstanders). In een vorige studie kwam de verwoesting van het slot en het neerhof te Laarne in juli 1579 reeds aan bod⁴². De kasteelheer, François van Zuylen, had er zich nochtans voor gehoeed om openlijk partij te kiezen tegen de Gentenaars of enige actie in hun nadeel te ondernemen.

Tijdens de week waarin het kasteel van Laarne (evenals dat van Eke, Ooidonk, Zottegem, enz...) door de Gentenaars werd vernield, besliste de Collatie van Gent om *alle de kasteelen speelhove(n) bewalt zynde ligghende Ronto(m)me Ghendt dry zo vier mijlen Int Ronde* plat te branden; dus in een straal van 15 tot 20 km rond Gent, *dwelc den XXIII en (24 juli 1579) een groote p(ar)tije ghedaen was*⁴³. Met deze actie wilden de Gentenaars beletten dat alle gemakkelijk te verdedigen huizen en landbouwuitbatingen door de Malcontenten als basis zouden worden gebruikt bij hun aanvallen tegen Gent.

Mocht er nog enige twijfel bestaan over het lot van de stenen huizen en grote omwalde pachthoeves in Laarne, Wetteren of Kalken dan geeft de volgende handeling van François van der Kethulle, heer van Ryhove, wel uitsluitsel: *de heere van Rehove dede se afbranden die ooc int lant van Dermonde stonden. Ende hij scatte de prochien te Dendermonde zy(n) beliefte up den brandtscat*⁴⁴.

De heer van Ryhove was een van de belangrijkste Gentse agitatoren. Ook hij had door toedoen van de Malcontenten verlies geleden: zij hadden zijn pachthoeve te Bellegem bij Kortrijk in brand gestoken. Ryhove was vanuit Brussel tot hoogbaljuw van het Land van Dendermonde aangesteld op 17 augustus 1577⁴⁵: hij had blijkbaar zeer rekbare opvattingen over zijn verantwoordelijkheid in het hem toevertrouwde gebied!

42. J.R.J. De Wilde (1995), p. 14-25.

43. Hs 519, f° 419 r°. Wij vermoeden dat bv. ook de omwalde pastorie te Laarne eind juli 1579 werd vernield. Zie E. Balthau, E.L. Schepens (1992), p. 53.

44. Hs 519, f° 419. Zie noot 26.

45. P. Leynen (1970), p. 66.

Op 17 augustus 1579, enkele weken na de grootschalige Gentse vernietigingsgolf in Vlaanderen, kwamen de graaf van Halewyn, de graaf van Eggermont, de heren van Zwevegem, Ressegem/Kalken/ Wetteren en Erpe/Laarne te Aalst samen.

Stuk voor stuk waren zij persoonlijk zwaar getroffen door de oorlogsverwoestingen en *men seyde datse alle middelen sochten om de landen van Artoeys, Henegauwe ende Vlaenderen in eendracht te bringhene, siende dat de landen alle verloren gaen ende bedorven werden en dat heml(ieden) ooc niet min ghebueren en soude*⁴⁶.

Zij riepen in de woestijn. Op 20 augustus 1579 vertrokken vanuit Henegouwen 60 Malcontenten of Spanjaarden⁴⁷ naar Heusden om vette beesten te halen. Tegelijkertijd namen zij enkele pachters gevangen⁴⁸. Deze mensen werden op losgeld gesteld en pas na betaling ervan vrijgelaten. Op 12 april 1580 herhaalden zij dit te Wetteren, Massemen en Oordegem⁴⁹. Dit soort razzia's vanuit het zuiden was onvoorspelbaar en zou jarenlang worden volgehouden. De Spanjaarden wisten zich op een goedkope manier te bevoorraden door het roven van grootvee. Financieel verwierven zij een extraatje door het innen van losgeld voor de gevangen genomen boeren. De pachters van de grote landbouwuitbatingen behoorden immers in elke parochie tot de toplaag van de bevolking.

De strijdende partijen namen elkanders methoden over. Na de val van Gent in 1584 werden de Vlaamse parochies overvallen door vrijbuiters uit Oostende en Zeeuws-Vlaanderen, die net dezelfde praktijken toepasten (zie verder).

Op 1 november 1579 arriveerden te Destelbergen, Laarne en Kalken ongeveer 3000 infanteristen⁵⁰. Zij kwamen van Den Bos of Maastricht en waren op weg naar Menen. Op zich niets bijzonders. Maar Gent nam hier een merkwaardig initiatief. Wellicht was men er de gebeurtenissen te Laarne in februari indachtig, of die te Melle en Wetteren in de meimaand (zie hierboven). Men zond de soldaten immers vier wagens met vlees, 40 were (?), 10 ossen en 75 tonnen bier. Ontsnapte men zo in de parochies aan gewelddadige opeisingen, dan school er toch een addertje onder het gras. De kosten voor dit alles werden verhaald op de volledige kasselrij van de Oudburg *én de prochien* (waarmee blijkbaar Laarne, Kalken en Destelbergen worden bedoeld).

Op 2 november marcheerden de 20 vendels van Kalken in de richting van Nazareth, alwaar zij opnieuw 75 tonnen bier kregen.

Niettemin liggen volgens hs. 519 op 3 november nog steeds 28 vendels tussen Dendermonde en Gent, waar ze roofden, diefstallen pleegden *ende scofierende* (=

46. Hs 519, f° 427 r°.

47. In zijn relaas spreekt de auteur van hs 519 steeds over de vijand(en) of de Malcontenten. Hij scheert Malcontenten en Spanjaarden over een kam zonder het minste onderscheid te maken

48. Hs 519, f° 428/bis r°. Hun actieradius bestreek heel Vlaanderen; zo bv. te Eke, Nazaret en Landuit op 19 mei 1580 (f° 456 v°); te Leerne, Wondelgem, Rooigem, Mariakerke en Drongen in juli 1580 (f° 463 r° en 473 r°).

49. Hs 519, f° 451 r°. De aanvallers kwamen uit Aalst.

50. Hs 519, f° 436 r°.

onteren) *de goe Liederen*⁵¹. Het allesbehalve fraaie beeld van de 16de-eeuwse huurlingsoldaat tekent zich door deze woorden nog donkerder af. De mensen op het platteland hadden niet alleen af te rekenen met diefstallen en afpersingen; zij werden ook nog het slachtoffer van seksuele misdrijven. Slechts de woordkeuze van de auteur suggereert de gevoelens van haat, machteloosheid en schaamte die door het optreden van de soldaten werden gewekt. Na de winter van 1579 trokken landbouwers uit alle windstreken in groten getale de versterkte stad Gent binnen met hun koeien, paarden en varkens. Of zij dit deden uit angst voor de Malcontenten en Spanjaarden, of uit afkeer voor de “bevriende” troepen vernemen we nergens. Wellicht speelden beide beweegredenen tegelijkertijd een rol. Al deze mensen werden ondergebracht in de kerken, begijnhoven en kloosters, die het Gentse Calvinistisch regime enkele maanden tevoren in beslag had genomen⁵².

De pessimistische vooruitzichten van de vluchtelingen werden ook vlug bewaarheid. In de lente van 1580 noteren wij voor het westen van het Land van Dendermonde het volgende. Op 24 maart 1580 zond de prins van Oranje *een bende Ruyters te peerde* naar Zele. De inwoners van Kalken moesten 3 pond 17 sch.gr. bijdragen in het onderhoud van deze groep. Baljuw Mychiel Wemaes moest de betaling - te spreiden in termijnen - verzorgen⁵³.

Op 12 mei werd een afdeling Fransen uit Melle en Kwatrecht weggejaagd door een stoottroep van 40 Malcontenten⁵⁴. Daags nadien kwamen 15 vendels Schotten en Engelsen op doortocht door Destelbergen, Heusden, Lochristi en de omliggende parochies. En hs 519 vermeldt schamper over deze huurlingen: *zij stonden teghen elc anderen Inde wapenen om de prochien thebbene om de zelve te Roovene wantter anders niet om(m)e en ginc dan Roove*⁵⁵.

Een week later zagen waarnemers op de Gentse torens en vestingmuren felle branden te *Laerne Wettene ende daer ontrent*. De auteur zoekt naar informatie en ging af op geruchten: *men seyde dat de boeren de ponten ghenomen hadden om dat de soldaten niet over commen en souden Int Lant van Aelst. Datse daeromme den brant Inde huysen staken. Zij branden Wichelen by gheheel af*⁵⁶.

Op 23 juli 1580 weigerde men enkele vendels in Gent toe te laten. Zij werden doorgestuurd naar Melle en Wetteren - dus blijkbaar ten zuiden van de Schelde - alwaar men hen levensmiddelen bezorgde⁵⁷. De Gentse overheid organiseerde opnieuw de voedselvoorziening toen op 10 december Gentse ruiters en voetvolk op Kwatrecht

51. Hs 519, f° 436 v°.

52. Hs 519, f° 447 r°.

53. RAB, Kalken kerk nr 453, f° 1 v°.

54. Hs 519, f° 455v°.

55. Idem noot 34. Zij waren door de prins van Oranje ontboden uit Mechelen om naar Oudenaarde op te rukken.

56. Hs 519, f° 457 r°.

57. Idem, f° 463 v°.

inkwartierden. Zij roofden niettemin van alles tijdens hun verplaatsing vanuit Aalst⁵⁸. Enkele dagen later, op 14 december, gingen deze Gentenaars roven in het land van Dendermonde. Zij gingen tot voor de poorten van de stad *vette verckens halen*. Tijdens deze strooptocht werden zij verrast door de Malcontenten en de Gentenaars leden zware verliezen⁵⁹.

Tijdens deze operatie werd Kwatrecht door de Malcontenten geheel afgebrand. Enkele weken later, in de nacht van 12 op 13 lauwe (= januari) 1581, werd Wetteren geheel afgebrand door Gentse soldaten die *daer op de Scelde laghen*⁶⁰. Verder informatie over deze ramp geeft het handschrift echter niet.

Te Kalken was de situatie tijdens de winter van 1580-1581 al evenmin rooskleurig. De plaatselijke baljuw registreerde de aankomst van ongeveer 200 soldaten, enkele ruiters, *massentsen ende vrouwelinghen* op 22 december 1580⁶¹. Zij verlieten Kalken op 26 lauwe 1581. Nog dezelfde dag kwam een vendel aan de kerk liggen. Deze waren eind januari en begin februari verantwoordelijk voor het vernielen, afkappen en verbranden van:

- 1) twee schuren
- 2) de bomen die bij de kerk stonden
- 3) *al het haut werck dat Inde kercke was*
- 4) Het hoogstammig hout, van de heer van Kalken dat bij de molen in bospartijen stond (*myn heeren up ghende bosschen by der muellen*).

Deze troepen werden aangevoerd door een zekere kapitein Rocghe⁶². Over de verblijfsduur of hun vertrek is verder niets meer bekend. Enkele maanden later vervaardigde de baljuw een lijst van de personen die te Kalken overleden aan de peste (een niet nader bepaalde besmettelijke ziekte) vanaf 1 juni 1581⁶³. De plaag hield aan tot minstens in het begin van oktober. Volgens deze lijst stierven toen 104 mensen aan deze ziekte, waaronder ook 2 niet-Kalkenaren. Ongeveer 40 % van de vermeldingen hebben betrekking op minderjarigen, zodat deze leeftijdsgroep wel zeer zwaar werd getroffen. Sommige gezinnen verdwenen geheel of bijna geheel; bv. het gezin van Adriaen Haghen. Het overlijden van de vader werd er gevolgd door dat van de moeder en tenslotte door 2 kinderen⁶⁴. Of deze epidemie ook in de naburige parochies een zware tol eiste, valt uit dit handschrift niet af te leiden.

58. Idem, f° 471 v°. De auteur noteert schamper: "op Aelst en hadden zij niet gheroert"!

59. Idem, f° 472 r°. Er zouden ongeveer 300 Gentenaars omgekomen zijn.

60. BRUG, hs 159, deel III (1581-1593), f° 474 r°.

61. RAB, Kalken kerk nr 453, f° 12 r°. Een tweede nota, op f° 14 v°, spreekt over 2 vendels die arriveerden op 19 december. Is hier sprake van een tweede detachement of verbeterd de baljuw zijn eigen aantekeningen? Het tweede gegeven wordt gevolgd door een onkostenstaat voor bier, boter, hout, vlees en schapevlees (f° 15 r°). Massentsen: mars- of trosknechten?

62. RAB, Kalken kerk nr 453, f° 12 r°. Deze nota weerspiegelt een niet gedateerde aantekening op f° 8 r°. Hierin merkt Wemaes nog op dat deze Gentenaars ook zijn schuur vernielden omdat ze er een eik op lieten vallen.

63. Idem, f° 22 v° en 23 r°.

64. Andere familienamen die regelmatig terugkeren: Bracke, De Wilde, Van Zype en Wemaes.

Ondertussen was er op politiek en militair vlak heel wat veranderd. In het zuiden beschikte Parma na het verdrag van Atrecht (1579) over een uitvalsbasis voor de herovering van de Nederlanden. Henegouwen, Waals-Vlaanderen, Artois, Namen, Limburg en Luxemburg stonden immers aan Spaanse zijde. De eerste successen behaalde Parma met de Malcontenten in 1580-1581: hij wist Ingelmunster, Kortrijk, Nijvel en Doornik te bemachtigen⁶⁵.

Ook de revolterende Staten-Generaal kozen zich een voorvechter. In 1581 werd François de Valois, hertog van Alençon en Anjou (1555-1584) verkozen tot Prins en heer van de Nederlanden⁶⁶. Hij bracht als eigen troepenmacht duizenden soldaten in Vlaanderen.

De oorlogsdreiging bewoog steeds verder noordelijk. In maart 1582 begon Parma Oudenaarde te belegeren. Vanaf juni kon hij - met instemming van de zuidelijkste provincies - opnieuw beschikken over Spaanse en Italiaanse soldaten. Oudenaarde viel in Spaanse handen op 6 juli 1582 en zo verkreeg Parma controle op de Schelde. Meteen verloor Gent een vitale aanvoerlijn van graan.

Voor het zover kwam, verplaatste Anjou een grote groep Franse soldaten uit Bergen-op-Zoom, waar zij ongeveer één jaar lang (!) hadden verbleven. Op 20 mei 1582 kwamen te Lokeren 4 vendels aan. De parochies in de omgeving werden overspoeld door 12 of 13 vendels en een niet nader bepaalde hoeveelheid ruiters; o.m. te Kalken en te Laarne. De bedoeling was om te St.-Pieters-Aalst te zuiden van Gent voldoende mankracht te verzamelen. De kroniekschrijver merkt hier echter nuchter op: *tWas noch al vere van daer. Den viant was noch wel tien teghen een sterc. Zy en sochten niet anders dan dat onsen Leghere zoude hemlieden naerder commen Ligghen. Maer ons volc en sochte hemlieden niet. tWas al plunderen en rooven dat men over beede syden sochte*⁶⁷. M.a.w. de Spanjaarden zochten wel een militaire confrontatie, met de bedoeling om hun tegenstanders op het slagveld te overwinnen. Maar de nationale eenheden waren zich bewust van hun eigen inferioriteit inzake getalsterkte en wellicht ook, militaire ervaring: zij ontweken een beslissende veldslag. Beide partijen namen dan maar hun toevlucht tot een uitputtingsslag. Door plundering en vernieling in het gebied van de tegenstander probeerde men diens economie te ontredde en zo tot een overgave te dwingen. Omdat de economie in de 16de eeuw grotendeels steunde op de plattelandsproductie, was dit gebied dus het eerste doelwit en tegelijkertijd een gemakkelijke prooi.

Dit werd te Wetteren nogmaals aangetoond op 4 oktober 1582. De Malcontenten overvielen onverhoeds de markt. Zij namen vele marktlieden gevangen. In de paniek die ontstond probeerden enkele mensen zich te redden door in de Schelde te springen:

65. G. Parker (1985), p. 208-210.

66. Hij was de broer van de Franse koning Hendrik III. Vanwege zijn katholieke achtergrond werd hij hier zeker niet door iedereen aanvaard. Men had eerder zonder veel succes aartshertog Matthias aangesteld als gouverneur-generaal van de Nederlanden (1577-1581).

67. Hs 519, f° 525 r°.

zij verdronken⁶⁸. Wat een toevallig verblijf van “bevriende troepen” aan onkosten kon meebrengen kunnen we afleiden uit een nota van de Kalkense baljuw. Op een novemberavond in 1582 kreeg hij het bezoek van *peerdevolc*. Zij nuttigden: bier ter waarde van 4 schellingen 3 groten, een hen (*hynne*, 18 gr.), 2 soorten gezouten vlees (2 en 22 gr), bakvlees (12 gr.), brood (8 gr.), boter (12 gr.) en 14 eieren (12 gr.). Zij verbrandden voor 2 sch. hout. Bovendien moest de baljuw nog wijn halen, schapevlees en een emmer (*hemere*) voor 6 sch. 8 gr.⁶⁹.

De troepenverplaatsingen gingen onverminderd verder. Op 3 december begaven de wethouders en gedeputeerden van verschillende parochies uit de kasselrij van de Oudburg en hun collega's van het Land van Dendermonde zich naar de Gentse schepenen van de Keure⁷⁰. Het gerucht deed immers de ronde dat 2000 ruiters en 8000 infanteristen zouden worden geposteed tussen Gent en Dendermonde, langs de Schelde. Deze troepen van Anjou moesten er voor zorgen dat de vijand de Schelde niet zou oversteken. Hoe de bespreking verliep komen we in het handschrift niet meer te weten. Dat deze troepen nog in december 1582 over het beschreven gebied werden ingekwartierd is evenwel boven alle twijfel verheven: zij verbleven er zelfs tot aan de eerstkomende lente.

Ook deze winter ging niet rimpelloos voorbij. Anjou werd in de Nederlanden zeker niet door iedereen gesteund. Zich bewust van het feit dat hij zich niet echt kon laten gelden, nam hij zijn toevlucht tot een noodoplossing. Medio januari 1583 bezetten zijn troepen Duinkerken, Diksmuide, Oostende, Aalst, Dendermonde en Vilvoorde. De overname van Brugge en Antwerpen mislukte. Voor Antwerpen leden de Fransen zelfs zware verliezen⁷¹.

Rond dit tijdstip noteert de kroniekschrijver: *de franssoeyen die laghen te Lokere ende int lant van Dendermonde roofdent al dat zij op den wech vonden*⁷².

Anjou had het na deze Franse furie wel definitief verkorven. Op 8 februari 1583 bv. verbood de Gentse magistraat aan iedereen die zich buiten de stadsmuren begaf om enige levensmiddelen mee te nemen naar het platteland: *boter caes noch met also vele als een broeyken (= broodje) van xii miten opdat dit alles de franssoeyen niet ariveren en soude de welcke laghen te Lokere Kalckene Laerne ende daerontrent*⁷³.

De gevolgen van deze handelswijze laten zich gemakkelijk raden. Hetgeen de Fransen niet kregen, roofden ze. Op vastenavond 1583 braken zij uit hun kamp te Wetteren. Zij joegen de mensen op en namen alle koeien en dieren af die zij in Wetteren, Laerne en

68. Hs 519, f° 549 r°.

69. RAB, Kalken kerk nr 453, f° 13 v°. Op dit folio tevens een onkostennota de dato 11 juli 1582 voor drank en boter.

70. Hs 519, f° 552 r°. De auteur noemt bij name de gemeenten Oostakker, Destelbergen, Heusden, Lochristi, Zeveneken en Kalken “ende voort de naeste prochien tot Dermonde toe”.

71. G. Parker (1985), p. 206.

72. Hs 519, f° 558 r°.

73. Hs 519, f° 563 r°. Miten = pasmunt met geringe waarde.

omgeving konden vinden⁷⁴.

Te Dendermonde leed men gebrek. Tot overmaat van ramp brak in het Franse leger een besmettelijke ziekte uit. Volgens de anonieme auteur was dit een werk Gods: *niet van mensschen maer van God*. De epidemie bleef uiteraard niet beperkt tot de Franse soldaten: in februari 1583 bezweken te Dendermonde heel wat mensen⁷⁵. Ook Zele verloor parochianen⁷⁶. Over Kalken, Laarne noch Wetteren beschikken we dienaangaande over een getuigenis. Gezien de aanwezigheid van Franse soldaten in deze parochies is het echter weinig waarschijnlijk dat de plaag aldaar geen slachtoffers zou hebben gemaakt.

In de nacht van 20 maart 1583 beroofden de Fransen alle windmolens op het gebied van het St.-Baafsdorp, dus dichtbij de Gentse muren. Als tegenreactie gingen ruiters uit de stad overdag alle fourage weghalen die zij konden vinden in Kalken, Laarne, Destelbergen en omgeving. Oog om oog, tand om tand, als het ware. De kroniekschrijver besluit lakoniek: *den lansman moestest al laten*⁷⁷.

Eind maart 1583 begaf zich nog een troepenafdeling van Anjou uit Hulst naar Overmere, Kalken, Beervelde en omgeving, maar op 26 maart begonnen de Fransen het Land van Dendermonde te verlaten; De opluchting was groot; niet alleen bij de landbouwers in de leeggezogen parochies, maar ook bij die boeren, die uit het Land van Waas en Dendermonde binnen Gent waren gevlucht. Toen deze vernamen dat de Fransen en Schotten vertrokken, keerden zij allen terug naar hun parochie *met huer beesten en scapen ende menage met grooter bliscap hopende noch zomer vruchten te gaen saeyene*. Niettemin bleven van Dakman tot Temse nog 38 vendels Schotten en Engelsen liggen aan wie men tweemaal 90.000 gulden moest betalen. Pas omstreeks 11 april waren alle soldaten vertrokken richting Eindhoven⁷⁸.

Gedurende de gehele winter 1582-1583 hadden de Spanjaarden of Malcontenten zich blijkbaar in de omgeving van Wetteren en Laarne niet laten zien. Gezien de troepenconcentraties aldaar was dit niet verwonderlijk. Maar door de terugtrekking van alle soldaten uit Vlaanderen, bleef de regio onbeschermd achter. De gevolgen bleven niet lang uit. In de nacht van 16 april 1583 naderde een groep van 80 Malcontenten de Schelde met een boot die zij op een wagen hadden vervoerd. Ter hoogte van Wetterenten-Ede staken zij daarmee de Schelde over. Te Laarne, Heusden en Wetteren roofden zij een honderdtal koeien en paarden. Zij namen vele boeren gevangen en voerden ook lijnwaad en kledij mee. De parochies hadden een eigen boerenwacht georganiseerd: van deze schildwachten werden er 3 of 4 gedood⁷⁹.

74. Hs 519, f° 563 v°.

75. M. Bovyn (1962-64), p. 171.

76. M. Bovyn (1965), p. 63 en 88.

77. Hs 519, f° 565 r°.

78. Hs 519, f° 566r°-567 r°.

79. Hs 519, f° 567 v°.

Enkele weken later, op 4 juni, herhaalden zij deze actie te Gentbrugge om in St.-Amandsberg te plunderen⁸⁰.

Te Gent beseftte men de ernst van de situatie. Men beloofde een soldij van 15 gulden per maand aan iedereen die wou dienen op kleine galeien die men op de Schelde tussen Gent en Dendermonde ging leggen *omme te belettene tovercommen vanden viant over de Scelde daer voren men vreeze hadde...* Eind juni lagen er aldus verschillende galeien met soldaten op de Schelde⁸¹.

Niettemin ging de hoofdbekommernis van de Spanjaarden vooralsnog naar andere objectieven uit. Tijdens de zomermaanden van 1583 bemachtigden zij Duinkerken, Nieuwpoort, Veurne, Diksmuide en Bergen. In het najaar rukten zij op naar het noorden: in oktober en november 1583 vielen Eeklo, Sas van Gent, Hulst, Axel en Rupelmonde. In deze fase van de oorlog vluchtten heel wat boeren uit het Meetjesland binnen de Gentse stadsmuren⁸². Op maandag 24 oktober kwam te Gent het bericht binnen dat de Spanjaarden o.m. te Wetteren lagen en zich klaar maakten om over de Schelde te komen⁸³. Alle bevoorradingslijnen van de stad waren nu afgesneden en de situatie werd hachelijk. En toch kon de stad geen beter weerwerk bieden dan de verwoesting van enkele parochies. Op 24 november 1583 brandden de Gentenaars Lochristi volledig plat, evenals Kalken en enkele andere niet bij name genoemde parochies. Dit alles opdat *den viant <er> niet sculen en saude*⁸⁴.

Eind 1583 was de situatie in het door ons bestudeerde gebied dan ook katastrofaal. Te Wetteren richtten de Spanjaarden een versterking op⁸⁵, Kalken was te vuur en te zwaard verwoest en Laarne had wellicht hetzelfde lot ondergaan. In deze periode moet de landvlucht er compleet geweest zijn. Men vluchtte - of werd verjaagd - richting Gent, waar aldus een ernstig vluchtelingen- en bevoorradingsprobleem ontstond. Door de Spaanse blokkade te Wetteren, was nu ook elke bevoorradingsmogelijkheid vanuit Antwerpen weggevallen.

Deze groep begon in de stad ook morele druk uit te oefenen. Zij riepen voortdurend om vrede. Sommigen onder hen verbleven al jaren in de stad, waar ze alles hadden verteerd dat ze bezaten. De kroniekschrijver onderstreept dat vele vluchtelingen in het begin van 1584 in de grootste armoede leefden, terwijl er reeds *menich hondert* was omgekomen van gebrek⁸⁶.

Bij het begin van de lente 1584 waagden duizenden het toch om de stad te verlaten, *om te ziene hoe dat met zyn hof ghestelt was ende watter hy vinden soude. Omme elc zyn Labuer te gaen doene op zyn lant om somervruechten te gaen saeyene. Want den tyt daer was ende elc sach uut om perden en Coeyen te Coopene. Wantse die voor al*

80. Hs 519, f° 571 r°.

81. Hs 519, f° 573 r° en v°.

82. Hs 519, f° 582 r°.

83. Hs 519, f° 582 v°.

84. Hs 519, f° 587 v°

85. Hs 519, f° 619 r° “de sterctte van Wettene”. Zie tevens noot 88.

86. HS 519, f° 597 v° - 598 r°.

*hebben moesten*⁸⁷.

Op het ogenblik dat Gent volledig in de spaanse tang geklemd zit, drogen ook de niet-stedelijke informatiebronnen van de anonieme kroniekschrijver op. Nog eenmaal horen we van een militair treffen, nadat een Gentse eenheid via de Keizerpoort de stad verliet. Zij gingen de Spanjaarden te Wetteren bevechten op 30 mei 1584; waarbij aan beide zijden verschillende doden en gewonden vielen⁸⁸. Meer dan een wanhoopsdaad kan men dit niet noemen. Over het platteland is er echter geen verdere informatie.

In de stad werd het voedselprobleem steeds nijpender. Eerst werden bepaalde waren steeds duurder, tenslotte onbetaalbaar of onvindbaar. Het stadsbestuur stond machteloos en dacht de situatie te verhelpen door de vluchtelingen aan te pakken. In juni 1584 verschijnen verschillende ordonnanties. Boeren, die geen graanvoorraad voor minstens 6 maanden hadden binnengebracht, moest binnen een termijn van 3 dagen de stad verlaten. Op 5 juni werden er effectief hele groepen uitgedreven met hun paarden, koeien en meubels. Later op de maand werd dit nog eens herhaald⁸⁹. Men gaf deze mensen een paspoort mee.

Het verzet liep evenwel ten einde. Na de overgave van Aalst, Brugge (24 mei) en vooral van Dendermonde (17 augustus) knoopte het stadsbestuur onderhandelingen aan met de Spanjaarden. De stad gaf zich over op 17 september 1584. De landbouwersgezinnen konden terugkeren en de wederopbouw van de verwoeste hofsteden kon beginnen. Jaren later noteerde de pastoor van Kalken dat in die septembermaand van 1584 ongeveer 350 Kalkenaars terugkeerden, waar er voorheen 1400 parochianen hadden geleefd⁹⁰.

C. Na de val van Gent

Niettemin keerde de vrede nog niet terug. De oorlog tussen Spanje en de opstandige noordelijke provinciën zou nog duren tot in 1609. Al die tijd zou de militaire overlast aanhouden. Op 26 november 1590 bv. verscheen te Wetteren een grote groep infanteristen in Spaanse dienst. De plaatselijke landbouwers hadden de bui zien komen en waren reeds 2 dagen voordien gevlucht. Bij hun terugkeer echter werden ze toch door de soldaten aangevallen en leeggeplunderd *zo datse te verghefts ghevlucht gheweest hadden*⁹¹.

Ook in juli-augustus 1595 was de tucht onder de soldaten van kapitein Wijckhuysen binnen Wetteren weer ver te zoeken⁹².

87. Hs 519, f° 600 r°;

88. Hs 519, f° 614 r°. Vermits de Keizerpoort uitgaat op de zuidzijde van de Schelde moet dit er wel op wijzen dat het Spaanse kamp aan die zijde van de stroom was gelegen.

89. Hs 519, f° 614 r° - 616 v°.

90. M. Meys (1991), p. 12. L. Pee (1975), p. 146-147 bepaalde het bevolkingscijfer van Kalken in 1571 en 1574 op 1320 resp. 1300 mensen.

91. Hs 519, f° 734 r°.

92. M. Bovyn (1972-73), p. 179. Te Zele en Lokeren lagen troepen in september 1595.

Jaren later, op zondag 22 mei 1605, waren er troepen op doortocht te Laarne. De regimenten van de heren Chalon en Touricourt, evenals 5 of 6 vendels o.l.v. kapitein Tassyn waren op weg naar Overmere voor hun inkwartiering. De soldaten zwierven uit - gewapend - en bedreven allerlei wandaden. De bevolking liet zich echter niet op de kop zitten en vocht terug. In een gewapend treffen tussen de boeren en de soldaten ter hoogte van het grensgebied tussen Heusden/Ertbuur en Laarne, werden er van de laatste groep 2 gedood en nog enkele anderen gewond. Ene Samuel Vermeersch was getuige van (en deelnemer aan?) het treffen, waarna *hy wederomme vertrack op tcasteel deser prochie, aldaer hy met alle de arme lantslieden ghevlucht was*⁹³. Dit laatste gegeven, dat de parochianen van Laarne bescherming zochten op het kasteel ten tijde van troepenverplaatsingen, was een typische en begrijpelijke reflex die zich in de loop van de 17de en de 18de eeuw nog zou herhalen⁹⁴.

De parochie Laarne werd in 1604 en in 1605 bovendien getroffen door een hoge sterfte. In het rondtrekkend soldateska zag men destijds de verspreiders van allerhande ziekten - en waarschijnlijk niet te onrechte. Het kan mede het agressieve verzet van boeren helpen verklaren. De cijfers: 35 doden in 1604, en 56 in 1605 (waarvan 29 in het najaar). De cijfers spreken voor zichzelf wanneer men weet dat gedurende het decennium 1601-1610 er jaarlijks doorgaans slechts 3 tot 12 personen overleden⁹⁵. De overlijdensregisters van Kalken, bewaard vanaf 4 juli 1604, vermelden als doodsoorzaak bij enkele overlijdens gedurende de maanden november en december 1604 “peste”; dus een besmettelijke ziekte. Ook in Laarne (1604) vallen 23 van de 35 overlijdens in het laatste trimester. We mogen dus aannemen dat beide parochies in de herfst door een epidemie werden getroffen. In 1605 telde men te Kalken 15 overlijdens zonder enige speciale vermelding; dus beduidend minder dan te Laarne.

In de getuigenissen in het kader van de heksenprocessen (1607-08) kan men tenslotte nog achterhalen dat ook in de winter van 1607 een Spaanse troepenafdeling te Laarne ingekwartierd lag⁹⁶. Over nadere details, zoals bv. de getalsterkte of de spreiding ervan over de parochie, beschikken we echter niet.

Na de val van Gent probeerden de teruggekeerde landbouwers zo goed en zo kwaad als het ging om hun werkzaamheden te hernemen. Gemakkelijk ging dit zeker niet. In 1586 mislukte de oogst; de graanprijzen bereikten nooit gekende pieken, en zowel 1586 als 1587 werden hongerjaar. De Gentse kasselrij van de Oudburg liet overzichten opstellen van de bezaaide percelen en vroeg tevens van elke parochie onder haar jurisdictie lijsten van de beschikbare paarden en koeien⁹⁷. Uit het schriftelijk antwoord

93. RAB, Laarne Oud nr. 430.

94. Zo bv. RAG, Raad van Vlaanderen nr 20263 (12 december 1708).

95. Het Laarnse overlijdensregister vangt aan in 1606, maareen (retrospectieve?) lijst met de namen der overledenen vanaf 1602 vindt men na de huwelijken van 1606. Voor 1611 noteerde de pastoor: Geen overlijdens, tenzij kinderen (Nulli obierunt nisi infantes). Hij registreerde in dat jaar geen enkele naam.

96. RAB, Laarne Oud nr. 486.

97. RAG, Oudburg nrs. 819 en 820.

van de wet van Destelbergen (1 februari 1586) leren we o.a. dat er van de 37 paarden het grootste deel onbruikbaar waren *daghelicx sterfvende duer de veraermoethede*. Het aantal parochianen was laag en de mensen zagen zwarte sneeuw. Men telde tevens 91 koeien *die ooc niet wel en waeren ende Inpartien In hueren anveerdz zijn*⁹⁸. M.a.w. er was een dermate groot gebrek aan grootvee dat de landbouwers dieren moesten huren om een beetje melk of boter te kunnen winnen!

Zonder twijfel mogen bepaalde gegevens hiervan, zoals de uitgedunde en verarmde bevolking evenals de lage aantallen grootvee, ook voor Laarne, Kalken en Wetteren worden geëxtrapoleerd.

De auteur van het Gentse handschrift signaleert daarenboven dat Gent en omstreken van mei tot 3 augustus 1590 geen druppel regen zagen, hetgeen uiteraard de oogst niet ten goede kwam⁹⁹. Het jaar nadienkende de junimaand dermate koudenachten dat het boekweitzaad in de grond bevroor¹⁰⁰.

Maar verreweg de grootste ellende in de periode 1584 - 1609 werd veroorzaakt door de vrijbuiters en hun terreuracties. Hun organisatie, doelstellingen, werkwijze en, in concreto, hun operaties in de kasselrij Kortrijk werden in een recente studie onderzocht¹⁰¹.

Vrijbuiters waren commando's uit de Staatse legers. Nu eens handelden zij in groepjes van gemiddeld 12 mannen, dan weer in grote groepen met honderden manschappen. Zij opereerden vanuit Staatse basissen zoals Oostende, Sluis (tot de inname door Farnese in 1587), en Vlissingen. Vanaf juli 1586 kwam daar eveneens Axel bij. Sommige van deze soldaten waren uit de zuidelijke Nederlanden afkomstig en hadden dienst genomen bij de Staatse legers. Onder hen minstens één Kalkenaar: Paesschier de Vildere fs Lieven, bijgenaamd Smal. Hij kwam om op 3 januari 1592¹⁰².

Eenmaal deze vrijbuiters in het door de Spanjaarden gecontroleerde gebied kwamen, vorderden zij steels, verdoken in bossen, grachten, graanvelden en leegstaande huizen. Soms gebruikten zij een gids, die afkomstig was uit de streek waarop zij hun actie richtten. Het werd reeds aangestipt dat een deel van de bevolking zeker niet vijandig stond tegenover deze vrijbuiters en hen zelfs metterdaad hulp verleende¹⁰³.

Zij voerden verschillende operaties uit¹⁰⁴. Reizigers en kooplieden werden overvallen op de wegen, maar ook de schepen op de rivieren. Zij overvielen dorpen en gehuchten. Dikwijls namen zij gevangenen waarvoor zij een losgeld eisten, zoals de Malcontenten

98. RAG, Oudburg nr 820. Op 31 januari 1586 had de wet van Zwijnaarde in gelijke bewoordingen de situatie in de eigen parochie beschreven.

99. Hs 519, f° 729 v°.

100. Hs 519, f° 736 v°.

101. E. Guillemin (1990), p. 61-94. Voor de Oudburg bestaat het werk van A. De Vos (1957).

102. E. Guillemin (1990), p. 133. Het is niet duidelijk of hij stierf bij een actie, dan wel of hij werd gevat en terechtgesteld.

103. Ibidem (1990), p. 75-78.

104. Ibidem (1990), p. 68-72.

het voor hen hadden gedaan. Hierbij viseerden ze dezelfde bevolkingslaag: de beter begoede boeren. Vanuit hun basissen dwongen zij de dorpen in Vlaanderen tot contributie (= oorlogsbelasting). Indien de betaling achterwege bleef, of indien de vrijbuiters in eigen rangen verliezen hadden geleden, voerden zij strafexpedities op grote schaal uit. Na enkele dagen, gevuld met brandschatten en verwoesten, keerden zij terug naar hun uitvalsbasis.

Hun optreden was niet zuiver militair en hun uiteindelijke doel was gevarieerd¹⁰⁵. Zij zochten buit of, bij middel van de contributie, hoge sommen in baar geld. Hoofddoel evenwel was het grondig ontwrichten van de economie van de tegenstander.

De overheid in de zuidelijke Nederlanden nam tegen deze stoottroepen harde maatregelen. Men loofde premies uit voor het vangen of doden van vrijbuiters. Deze gevangenen werden dikwijls, na een foltering om meer informatie te verwerven, terechtgesteld. Meestal werden zij opgehangen, soms ook verbrand¹⁰⁶.

Het aantal bekende getuigenissen over de activiteiten van de vrijbuiters in het Land van Dendermonde is vooralsnog schaars¹⁰⁷.

Een attestatie van de baljuw en de schepenen van Wetteren (10 maart 1593) weerspiegelt vele van de hierboven genoemde inzichten¹⁰⁸.

- 1) Omstreeks 1590-1592 waren de *vrybuyters vagabunden en(de) staetschenders* in de streek van Wetteren zeer actief, bij dag en bij nacht. Gedurende deze jaren werd hen bijna niets in de weg gelegd omdat het centrale Spaanse gezag in de zuidelijke Nederlanden was ineengestort.
- 2) Boeren, kooplieden en reizigers in het algemeen werden het slachtoffer van de in de regio rondzwervende vrijbuiters. Voortdurend liepen mensen het gevaar om te worden beroofd. Men kon hen gevangen nemen, voor korte of langere tijd vasthouden, en eventueel zelfs vermoorden.
- 3) Wetteren werd *metten anderen omligghe(nde) prochien* gedwongen om de rebellen contributie te betalen, hoewel dat inging tegen de wil en het verbod van Zijne Majesteit de Spaanse koning¹⁰⁹.

Dat de plaatselijke bevolking zich niet altijd goedschiks bij de situatie neerlegde en dat de confrontaties werkelijk ongenadig waren, mag blijken uit het volgende voorval. Op 8 mei 1592 wisten enkele boeren 12 of 14 vrijbuiters te verrassen in Wetteren. Deze vluchtten in een schuur omdat zij zich niet wilden overgeven. Daarop staken de boeren de schuur in brand. Eén of meer vrijbuiters verbrandden. Elf anderen werden dan toch gevangen genomen en overgebracht naar Aalst, Dendermonde en Geraardsbergen¹¹⁰. De vrijbuiters trokken niet alleen te Wetteren, maar ook te Kalken over de Schelde. De

105. Ibidem, p. 72-73.

106. Ibidem, p. 101.

107. Veel archivalia zijn vermoedelijk voorgoed verloren gegaan bij de brand van het stadhuis van Dendermonde in 1914.

108. M. Bovyn (1965), p. 74.

109. Hetzelfde bv ook te St-Amands in 1592; zie M. Bovyn (1965), p. 79.

110. Hs 519, f° 745 v°. Zij werden “verbrant ende gheinstiset (?)”.

rovers die, blijkens de Kalkense kerkrekening van 1588, over de Schelde kwamen in augustus, waren wellicht vrijbuiters die terugkeerden van een missie in zuidelijk Vlaanderen naar een basis in het noorden (Axel ?)¹¹¹.

In 1591 wisten zij de Kalkense kerkmeester Willem De Rouck een geldsom af te nemen¹¹².

Een jaar later vermoordden zij er op de wijk de Kruisen de Italiaan Antoon Palanchi, wellicht een huursoldaat in Spaanse dienst. Zij gingen toen ook zeer driest te keer in de kerk, waar zij tot hun spijt de pastoor niet te pakken konden krijgen¹¹³.

Wij sluiten dit summiere overzicht af met nog twee gegevens uit de Gentse kroniek. In mei 1591 plunderden de vrijbuiters enkele schepen op de Schelde ter hoogte van een niet nader bepaalde parochie tussen Gent en Dendermonde¹¹⁴. Hun driestheid ging zelfs zo ver dat zij in januari 1592 poogden om Dendermonde in te nemen; deze operatie mislukte echter¹¹⁵.

Vermelden we tenslotte nog dat Vlaanderen in deze jaren ook nog af te rekenen had met een wolvenplaag. De verregaande ontvolking van de parochies, evenals de verwilderde toestand van talrijke landerijen schiepen een gunstig klimaat voor de vermenigvuldiging van deze diersoort¹¹⁶. De wolven vielen het vee aan, maar maakten ook slachtoffers onder de boerenbevolking. Vooral kinderen en oudere mensen waren een gemakkelijke prooi¹¹⁷. Alleen met klopjachten kon deze plaag terug worden beperkt. In 1588 en 1589 loofden de Hoofdschepenen van het Land van Dendermonde premies uit: voor een dode wolf 4 pond gr., voor een wolvin 5 pond gr. en voor een jong de helft. Ter vergelijking in 1589: voor een gevangen vrijbouter kreeg men 20 sch. gr.

¹¹⁸!

Nabeschouwingen

Handschrift 519 van de Gentse universiteitsbibliotheek schenkt op verschillende vlakken een inzicht in de moeilijkheden die de plattelandsbewoners ondervonden gedurende de Gentse Calvinistische Republiek. Terwijl de kroniek gebeurtenissen aanhaalt die voor, tijdens en na deze periode plaatsvonden in geheel het voormalige graafschap Vlaanderen, hebben wij ons voor de genoemde periode doelbewust beperkt tot de gemeenten Kalken, Laarne en Wetteren. Wij bemerken niettemin, bij het overschouwen van het geheel der aangehaalde feiten, dat wij een in hoge mate representatief beeld bekomen.

111. M. Meys (1991), p. 16.

112. M. Meys (1991), p. 19.

113. De Potter, Broeckaert, *Kalken* (1889), p. 22.

114. Hs 519, f° 735 r°.

115. Hs 519, f° 744 v°.

116. G. Tack e.a. (1993), p. 160 - 163.

117. Zie bv. R. Castelain (1983), p. 146.

118. A. De Vlaminck (1898), p. 177. Ook in 1563 en 1567 zag men wolven in de regio Dendermonde.

Wetteren lijkt in de bestudeerde regio wel de zwaarst getroffen parochie te zijn. Aanzienlijke verwoestingen in mei 1579 en januari 1581, de oprichting van een Spaans fort in het najaar van 1583, enz... Ongetwijfeld was de ligging langs enkele belangrijke verkeersaders daar niet vreemd aan: de Schelde (met veerdienst), de verbindingswegen van Gent met Dendermonde, Aalst en Brussel. Vooral de laatste hebben heel wat troepenbewegingen gezien. Maar hetzelfde gebeurde natuurlijk ook in de gemeenten Laarne en Kalken, die doorkruist worden door de Dendermondse Steenweg (Heirweg).

Voor Wetteren was de ligging van de dorpskern ten zuiden van de Schelde een zwaar nadeel ten tijde van de invallen der Malcontenten. Deze huldigden namelijk de volgende strategie. Zij rukten noordwaarts op naar de gemeenten in de onmiddellijke periferie van Gent om er te roven en te plunderen. Zo kwamen zij keer op keer tergend dicht bij de Gentse stadsmuren, terwijl zij zich meestal nog beschermd wisten tegen een uitval van de Gentenaars door de een of andere meander van de Leie of de Schelde. Naast Wetteren kozen zij zo ook herhaaldelijk Drongen, Melle, Gentbrugge en Merelbeke tot doelwit. Omdat Gent geen weerwerk bood, konden zij ongehinderd hun slag slaan. Enkele malen staken zij ook de Schelde over.

De overlast van het soldateska was echter het gemeenschappelijk lot van alle plattelandsbewoners. We beschikken over voldoende gegevens om dit concreet in te vullen. Ten eerste stegen de belastingen gevoelig door de verdeling van het onderhoud voor de ingekwartierde troepen (bv. te Laarne, Kalken en Destelbergen in november 1579). De inkwartiering geschiedde in huizen en schuren, waarbij wel eens het meubilair werd beschadigd of vernield. Dat ook de provisiekast ongeremd werd aangesproken, bewijst het lijstje van de Kalkense baljuw (november 1582): hoeveel spaarzaam aangelegde wintervoorraden werden op die manier op korte tijd verbruikt? De soldaten persten bovendien geld af, stalen huisraad, kledij en lijnwaad. Ook paarden, koeien en pluimvee waren voor hen niet veilig. Zij onthielden zich trouwens ook niet van seksuele misdrijven (november 1579).

Zij stookten het aanwezige brandhout op, en kapten indien nodig ook aan struik of stam. Door de schade aan de plantsoenbossen werd het anders zo zorgvuldig nagestreefde bosbeheer en onderhoud grondig verstoord (bv. te Kalken, winter 1581). Al deze feiten, reeds ergerlijk bij tijdelijke passages en overnachtingen, vermenigvuldigden uiteraard in aantal bij de langdurige inkwartieringen der wintergarnizoenen (Land van Dendermonde, december 1582 t.e.m. maart 1583).

Men kan zich nog nauwelijks een beeld vormen van de druk van deze logementen op de bevolking en de aangelegde voedselvoorraden. Wanneer echter in november 1579 3000 infanteristen, ongetwijfeld vergezeld van soldatenvrouwen, marketensters e.d.m. te Destelbergen, Kalken en Laarne neerstrijken, moet dit zowat hebben geleid tot een verdubbeling van de populatie, ook al was dat in dit geval kortstondig. Laarne telde toen immers ongeveer 1000 inwoners, Kalken waarschijnlijk iets meer dan 1300¹¹⁹.

119. L. Pee (1975), p. 146-147. Voor Destelbergen zijn ons geen gegevens bekend.

Dat al de ellende tot de fysieke verzwakking van een deel van de bevolking heeft geleid, staat buiten kijf. Besmettelijke en dodelijke ziektes - al dan niet verspreid door de soldaten - oefenden nadien hun verwoestende werking uit. Te Kalken overleden medio 1581 maar liefst 102 van de ongeveer 1300 parochianen; een vermindering van 7 à 8 % op enkele maanden tijd!

Daarbij kwamen dan nog de occasionele verwoestingen, die typisch waren voor de oorlog. In juli 1579 vernielt Gent alle sites die als militaire basis tegen de stad kunnen worden gebruikt. De eigenaars of pachters van stenen huizen of omwalde hoeves lopen bovendien gevaar dat zij worden gevangen genomen en op losgeld gesteld. In november 1583 past Gent ten oosten van de stad op grote schaal de tactiek van de verschroeide aarde toe; waardoor het zijn tegenstanders enkele bevoorradingsmogelijkheden hoopt te ontnemen. Toen de Spanjaarden bovendien eind 1583 een fort oprichtten te Wetteren was er voor de plattelandsbevolking nauwelijks keuze: vluchten of verjaagd worden - de scheidingslijn tussen beide was zeer vaag geworden. Vanaf eind 1583 tot eind 1584 lagen Kalken, Laarne en Wetteren dan ook nagenoeg ontvolkt. Als in deze jaren de kerken worden vernield, opgeëist of gesloten, toen ook de uitoefening van de katholieke eredienst werd verboden en een andere religie werd opgedrongen, dan kan de conclusie niet anders luiden dan dat elk aspect van het dagelijks leven op het platteland grondig werd verstoord, met een hoge tol aan mensenlevens, ook onder de burgerbevolking. Dat de periode na de val van Gent even rampzalig was, hebben we in enkele hoofdlijnen proberen aan te geven. De accenten lagen weliswaar anders, maar ook in deze jaren werd het eens zo welvarende Vlaanderen op economisch vlak steeds verder te gronde gericht.

Wellicht waren de woorden die de Joodse geschiedschrijver Flavius Josephus 15 eeuwen voorheen had geschreven, ook van toepassing op de Vlamingen van de 16de eeuw: "De meeste bewoners wilden eigenlijk helemaal geen oorlog. Ze waren voor het merendeel boeren en ze hadden meer aandacht voor de oogst"¹²⁰.

Gebruikte afkortingen

AOKLW	=	Annalen van de Oudheidkundige Kring van het Land van Waas.
BRUG	=	Bibliotheek van de rijksuniversiteit te Gent
GOKLD	=	Gedenkschriften van de Oudheidkundige Kring van het Land van Dendermonde
HMGOG	=	Handelingen der Maatschappij voor Geschiedenis en Oudheidkunde te Gent
Hs	=	handschrift.
RAB	=	Rijksarchief te Beveren.
RAG	=	Rijksarchief te Gent.

120. Flavius Josephus, De Joodse oorlog, IV, 84. (eerste eeuw na Christus).

BIBLIOGRAFIE

- E. BALTHAU, E.L. SCHEPENS e.a., *De bouwgeschiedenis van de Sint-Machariuskerk van Laarne*, Laarne, 1992.
- M. BOVYN, *Dendermonde in 1572 - 1584*, in: GOKLD, Derde reeks. Deel XIII, 1962-1964, p. 149-246.
- M. BOVYN, *Konfiskatierekeningen van het Kwartier Dendermonde 1568 - 1608*, in: GOKLD, Derde reeks. Deel XIV, 1965-1966, p. 1-90.
- M. BOVYN, *Vrijbuiters en huurlingen (einde 16de eeuw)*, in: GOKLD, Derde reeks. Deel XX, 1972-1973, p. 177-182.
- R CASTELAIN, *Het leven op het platteland tussen Kortrijk en Oudenaarde (16de-18de eeuw)*, Oudenaarde, 1983.
- J. DECAVELE, *De plattelandsmilitie in het leger van de Generale Staten en het Calvinistische Gent (1578-1584)*, in: *Belgisch Tijdschrift voor militaire geschiedenis*, XVII-4, 1967, p. 243-258.
- J. DECAVELE (red.), *Het eind van een rebelse droom*, Gent, 1984.
- E. DE GEEST, *Kronijk der stad Lokeren*, in: AOKLW, 13, 1890, p. 39-96 en p. 225-290.
- F. DE POTTER en J. BROECKAERT, *Geschiedenis van de gemeenten der provincie Oost-Vlaanderen*. Vierde reeks. Deel I, Kalken, Gent, 1889.
- F. DE POTTER en J. BROECKAERT, *Geschiedenis van de gemeenten der provincie Oost-Vlaanderen*. Vierde reeks. Deel I, Laarne, Gent, 1889.
- A. DE VOS, *De strijd tegen de vrijbuiters binnen de Kasselrij van de Oudburg (1584-1609)*, Oostvlaams verbond van de kringen voor geschiedenis. Voorlichtingsreeks nr. 18, Gent, 1957.
- A. DE VLAMINCK, *De wolven en vossen in 't Land van Dendermonde*, in: GOKLD, Tweede reeks. Deel VII, 1898-1900, p. 176-177.
- J.R.J. DE WILDE, *De verwoesting van het kasteel en het neerhof te Laarne in 1579*, in: *Castellum*, XII nr. 1, 1995, p. 14-25.
- E. GUILLEMYN, *De Vrijbuiters: XVIe-eeuwse guerillastrijders, voorposten in de Tachtigjarige Oorlog. De kasselrij Kortrijk in 1584-1593*, Historische Monografieën Nr. 3, Aartrijke, 1990.
- P. LEYNEN, *Franchois van der Kethulle, hoogbaljuw van Dendermonde (1577-1584)* in: GOKLD, Derde reeks. Deel XIX, 1970-1971, p. 62-70.
- M. MEYS, *Honderd bewogen jaren uit de geschiedenis van de kerk van Kalken ca 1550-1650*, in: *Castellum* VIII nr. 3, 1991, p. 5-63.
- G. PARKER, *The Dutch revolt* (revised edition), London, 1985.
- L. PEE, *De bevolkingsevolutie in het Land van Dendermonde van 1469 tot 1620*, in: GOKLD, Vierde reeks. Deel I, 1975, p. 129-159.
- J. SCHEERDER, *De handschriften van Gentse kronieken en memorieboeken bewaard in de universiteitsbibliotheek te Gent*, in: HMGOG, Deel XXX, 1976, p. 15-59.
- G. TACK, P. VAN DEN BREMPT, M. HERMY, *Bossen van Vlaanderen. Een historische ecologie*, Leuven, 1993.

POSTMIDDELEEUWS AARDEWERK: TWEE DOOFPOTTEN, GEVONDEN IN KALKEN.¹

Joris Eeraerts

I. Vondstomstandigheden.

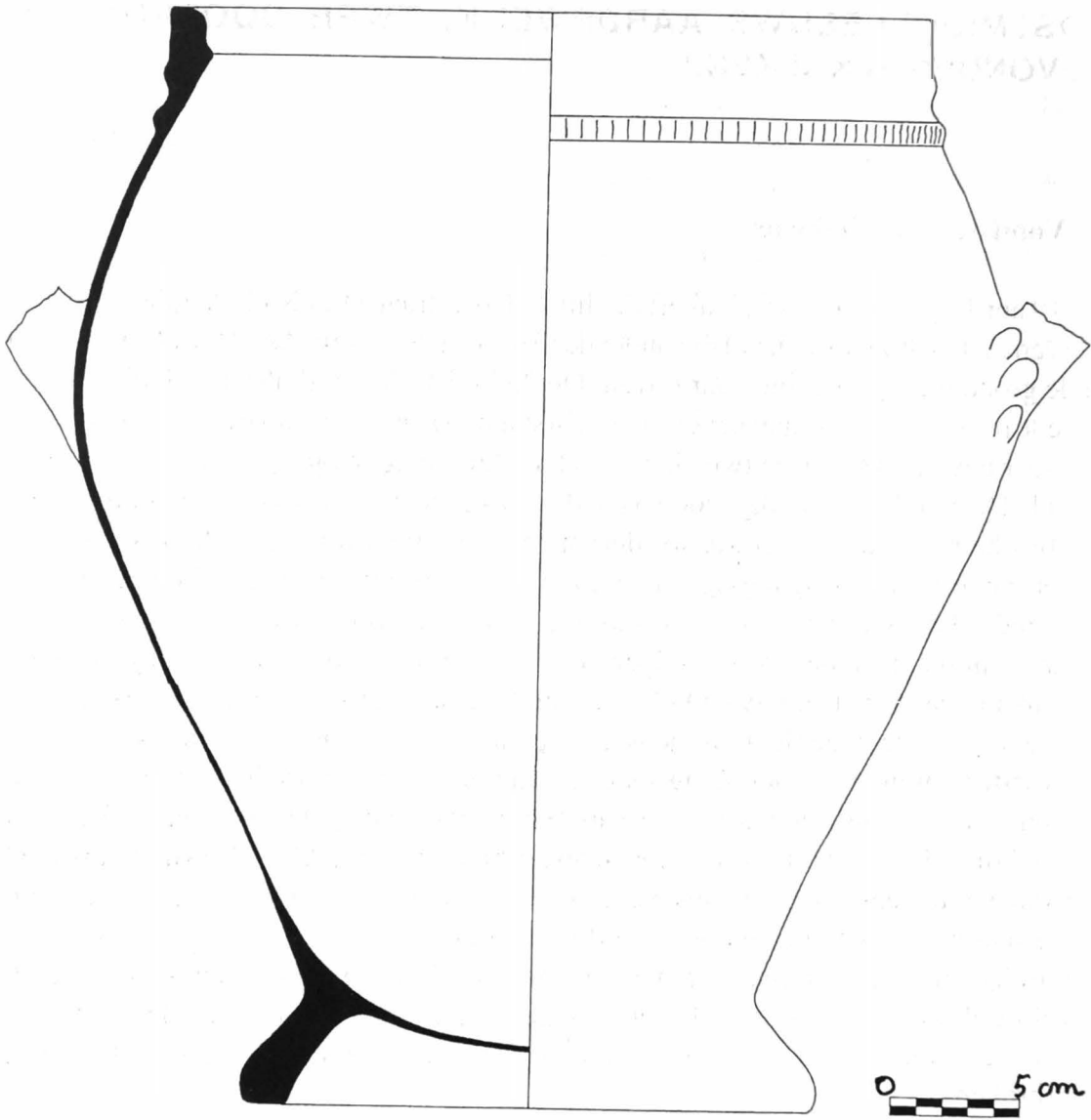
Op 19 april 1986 stootte dhr. Hubert Paelinck, Brugstraat 41 in Kalken tijdens werken aan een oude schuur op een pot die onder de vloer van de schuur stak. De pot zat rechtop in de grond met de opening naar boven. Op 23 juni 1986 vond dhr. Paelinck dan een tweede pot die zich op ongeveer een meter afstand van de eerste pot eveneens net onder de vloer bevond. Ook deze tweede pot stak rechtop met de opening naar boven in de grond. De vondstomstandigheden van deze tweede pot zijn beter gekend. Enige notities betreffende stratigrafie werden opgetekend door dhr. Eric Balthau. Aan de oppervlakte was een ophoging van 1 tot 13 cm, bestaande uit een humeuze laag. Daaronder bevond zich een 7 cm dikke leemlaag die bruin van kleur was en zeer waarschijnlijk de vroegere dorsvloer was. De rand van de pot zat gelijk met de bovenkant van deze leemlaag. Onder de leemlaag bevond zich een 10 cm dikke laag, bestaande uit geel gevlekt humeus zand, dat overwegend grijs van kleur was. Daaronder trof men een ophogingslaag aan van ongeveer 10 cm dik, die overwegend bestond uit geel zand. Ook de vulling van de kuil, waarin de pot was geplaatst, bestond uit geel zand. De kuil zelf was maximaal 56 cm breed en 40 cm diep. De kuil doorsneed een oude bouwlaag waarin tegels werden gevonden. Deze laag was ongeveer 2,5 cm dik. Daaronder bevond zich ongestoord geel zand.

De stratigrafie, waarin de eerste pot werd gevonden, is niet gekend, maar vermoedelijk dezelfde als die waarin de tweede pot werd gevonden, gezien de relatief kleine afstand -ongeveer 1 meter- tussen de twee vindplaatsen. De oude schuur werd ondertussen afgebroken.

II. Bespreking.

Bij de bespreking noemen we de pot die eerst gevonden werd, pot 1, de andere pot 2. De hoogte van pot 1 bedraagt 42 cm (fig. 1). De diameter van de opening is ongeveer 29 cm. De maximale omtrek van de pot is 93 cm. De dikte van de rand is ongeveer 1,5 cm. De pot is bolvormig en heeft een voet. Hij is lichtbruin van kleur. Hier en daar zijn groenachtige verkleuringen te zien. Het gaat hier om rood, oxiderend gebakken

1. Deze tekst is het resultaat van een oefening voor de eerste kandidatuur Geschiedenis, richting Oudste Tijden, academiejaar 1993-1994, onder leiding van prof. dr. H. Thoen. Hierbij dank ik dhr. Hubert Paelinck voor zijn toelating de stukken te onderzoeken, dhr. Eric Balthau voor de informatie over de vondstomstandigheden, het gebruik van de tekeningen en de verwijzingen naar vergelijkingsmateriaal, dhr. M. Annaert voor het nemen van de foto's, dhr. André Van De Sompel, dhr. Adolphe Van Hoecke en mijn ouders voor hun hulp bij dit werk.

Figuur 1: Doofpot 1 (tekening E. Balthau)

aardewerk, dat is afgewerkt met loodglazuur. De horizontale oren stonden schuin omhoog maar zijn afgebroken. Aan de buitenkant van de oren bevinden zich telkens 3 ronde indrukken. De rand van de pot is bovenaan afgesleten, waarschijnlijk door het gebruik van een deksel. Toch zijn er nog een paar stukjes van het glazuur zichtbaar. Net onder de rand bevindt zich een band met kleine ribbels. Ter hoogte van de oren lopen vier evenwijdige richels op gelijke afstand van elkaar. Zij lopen volledig rond en worden aan de ene zijde van de pot onderbroken door een bloemvormige afbeelding, die bestaat uit negen ronde indrukken. Deze afbeelding bevindt zich ongeveer in het midden van de ene zijde van de pot. Dergelijke bloemmotieven lijken normaal geweest te zijn². Daaronder lopen drie richels die evenwijdig zijn aan elkaar. Een beetje lager

2. F. VERHAEGHE, *Post-medieval pottery research...*, p. 249.

zien we dan opnieuw drie evenwijdig lopende richels. De voet van de pot, die een groenachtige kleur heeft, was beschadigd en er zat geen bodem meer in. De pot werd gerestaureerd door dhr. E. Balthau.

De tweede pot is ongeveer 30 cm hoog en heeft een maximale omtrek van 96 cm (fig. 2). De diameter van de opening bedraagt 26 cm. De rand is 1,5 cm dik. Ook deze pot is bolvorming en staat op een voet. Deze pot is iets bruiner van kleur dan de eerste. De horizontale oren stonden ook hier schuin omhoog, en zijn eveneens afgebroken. Er zijn geen versieringen aangebracht op de oren. Ter hoogte van de oren lopen vier evenwijdige richels. Vlak onder de oren loopt een enkele richel. Een eind daaronder lopen opnieuw vier richels. Eigenaardig aan deze pot is de aanwezigheid van vier kleine gaatjes in de wand van de pot. Deze gaatjes vormen min of meer een rechthoek. Opmerkelijk is dat ongeveer in het midden van die rechthoek een scheur loopt. De twee bovenste en de twee onderste gaten staan ongeveer 8 cm van elkaar. De afstand tussen de bovenste en de onderste gaten is ongeveer 2 cm. Misschien stak men door deze gaten een touwtje om de scheur dicht te houden.

III. Vergelijkend materiaal.

Het is enorm moeilijk gebleken om veel vergelijkingsmateriaal te vinden. Een van de redenen hiervoor is de geringe belangstelling voor postmiddeleeuwse ceramiek. Daaruit vloeit dan voort dat het ontbreekt aan grote hoeveelheden goede literatuur over dit onderwerp. Ook het feit dat het hier over gewone gebruiksvoorwerpen gaat, speelt hierin een rol. Tot voor enkele jaren had men nagenoeg enkel belangstelling voor gedecoreerde ceramiek. Deze kunstvoorwerpen werden dan goed bestudeerd. De volkskunst en de ceramiek voor elke dag werden dan ook minder bestudeerd.

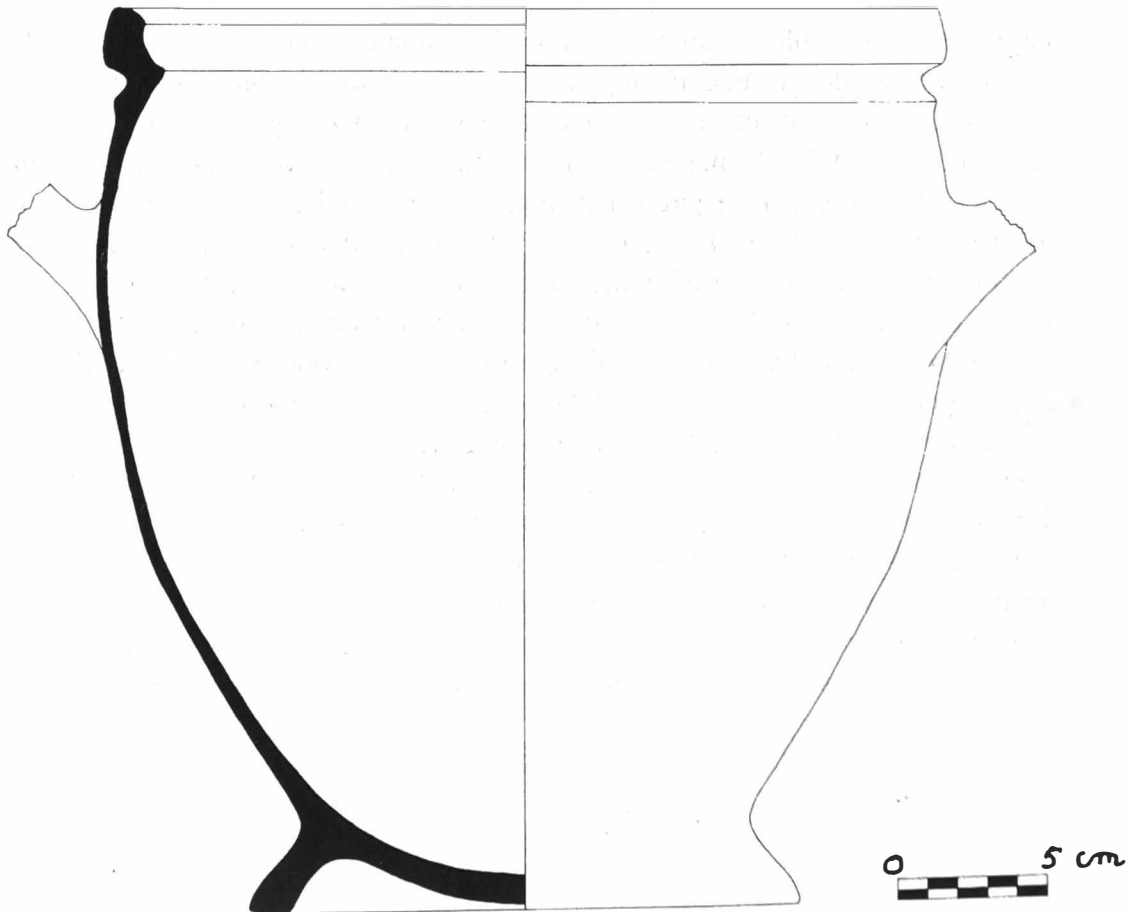
Het meest opmerkelijk is de vergelijking met een pot uit het museum Hof van Busleyden te Mechelen³. Deze pot wordt gedetermineerd als doofpot en de gelijkenis met de twee potten uit Kalken is treffend. Wat deze pot als vergelijkingsmateriaal zo speciaal maakt is het feit dat ook deze pot gevonden werd onder de vloer van een oude schuur. Het stuk werd namelijk gevonden in een oude schuur in het dorp van Sint-Katelijne-Waver in 1963. De aard van de versieringen en de andere kenmerken komen overeen met deze op de potten uit Kalken. De pot van Sint-Katelijne-Waver wordt door S. Vandenberghe gesitueerd op het einde van de 18de of het begin van de 19de eeuw. Ook de pot uit Kalken kan dus beschouwd worden als een doofpot, waarin de hete as van haarden of vuurtjes werd verzameld om mogelijke branden te voorkomen.

3. S. VANDENBERGHE, *Inventaris...*, p. 55, nr. 100 (afbeelding op p. 86, nr. 100).

IV. Datering.

Op de potten zelf treffen we geen enkele aanduiding aan die ons kan helpen bij de datering. Een absolute datering voorstellen is dus niet mogelijk.

De beide potten zijn gevonden op amper een meter van elkaar binnen dezelfde schuur, en waarschijnlijk binnen dezelfde stratigrafische context. Uit de Kabinetskaart van Ferraris blijkt dat de boerderij met de schuur reeds bestond rond 1775. Rekening houdend met het vergelijkingsmateriaal, dat zich te Mechelen bevindt, is een datering in de tweede helft van de 18de eeuw of de eerste helft van de 19de eeuw dan ook aannemelijk.

Figuur 2: Doofpot 2 (tekening E. Balthau)

V. Bibliografie.

- CRAMERS D., *Postmiddeleeuwse vondsten te Leuven*, in: *Mededelingen van de Geschied- en Oudheidkundige Kring van Leuven en omgeving*, 18, 1978, p. 117-127.
- DE KLEYN J., *Volkaardewerk in Nederland 1600-1900*, Zeist, 1965.
- VANDENBERGHE S., *Inventaris van het merovingisch, middeleeuws en post-middeleeuws aardewerk (faïence uitgezonderd) in het Museum Hof van Busleyden te Mechelen*, Nationaal Centrum voor Oudheidkundige Navorsingen in België. Oudheidkundige Repertoria. Reeks B: de verzamelingen, nr. XII, Brussel, 1985.
- VERHAEGHE F., *Post-medieval pottery research in Flanders and the Waasland*, in: VERHAEGHE F., OTTE M. (eds.), *Archéologie des temps modernes. Actes du Colloque international de Liège (23-26 avril 1985)*, Etudes et Recherches archéologiques de l'Université de Liège, nr. 26, Liège, 1988, p. 227-326.
- WEYNS A., *Volkshuisraad in Vlaanderen. Naam, vorm, geschiedenis, gebruik en volkskundig belang der huishoudelijke voorwerpen in het Vlaamse land van de Middeleeuwen tot de Eerste Wereldoorlog*, Beerzel, 1974.

DE UITVAART VAN KAPELAAN CASTRAAL JOANNES COENS

Erik L. Schepens

Op 3 mei 1676 overleed te Laarne in het “capelaenhuijs castraele” of in zijn woning op het kasteeldomein heer en meester Joannes Coens, priester en “bacelier inde Godtheijt” (1), deken van de gildebroeders van de .H. Macharius. Hij werd begraven in de kerk van Laarne in het koor van de H. Machariuskapel (2).

Geeraard van Vilsteren, heer van Laarne, en Joannes Coens sloten op 10 juni 1662 een overeenkomst. J. Coens verbondt er zich als kapelaan castraal toe om wekelijks drie missen te celebreren, zoals in de fondatie of stichting werd vastgelegd. Naar de wens van de heer kon op hem beroep worden gedaan om elke dag van de week zowel op zondag of heiligdag binnen of buiten het kasteel de mis op te dragen. Dit hield niet in dat de heer of een van zijn familieleden diende aanwezig te zijn. Mochten zij hem vragen een mis met bijzondere intentie op te dragen, dan ontving hij voor iedere mis 10 stuivers.

Als tegenprestatie zou Van Vilsteren Joannes Coens een degelijke woning bezorgen, binnen of omtrent het kasteel, met een hof om in het onderhoud van zijn huishouden te kunnen voorzien (3).

Jan de Wilde en Jacques van de Kerckhove hadden bij het overlijden van J. Coens nog een loon te goed voor geleverde arbeid en diensten, respectievelijk 9 s. gr. en 6 s. 6 gr. Andries Praet was hij nog 10 s. gr. schuldig “van dienstloon van brauwen”.

Op 26 april, enkele dagen voor zijn dood, legde hij testamentair vast hoe zijn ter aarde bestelling diende te verlopen.

Uit de opsomming van de activa en passiva van de nalatenschap door Andries Zegers, zoon van Amplonius, en bijgestaan door Jacobus Verquaelle, zoon van Joos en “joncvrouwe” Marie Vercruijssen, oom langs moederszijde van de overledene, vernemen wij hoe alles verliep.

Terzelfdertijd worden wij geconfronteerd met het oorlogsgebeuren: de veroveringen van de Fransen. Lodewijk XIV maakte toen ernst van de theorie dat Frankrijk “natuurlijke” grenzen zou hebben; deze natuurlijke grenzen waren gebergten of rivieren en die waren er niet tussen Artesië en de mondingen van de Schelde, Maas en Rijn. Zo kwamen Vlaanderen en Henegouwen voortdurend onder Franse druk te staan,

(1) Baccalauriaat in de godgeleerdheid, een universitaire graad.

(2) RABeveren, Laarne-Oud, nr. 351. Alle gegevens komen uit de vermelde bundel, tenzij anders vermeld.

(3) RAB, Laarne Oud, nr. 345.

hoewel deze gebieden nooit aan Frankrijk hadden toebehoord (4).

Tijdens de "Guerre de Hollande" (1672-1678) werd Vlaanderen menigmaal onder de voet gelopen. In 1677 werden Sint-Omaars, Kamerijk en Valenciennes door de Fransen ingenomen. Bij de Vrede van Nijmegen in 1678 werden deze gebieden aan Frankrijk toegewezen (5).

Joannes Coens had een deel van zijn geld en meubelen laten overbrengen naar Gent. Dit roerend bezit was onder andere ondergebracht bij Gillis van der Sijpt op Steendam. Jan Matthijs had twee ritten nodig om de meubels naar Gent over te brengen. Hij ontving er 31 s. gr. voor.

Deze meubelen "ghevoert ende ghevlugt omme redenen vande troubele tijden van orloghe" werden na zijn overlijden openbaar verkocht onder het toezien van de schout (6) van Sint-Baafs. Ze brachten 40 lb. gr. op. Het geld "bevonden inde casse" en geteld door de pastoors van Ekkergem en Laarne vertegenwoordigde een bedrag van 35 lb. 12 s. gr.

Uit de afrekening van de nalatenschap blijkt dat er nog meubels waren ondergebracht bij de juffrouwen Elisabeth en Pietronelle Stalpaert gestede begijnen in het Groot Begijnhof te Gent. Zij brachten voor de geboden diensten: "huijshuere vande meubelen thaerlieden huijse ghevlucht" 5 lb. gr. in, die betaald werden met het geld van de overledene dat bij de baron van Laarne in bewaring was gegeven. Het waren "in gauden ghelden ende oock in silveren ghel de":

– in "pattacons" (7) 73	29 s. 12 gr.
– zeven "ducats" (8), twaalf halve	6 lb. 10 s. gr.
– zeventien en 3 halve "souveraenen" (9) aan 14 gulden
en 4 stuivers elk	99 lb. 14 s. 2 gr.
– twee vier "dobbele", twee "dobbele" en twaalf
"enckel pistolen" (10) samen 24 pistolen aan
8 gulden en 16 stuivers elk	35 lb. 9 s. gr.

(4) G. Peeters [samenstelling], *België, een Verhaal over Land en Volk*, Brussel, 1980, p. 147.

(5) Dictionnaire le Robert, *Le Robert micro poche*, Parijs, 1990, p. [n.g.].

(6) Schout of amman: een ambtenaar, die de heer vertegenwoordigde en door hem werd aangesteld. De functie werd meestal in leen gehouden. Normaliter was de amman de uitoefening van de rechtsmacht toevertrouwd. E. Verwijs, J. Verdam, *Nederlandsch Woordenboek*, dl. 1, 1855, kl. 399-400.

(7) Munteenheid. *Patart* (Frans) van het Spaans *Pataca*, klein zilveren muntje, verdere evolutie: geld met weinig waarde. R. Grandsaigne d'Hauterive, *Dictionnaire d'ancien français, moyen âge et renaissance*, Paris, 1947, p. 455.

(8) Een zilveren munt onderverdeeld in kroon en halve kroon. *Numismatiek. Munten, penningen en medailles*, Culturele brochurereeks Kredietbank, 1976, p. 17.

(9) *Souverein* (enkel en dubbel), oude Engelse gouden munt, $\pm 7,5$ gr. goud (enkel), ± 15 gr. goud (dubbel). *Le Robert micro poche*, p. 1210.

(10) Naam van een munt, benaming voor een Spaanse kroon. *Woordenboek der Nederlandsche Taal*, dl. 12, 1e stuk, kl. 2000-2001.

- vijf “jacobussen van inghelant” (11) aan 12 gulden
en 10 stuivers elk 10 lb. 8 s. 9 gr.
- vijf “carolussen van inghelant metten laurier” (12)
aan 11 gulden en 10 stuivers elk 9 lb. 11 s. 8 gr.
- twee “doppel ducaten” 3 lb. 9 s. gr.
- zeven “albertinen” (13) aan 6 gulden en
10 stuivers elk 7 lb. 11 s. 8 gr.
- een “halfven Henricus nobel est Ste Michiel” (14) 1 lb. 1 s. 8 gr.

Naast deze zilveren en gouden munten bezat J. Coens nog 8 zilveren lepels en 9 zilveren vorken. Jacques Verquaelle ontving 8 vorken en 2 lepels. De griffier liet zich voor zijn diensten vergoeden met een lepel en een vork. De 5 overige zilveren lepels werden door Van Vilsteren aangekocht.

De huishuur voor de meubels die bij Gillis van der Sijpt waren ondergebracht en het “tractement” of het aanbieden van drank (38 s. gr.) bij het inventariseren werden pro memorie genoteerd.

Andries Zeghers en Jacobus Verquaelle, die afkomstig was uit het Land van Waas, verbleven naar aanleiding van de venditie op 19 en 20 mei te Gent. Hun verblijf, verteer en overnachten, en enkele voorschotten aan twee arbeiders bedroegen 31 s. 4 gr.

Op 23 mei werd te Laarne eveneens een venditie gehouden, die na het recht (15) van baljuw, meier, griffier en officier (16 lb. 1 s. 4 gr.), de koop van J. Verquaelle (3 lb. 2 s. gr.) en deze van de nieuwe kapelaan castraal (6 lb. 14 s. 11 gr.) nog 6 lb. 4 s. 7 gr. opbracht. Officier Pieter Schepens ontving nog een supplementair bedrag van 2 s. gr. voor bijkomende diensten.

Joannes Coens was reeds enkele dagen zeer ernstig ziek. Jan van Watervliet, chirurgijn, uit Laarne en dokter Maerckx uit Gent stonden hem aan zijn ziekbed bij. Van Watervliet deed aderlatingen en de voorgeschreven medicijnen werden geleverd door de apotheker “op de burch straete” te Gent.

(11) Betreft hier naar alle waarschijnlijkheid Jacobus (James) I van Engeland (James VI voor Schotland), 1603-25. Hij volgde Elizabeth I op, die in haar paleis te Richmond op 24 maart 1603 stierf. Jacobus was de zoon van Maria, koningin van Schotland.

R. Lockyer, J. Thorn, David Smith, *A history of Engeland*, Londen, 1961, vertaling: *Engeland, de geschiedenis van een wereldrijk*, Utrecht, 1967, p. 334.

(12) Betreft wellicht Karel I, 1625-1649. Hij kwam na het overlijden van zijn oudere broer Hendrik in aanmerking voor troonopvolging. Kreeg af te rekenen met het parlement (Petition of Rights) en een burgeroorlog (1640-1649). *Idem*, p. 340, 347-379.

(13) Genaamd naar aartshertog Albrecht.

(14) Vermoedelijk Franse munt. Voor de hulp bij deze beschrijvingen gaat mijn dank naar Cools numismatiek Gent.

(15) Kunnen omschrijven als de administratieve kosten van een openbare verkoop.

In zijn laatste dagen werd hij geestelijk bijgestaan en voorzien van de Laatste Sacramenten door pastoor Joannes van Hecke.

De dienstmeid van kapelaan Coens ontving naast haar achterstallig loon (5 lb. 8 gr.) nog een supplementaire vergoeding en een rouwkleed (10 lb. gr.).

Voor het gebruik van een "ledecant met behansele" diende men aan "mevrouw prieuse" van een niet nader genoemd klooster 8 lb. 4 gr. te betalen.

J. Coens werd tijdens zijn ziekte door broeder Charel, Cellebroeder (16), bijgestaan. Deze leverde "chitroenen (20 gr.) ende oraingie appelen (19 s. gr.)". Het afleggen en kisten geschiedde door dezelfde broeder, die ook een wassen kelk (17) in de kist legde. Pieter Cormundijn uit Wetteren leverde de "lichter ofte kiste".

De wassen kaarsen voor de uitvaart werden door koster Joos Gheenens op 3 en 4 mei bij de weduwe Steurebaut te Gent afgehaald: vierentwintig van elk een pond (18) en vier van twee pond, voor een bedrag van 4 lb. 8 gr. de wassen kelk inbegrepen.

Deze kaarsen werden door 28 "mans ende cnechtken" gedragen tijdens de uitvaartdienst. Zij ontvingen ieder 12 gr.

Het lichaam van de overleden kapelaan werd door zes priesters van het kasteel naar de kerk overgebracht. De begrafenisstoet werd begeleid door de pastoors van Heusden, Wetteren en andere geestelijken, die vergezeld werden door baljuw, meier, burgemeester, schepenen en notabelen van Laarne, en door de buren "naer usantie deser prochie van Laerne".

De pastoor en de koster van Laarne ontvingen voor de goddelijke dienst en "uutvaert misicael" samen 4 lb. gr., de tweede en derde heer, diaken en subdiaken, 9 s. 6 gr. en twee pond offerwas (5 s. 4 gr.) voor de kerk.

Aan de aanwezige armen van Laarne werden honderd tarwebroden van 2 kg. uitgedeeld en op elk brood waren twee stuivers aangebracht. "Aen blenden Lau" moest een aalmoes van 2 s. gr. worden gegeven.

(16) Cellebroeder of Alexiaan. Deze orde ontstond uit een verscheidenheid van navolgers van de "pauperes-Christi"beweging en onder invloed van het franciscaans armoede-ideaal en van de dominicaanse mystiek. Hun bewogenheid werd weerspiegeld in hun zorg voor het begraven van de doden n a v. de Zwarte Dood, de pest die in geheel Europa woedde tussen 1348 en 1352. Eens hun geestelijk leven georganiseerd (midden 15e eeuw), ontstonden diverse communautiteiten. Deze bleven hun sociaal werk, nl. het verzorgen van zieken en pestlijders en het begraven van doden trouw. D. Steyaert, Eenheid in verscheidenheid: historiek van de alexianen, in: *Arca Lovaniensis*, 1983, jaarboek 12, *Werken van Barmhartigheid, 650 jaar Alexianen in de Zuidelijke Nederlanden*, dl 1, 650 jaar *Caritas als charisma*, p. 17-28.

(17) R. Van de Walle, coördinatie, *Rendez-vous met Magere Hein. Doods- en rouwgebruiken in de 19de eeuw*, Gent, 1986. De uitvoerige catalogus verwijst ook naar gebruiken bij afsterven en rouw tijdens het Oud Regime. Verwijzingen naar specifieke gebruiken bij afgestorven geestelijken werden niet aangehaald.

(18) Een pond of 0,5 kg.

Het maal “van haete (19) ende dranck” aangeboden aan de eerwaarde heren pastoors van Ekkerghem, Wetteren, Laarne, Heusden, Destelbergen, Melle, Gentbrugge, twee monniken, de onderpastoors Jacobus de Brauwere en Coene van Ekkerghem, kapelaan Egidius van Beervelde, de onderpastoors van Laarne, Wetteren, Kalken, Overmere en de andere geestelijken, baljuw, meier, burgemeester en schepenen van Laarne, in het “huijs castraele” kostte samen met het lam (16 s. 8 gr.), geleverd door de weduwe van Adriaen Walrave, en de wijn (37 s. 8 gr.) 6 lb. 14 s. 2 gr.

De buren en enkele notabelen “int ghetalle van XLVIII paer” werden op een maal uitgenodigd ten huize van Adriaen de Groote. Dit maal kostte de nalatenschap 10 lb. 8 s. gr.

De elf dienstboden van “t’ huijs van den baron van Laerne” bekwamen elk 3 gulden of in het totaal 5 lb. 10 s. gr.

De executeur van het testament Andries Zeghers ontving voor zijn diensten 8 lb. gr.

Meester “Franchoijs Levardt steenhauwer” (20) vervaardigde de grafsteen en rekende 20 s. gr. aan voor het werk.

Verder bepaalde Joannes Coens in zijn testament dat er 300 missen tot lavenis van zijn ziel dienden opgedragen te worden: 50 bij de paters Capucijnen, 50 bij de Recoletten, 50 bij de Predikheren of Dominicanen, 50 bij de Carmelieten, 50 bij de Augustijnen en 50 bij de ongeschoeide Carmelieten. Deze missen kostten 25 lb. gr.

Gedurende zeven jaar dienden er jaarlijks vier jaargetijden gecelebreerd op de “quatertemperwonsdaghen” (21). Pastoor of onderpastoor zou op het graf het “de profundis” moeten bidden. De priester ontving 3 s. gr. en de koster voor het “verantwoorden vanden profundis” 12 gr. Voor het waslicht op het altaar en de kaars op het graf van de overledene ontving de kerk 6 stuivers. Aan de armen die aanwezig zijn bij het jaargetijde worden 50 broden van elk 3 stuiver of in het geheel 30 s. gr. uitgedeeld. Voor de zeven jaar kwam dit op 42 lb. gr., die werden gewaarborgd door een half bunder (22) land gelegen op de oostzijde van de vlier. De onderpastoor van Laarne ontving voor het lezen van 30 zielemissen een bedrag van 2 lb. 10 s. gr.

Bij testament schonk de overleden kapelaan castraal aan de zoon van zijn oom Jacques Verquaelle 20 hemden en 20 patacons. De hemden werden in speciën betaald en met de patacons bedroeg de overgemaakte som 8 lb. gr.

(19) *Haete*: eten, spijs, voedsel. E. Verwijs, J. Verdam, *o.c.*, dl. 1, 1885, kl. 200.

(20) E. Balthau, M. Meys, E.L. Schepens, *Enige gegevens betreffende de ontginning van natuursteen te Laarne*, in *Castellum*, 1988, jg. V, nr. 4, p. 12-33.

(21) Dit zijn de woensdagen na de derde zondag van de Advent, na de eerste zondag van de Vasten, na Pinksteren, en na de H. Kruisverheffing. *Epistels en Evangelien, Collecta, secreta en post-communio*, Mechelen, 1868, p. [5].

(22) 1 ha 33 a 68 ca. (= 1 bunder).

E.H. Penneman en onderpastoor Brauwere van de parochie Ekkergem in Gent, kapelaan Van Boven en Jan Coene bekwamen elk 20 s. gr. voor het celebreren van een mis ter zijner gedachtenis.

J. Coens schonk het altaar van Onze-Lieve-Vrouw in de kerk van Laarne een "witte sijden antependium ende casuvle" (10 lb. gr.), die dienden betaald uit zijn achterstalige te goeden, die door de oorlogsomstandigheden en bijzondere heffingen, nog niet werden voldaan.

Het altaar van de H. Macharius, patroonheilige van Laarne, werd begiftigd met 3 lb. gr., die ook uit de tegoeden moesten komen. Het altaar van de H. Moeder Anna bekwam 2 lb. gr.

Het "tabernakel huijseken van het venerable" bekwam "tot circaet" 30 s. gr.(23).

Bij het overlijden van Joannes Coens bleven enkele door hem verschuldigde bedragen te worden vereffend, anderzijds diende hij ook nog het een en ander te ontvangen.

Men noteerde pro memorie hetgeen de wet van Heusden hem nog schuldig was voor het lezen van de vroegmis in de kerk van Heusden gedurende twee jaar en negen maand. Het tiende van de kapelanie castraal (24) bedroeg 50 lb. gr. per jaar. Voor het jaar 1675 had J. Coens nog 25 lb. gr. te goed.

Hij had ook een drietal renten uitstaan. Een eerste jaarlijkse rente ontving hij van Lauwereins Molijn, wijnkoopman. Deze rente bedroeg 7 lb. gr. de penning zestien (25). Het kapitaal bedroeg 100 lb. 12 s. gr. De rentebrief dateerde van 16 februari 1675. In zijn testament bepaalde Coens, die peter was van het kind van Molijn, dat de vervallen intresten tot aan zijn dood aan zijn petekind toekwamen.

Leonerdus Riel, pastoor van Heusden, had een rentelast van 2 lb. gr. het jaar de penning zestien. Het kapitaal bedroeg 32 lb. gr.

Gillis van der Sijpt ontleende op 9 augustus 1674 een som van 140 lb. gr.

De rentelast bedroeg 10 lb. gr. per jaar de penning twintig(26). Vander Sijpt loste reeds op 25 september 1676 40 lb. gr. af, en op 9 oktober 20 lb. gr.

Uit de erfenis van Jonkvrouw Catharine van der Cruijssen, zijn tante van moederszijde, had Joannes Coens nog een rentebrief van 3 lb. 10 s. 5 gr. per jaar ten laste van Jan Carijn baljuw van "Marchelnrede".

(23) E. Balthau, E.L. Schepens, e.a., *De bouwgeschiedenis van de Sint-Machariuskerk te Laarne*, Laarne, 1992, p 166-168.

(24) Tienden dienden 1/3 voor het onderhoud van de kerk en eredienst, 1/3 voor de armen, 1/3 voor de geestelijkheid. Het groottiende werd geheven op de akkerbouw, tarwe, haver, rogge. Het kleintende was het tiende dat vóór het derde Concilie van Lateranen in handen was van leken. J. Van Twembeke, *Inleidend overzicht van het leenroerige en/of bestuurlijke indeling van het voormalig graafschap Vlaanderen. Met een nota over het heerlijkstelsel en het begrip heerlijkheid*, De Pinte, 1979, p. 22.

(25) Penning 16 of 6 1/4 %. E. Verwijs, J. Verdam, o.c., dl. 6, 1907, kl. 248-249.

(26) Penning 20 of 5 %. *Ibidem*.

Bij leven was Joannes Coens aan de parochie van Laarne ook nog de parochiekosten(27) van het jaar 1674 schuldig. Lauwereins Hoochwijs, die toen ontvanger was, taxeerde die op 17 s. 10 gr. Voor het jaar 1675 werden ze door Michiel Drieghe op 11 s. 6 gr. geschat. Daar de parochiekosten voor het jaar 1676 nog niet “ommgesteld” waren, voorzag men een provisie van 5 s. gr. Deze bedragen werden berekend op een perceel land met “tronckbosch” met een oppervlakte van een half bunder gelegen op de vlier en ten oosten begrensd door de meerskouter.

Zijn deel in de bijzondere belasting voor het logeren van troepen bedroeg voor het jaar 1675 en 1676 (tot mei) 15 s. gr. In de belasting “metten brandschat” (28) bedroeg zijn deel voor de jaren 1674 en 1675 25 s. gr.

Verder diende hij 24 missen, die hij wegens zijn ziekte niet had kunnen opdragen in de kapel van het kasteel, terug te betalen. Elke mis werd getaxeerd op 16 gr.

De administratieve kosten, naast de reeds aangehaalde, van de nalatenschap bedroegen:

- Voor de dubbels van de inventarissen 16 s. gr.
- voor het nazicht van de afrekening van de nalatenschap 20 s. gr.
- voor twee duplicata van deze afrekening 20 s. gr.
- administratierecht, zegels, ... 13 s. 4 gr.

De totale uitgaven, de voorschotten aan de erfgenamen inbegrepen, bedroegen 174 lb. 17 s. 1 gr. De ontvangsten bedroegen 166 lb. 15 s. 7 gr. Er was dus een tekort van 8 lb. 1 s. 6 gr. Dit zou worden voldaan met het tegoed van 25 lb. gr. waarvan ook de schenkingen aan de kerk van Laarne dienden betaald.

De rekening werd afgesloten op 19 november 1676 en ondertekend door J.B. de Keijsere, baljuw van Laarne, J. Scheere, Jacques de Vos, Jacques van Quaille en griffier-testamentair Andries Seghers.

Deze afrekening van de inkomsten en uitgaven n.a.v. de uitvaart van kapelaan castraal Joannes Coens geven ons niet alleen een idee van zijn rijkdom, maar vooral van de manier waarop iemand van zijn rang werd begraven. Daarnaast vernemen wij ook iets over de plaatselijke gebruiken o.a. m.b.t. het dodenmaal.

(27) Parochiekosten: tienden, ommestellingen, zettingen ... Ommestelling: de omslag of geldelijke opbrengst, gelijkmatig over de belastingsschulden te verdelen. E. Verwijs, J. Verdam, *o.c.*, dl. 5, 1903, kl. 178. Zetting: schatting, taxatie. Het bepalen van ieders aandeel in een belasting. *Idem*, dl. 7, 1912, kl. 1020-1022.

(28) J.R.J. De Wilde, *De omvang van de brandschatting te Laarne in 1675*, in: *Castellum*, 1994, jg. XI, nrs. 3-4, p. 12-19.

UIT HET FAMILIEARCHIEF CROMPHAUT RESSEGEM- BORSBEKE EN KALKEN EN AANVERWANTE FAMILIE DEMARET

H. Van Isterdael

Nota: Dit archief is afkomstig uit het archief van het Land van Aalst. De andere stukken afkomstig van de griffie werden aan het eigenlijk griffiearchief toegevoegd.

1. Briefwisseling van de familie Cromphaut, 1743-1788. 1 omslag
2. Stukken betreffende de nalatenschap van Adriaan Cromphaut, Ressegem-Borsbeke, 1754-1756. Met retroacta. 1 omslag
3. Akte van kaveling ten sterfhuize van Joos Cromphaut echtgenoot van Catharina Demaret. 1785. 2 katernen
4. Akten en contracten van Joos Cromphaut, griffier van Kalken, 1753-1759. 1 omslag
5. Kostenstaat van Jan Alexander Cromphaut, baljuw van Kalken, ten laste van Frans van den Broucke, 1785. 1 stuk
6. Stukken van het proces van de vierschaar van Kalken van Jan Alexander Cromphaut, baljuw en meier van Kalken en Nieuwgavertegen Jan Frans Debbaut, licentiaat in de medicijnen te Kalken over de betaling van salaris, 1785-1786. 1 omslag
7. Akte van verkoop van hun deel in een hoeve te Kalken door Jan Jacob, Angelina en Christina Alexandrina Isabella Cromphaut aan hun broer Jan Alexander Cromphaut, baljuw van Kalken, 1785. 1 katern
8. Stukken met betrekking tot de verdeling van de nalatenschap van Hugues Frans de Buignies, Bergen, 1739-1747. 4 stukken
9. Rekening opgemaakt door Jozef Van der Haeghen, gevolmachtigd ontvanger van Alexander Demaret, pastoor van Vlierzele en kapelaan van het castraal beneficie van de kapelanie van Zottegem, evenals van J. De Kinder, pastoor van Strijpen, van de inning in 1764 van de tiend te Grotenberge, Wijnhuize, Godveerdegem en Erwetegem, 1765. 1 katern
10. Akte van overeenkomst tussen Joos Cromphout en A. Largillien met betrekking tot de nalatenschap van Jacoba Demaret echtgenote A. Largillien, 1755. 2 stukken

11. Akte van verkoop van gras te Viane door de Pestere, griffier van Viane, aan Sebastiaan Annotteau, Grand Rieu, en Pieter Bernard, Froidchapelle, 1690.
N.B. Met bijhorende briefwisseling tussen de griffier en d'Assonleville, Bergen.
12. Bewijsstuk van de afgifte ter griffie van de Raad van Vlaanderen van de processtukken afkomstig van de vierschaar van Mater van het geschil tussen Filip Van de Putte, hoogpointer van de Kasselrij Oudenaarde en ontvanger van de graaf van Egmont, baron van Schorisse, tegen Jacob Van der Keijle, griffier van Eine, 1717. 1 stuk
13. Akte van overeenkomst tussen de prior en de religieuzen van het Rood Klooster en de graaf van Egmont betreffende de aflossing van een lening, 1730.
N.B. Afkomstig uit het archief van de graaf van Egmont. 1 katern
14. Rekening van de besteding van 24500 fl., gesloten op 13.11.1739, ontvangen van Robiano de Politaire ten behoeve van de graaf van Egmont. Afschrift 1758. 1 katern

Begeleidende tekst voor de bijdrage. Uit het familiearchief Cromphaut Ressegem-Borsbeke en Kalken en aanverwante familie Demaret door VAN ISTERDAEL H.¹

Moeilijke tijden voor baljuw Joannes Alexander Cromphaut

André Van De Sompel

We willen hierbij Herman Van Isterdael hartelijk bedanken. Hij bezorgde onze kring een beknopte inventaris van stukken die voor ons onderzoeksgebied van belang kunnen zijn, nl. stukken uit het familiearchief Cromphaut. Een lid van die familie was een tijdlang baljuw te Kalken.

Tijdens het Ancien Régime trad een baljuw op als vertegenwoordiger van de Heer van de heerlijkheid. Sinds 1785 was in Kalken Joannes Alexander Cromphaut in die functie aangesteld.

Welke rol baljuw en meier Cromphaut tijdens de Brabantse Omwenteling (1789-1790) gespeeld heeft, is nog niet geheel duidelijk. Hij werd omwille van gebeurtenissen tijdens die periode door de toenmalige Heer van Kalken, de Prinses van Izegem, uit zijn functie ontslagen². Die beslissing werd 17 juli 1790 door de *Soevereynen raede van vlaenderen* bekrachtigd omwille van Cromphaut's *aengecleeftheijt ende getrauwigheijt* aan zijn soeverein de Keizer van Oostenrijk.

Als voorlopige vervanger werd Constantin Vander Brugghen, die in 1790 in Kalken was komen wonen, aangeduid³⁴. De Prinses van Izeghem benoemde op 5 oktober 1790 Jacques Leirens, notaris en ontvanger van de Provinciale Staten en wonende te Wetteren, tot baljuw *pour autant de tems qu'il nous plaira*⁵.

Joannes Alexander Cromphaut ging echter niet akkoord met de gang van zaken en richtte zich tot de Grote Raad van Mechelen. Die Raad beval het Kalkense bestuur Leirens als baljuw af te zetten ten voordele van Cromphaut. Het Kalkense bestuur echter antwoordde dat Cromphaut afgezet was door de *vrauwe prinsesse onser prochie dewelke eenen anderen met eene legale commissie heeft voorsien die wy schuldigh syn te respecteren tot dat anders by rechte ende sententie sal wesen gedecideert*⁶.

1. VAN ISTERDAEL H., Inventaris Archief van het Land van Aalst 1342-1796 (1814), deel I, Brussel, 1994.

p. 159: *Ook privé-archieven werden toegevoegd. Herkenbare privé-archieven zijn o.o. die van de familie Cromphaut (Borsbeke-Laarne) en van de heren van het Land van Rode. Ze werden uit het archief gelicht.* Heden bevinden deze documenten zich in het RA Ronse.

2. RAB, OAK, nr. 9, brief Grote Raad Mechelen dd. 14 april 1791.

3. RAG, Scheldepartement, nr. 3197/16; burgerregister kanton Overmere dd. 21 mar 1797.

4. RAB, OAK, nr. 53, parochierekening 1790 en RAB, OAK, nr. 126.

5. RAB, OAK, nr. 114.

6. RAB, OAK, nr. 9, brief dd. 4 mei 1791.

Vanaf januari 1792 fungeerde Van Cromphaut terug als baljuw⁷.

Tijdens de eerste inval van de Fransen van november 1792 tot maart 1793 legde baljuw Van Cromphaut, evenals de griffier, de burgemeester en de schepenen een eed van trouw af aan *het Vrije Volk van Kalken*. Die eed luidde ongeveer als volgt⁸: *Je jure d'être fidèle au peuple libre et souverain de cette commune, de soutenir la liberté et l'égalité autant qu'il est en moi, d'administrer bonne et brève justice*. Van Cromphaut zou tijdens die periode echter minder dan voorheen de wettelijke passeringen handtekenen⁹. De vertegenwoordigers van het (kortstondige) Frans Bewind beoogden namelijk de afschaffing van het systeem waarvoor hij de functie van baljuw uitoefende. Tijdens de tweede Oostenrijkse restauratie (maart 1793-juni 1794) werden de oude gewoonten in ere hersteld maar het zag er voor baljuw Cromphaut niet rooskleurig uit. Alhoewel na de tweede inval van de Fransen (in juni 1794) bij decreet van 26 juni 1795 alle bestaande lokale besturen, schepenbanken zowel als vierscharen, werden afgeschaft, bleef in Kalken het lokale bestuur nog een tijdje functioneren: de burgemeester, de schepenen, de baljuw, de griffier, de vierschaar en de officieren Joannes Polfliet en P.J. Van Damme, nl. zeker tot 22 december 1795. Wel merkten we op dat de meeste akten en verslagen voor het jaar 1795 niet mede-ondertekend werden door de baljuw en de griffier, maar enkel door burgemeester Jacobus Benedictus Baeten en enkele schepenen, nl. Joannes De Vilder, Dominicus De Poorter en Joannes Verstraeten. In de uitwerking van de ideeën van de Franse Revolutie zou voortaan geen plaats meer zijn voor een baljuw ...

7. RAB, OAK, nr. 116.

8. GALESLOOT E., *Les représentants du peuple à Calcken 1792-1793*, in *Le Messager des sciences historiques de Belgique*, 1875: naar analogie met de eed afgelegd door de burgemeester en schepenen van Kalken.

9. RAB, OAK, nr. 128, *Enquesten*, bv. dd.10 en 11 januari 1793.

DE EERSTE PAROCHIE-BEERPUTTEN OP DE AARD VAN HET KALKENSE HAVENTJE (1780-81): EEN RELATIEF DURE INVESTERING

André Van De Sompel

Inleiding

In de studie *De rekeningen van de pachter van het recht van den aert op het einde van de 17de eeuw-1ste helft van de 18de eeuw als waardemeter voor de inspanningen om de Kalkense Vaart en het handelshaventje functioneel te houden* werd gewezen op de vastberadenheid van de Kalkense bevolking om de handel aan het haventje te laten bloeien¹.

Het maken van *beerputten* op kosten van de parochie² in 1780-81 kan voor die stelling ook als voorbeeld dienen.

1. Het gebruik van *beircuypen*

Hoewel in voornoemde studie gesteld werd dat reeds voor 1735 van parochie-beerputten op de aard gebruik werd gemaakt, lijkt dit nog niet het geval geweest te zijn. Er kunnen wel privé-beirputten geweest zijn.

Wat wél als gemeentelijke eigendom gebruikt werd, waren houten beerkuipen. Regelmatig dienden die hersteld te worden en werden er nieuwe gemaakt, ook nog in 1781. De door kuiper Cornand in 1781 gemaakte drie nieuwe beerkuipen hadden een inhoud van 42 *stopen*³. Hij maakte er nog twee draagstokken bij. Het aantal totaal in gebruik zijnde beerkuipen kon niet vastgesteld worden. In de rekeningen werd eveneens niet teruggevonden of het gebruik ervan verpacht werd⁴.

2. De beerputten

In de parochierekening van 1781 lezen we dat in 1780 op de aard van het haventje nieuwe beerputten werden gemaakt in *profijtte vande meerghemelde prochie ende heerelijckhede*⁵ en dat die op 29 september 1781 *à la haûche ende meestbiedende* verpacht werden voor de som van 6-13-10⁶.

1. VAN DE SOMPEL A., o.c., in *Castellum*, jg. XII, nr. 1, maart 1995, p. 30-50.

2. Tijdens het Ancien Régime sprak men van parochies i.p.v. gemeenten.

3. DE SCHEPPER H., *De oude landmaten in Vlaanderen*, Kortemark-Handzame, 1981. Gegevens voor het Land van Dendermonde werden niet teruggevonden, maar in de Kasselrij van Ieper was een stoop 2, 29 liter en in de Kasselrij van Veurne 2, 90 liter groot. Rekening houdend met die gegevens had de beerkuip dus een inhoud variërend van 96 tot 122 liter.

4. RAB, OAK, nrs. 48, 49, 50, 51, 52 voor de parochierekeningen 1774-1788.

5. Ook op de aard in Uitbergen lagen beerputten. RAB, Overmere-Uitbergen, nr. 126, parochierekening 1773.

6. 6-13-10 = 6 pond 13 schellingen 10 groten.

De kostprijs voor het maken van de beerputten liep nogal op:
in 1781

- voor het werken met paard en kar werd aan diverse personen in totaal betaald: 12-2-0
Voor het werken met paard en kar werd per dag 0-5-0 betaald. Een arbeider kreeg voor een dag werken 0-2-0. Zo konden we berekenen dat er 25 dagen met paard en kar werd gewerkt en dat arbeiders 41 dagen nodig hadden om de werken te voleindigen, de werkdagen van de metser(s) niet meegerekend...
- voor levering van 55.000 grote *paepensteen*, 5650 *derdelinck* en 2200 grote platte stenen werd aan Jacobus d'Haemer betaald: 52-14-4
- voor 228 zakken kalk, geleverd door Joseph van Damme betaalde de parochie: 23-15-0
- metser Joseph De Veirman werd betaald: 11-2-0

In **1782** werden nog volgende werken uitgevoerd:

- Jacobus d'Haemer leverde stenen, kalk en rekende daarbij ook werkloon aan voor het vervoer ervan met paard en kar: 8-11-11
- Pieter Drieghe leverde *cleempaerde* voor 2-5-0
- voor het metselwerk werd nog betaald 1-2-0

In **1783** leverde Jacobus d'Haemer nog 10 zakken kalk voor 1-1-8

De werken aan de beerputten kostten in 1781, 1782 en 1783 dus de som van 112-14-0.

Uit de omschrijvingen *ophooghen van de beirputten*, het *voeren van aerde naer de beirputten* en *tot het helpen kernen op den gaeyacker tot het ophooghen der beirputten* kunnen we afleiden dat die beerputten voor een deel boven de grond uitstaken. Nadien werden de muren langs de buitenzijde gestut met aarde. De beerputten mochten namelijk bij eventuele overstroming van de aard niet kunnen overlopen.

3. Een relatief dure investering

3.1. Verpachting van de beerputten

De beerputten werden dus voor het eerst verpacht in 1781. Voor de pacht van het daaropvolgende jaar werd op 1 oktober 1782 de som van 3-11-8 ingeschreven maar voor de jaren 1783 en 1784 werden geen pachtvermeldingen gevonden.

3.2. Verpachting van het aardgeld

In tegenstelling tot de periode 1690-1735⁷ werd het aardgeld verpacht voor de periode van 3 jaar. Ook het pachtgeld bedroeg veel minder dan in de periode 1690-1735.

7. Van De Sompel A., o.c. p., 35.

termijn	pachter	jaarlijkse pachtsom
1774-1776	Joseph Vande Mersche	14-5-0
1777-1779	Jacobus Dhaemer	8-10-0
1780-1782	Jacobus Dhaemer	5-0-0
1785		6-13-4
1786		6-10-4
1787		6-10-4
1788		6-7-6

Figuur 1. Overzicht pachttermijn, pachter en pachtsom *aardgeld*

Aparte rekeningen van de pachter van het aardgeld werden niet meer teruggevonden, maar wel werden de herstellingswerken op en rond de vaart nu wel expliciet in de parochierekening opgenomen.

In de parochierekening van 1774 vonden we een specifieke omschrijving van wat het aardgeld was, hoeveel het bedroeg en voor wie het gold⁸: De pachters van het aardgeld moest een recht heffen op alle door niet-Kalkenaren via de Kalkense Vaart aangevoerde en afgehaalde materialen zoals mest, beer, steen, kalk, pannen, plaveien, klompen en hout. Ook de vreemdelingen die in het haventje die goederen kochten om verder over land te vervoeren waren onderworpen aan het aardrecht.

Dat recht werd berekend op de waarde van de goederen à rato van vijf stuivers per pond. De inwoners van de door Kalken omsloten enclave Raveschoot, die nochtans van Wetteren afhingen, waren van de betaling van dit recht ontslagen.

3.3. De gewone onderhoudswerken aan de vaart, de aard, de dijken, de sluizen en de beken

Die werken werden voorheen uitgevoerd met de pachtsom van *het recht van den aert*. De kosten van de infrastructuurherstellingswerken van de Vaart liepen echter steeds meer op terwijl de pachtsom van *het recht van den aert* steeds verminderde.

Bovendien diende de parochie sinds 1759 voor het recht tot innen van het aardgeld jaarlijks een octrooi van 0-5-0 te betalen aan de *ontvanger-generael van haere majesteijts domeijnen van Oost-Vlaanderen*. Vanaf 1783 werd de inning van het aardgeld niet meer verpacht. Wellicht had de betaling op 23 oktober 1784 van 19-3-4 voor de tussenkomst *van d'heer mertens agent tot Brussel over zijn ghemeritteerde diensten in het vervolgen de vernieuwinge van het octroij vande vaert deser prochie*⁹ hier iets mee te maken.

4. Besluit

De gemeente getroostte zich dus een financiële inspanning zonder dat daarvoor direkt hogere jaarlijkse inkomsten te verwachten waren.

8. RAB, OAK, nr., 49, parochierekening 1774.

9. RAB, OAK, nr. 51, parochierekening 1782.

CONTRACTADRESSEN:

AFGEVAARDIGDE bij het Verbond van de Kringen voor
Heemkunde in Oost-Vlaanderen:

ADRESWIJZIGINGEN en NIEUWE ABONNEMENTEN

Wim Van de Voorde, Molenstraat 23, 9270 Laarne

CONTACTADRES en RUILEXEMPLAREN:

André Van De Sompel, Kruisenstraat 70, 9270 Kalken

LIDMAATSCHAP CASTELLUM

Gewoon lid: 350,-

Steunend lid: 650,-

Erelid: 1.000,-

Beschermend lid 2.000,-

Rekening: 393-0430850-65 Castellum:

Secretariaat, Kruisenstraat 70, 9270 Kalken

De lijst van de beschermheren of -vrouwen, van de ereleden en de steunende leden zal jaarlijks in het laatste Castellumnummer verschijnen.

ERRATA BIJ NUMMER 95/4

1. lezen p. 32 midden:

De bevindingen werden visueel voorgesteld in de Schetse vande gelegentheidt der schelde van aen Schoonaerde op Wichelen tot aen Melle veer en voorts tot Gendt, gemaakt einde 1772, eerste helft 1773 (zie figuren 6, 7 en 8) i.p.v. (zie figuren 4, 5 en 6).

2. Lezen p. 54 onderaan: **Dhr. Braye-Lebon** i.p.v. Dr. Braye.

Castellum

Driemaandelijks tijdschrift van de VERENIGING VOOR
LOKALE GESCHIEDENIS VAN KALKEN EN LAARNE.

Dienst wettelijk Depot nr. B.D. 40.652

Oplage: 350 exemplaren

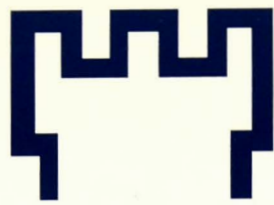
Omslagfoto: Heden verdwenen (17de eeuwse?) hoeve in de Termstraat te Laarne.
Volgens de Popp-kaart (medio 19de eeuw) in het bezit van landbouwer Carolus Rombauts (art. 1571): kadasternrs. C 629-631 met een totale oppervlakte van 33 are 70 ca. (Foto archief Castellum)

INHOUD

Editoriaal	2
Den landsman moestet al laten. Bijdrage over het lot van de parochies Kalken, Laarne en Wetteren ttv. de Gentse Calvinistische republiek (1577-1584) <i>Johan R.J. De Wilde</i>	3
Postmiddeleeuws aardewerk: twee doofpotten, gevonden in Kalken <i>J. Eraerts</i>	27
De uitvaart van kapelaan castraal Joannes Coens <i>E.L. Schepens</i>	32
Uit het familiearchief Cromphaut Ressegem - Borsbeke en Kalken en aanverwante familie Demaret <i>H. Van Isterdael</i>	39
Begeleidende tekst voor de bijdrage... Joannes Alexander Cromphaut <i>A. Van De Sompel</i>	41
De eerste parochie-beerputten op de aard van het Kalkense haventje (1780-81): een relatief dure investering <i>A. Van De Sompel</i>	43
Cultuurspiegel	46
Castellum: contactadressen	47
Inhoudsoverzicht	48

De auteurs zijn verantwoordelijk voor de inhoud van hun bijdrage.

Teksten mogen worden overgenomen mits vermelding van de bron en van de auteur,
en het toezenden van een exemplaar.

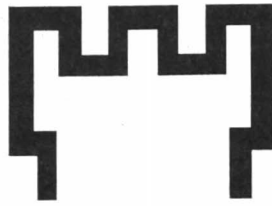
castellum

**VERENIGING VOOR LOKALE GESCHIEDENIS
VAN KALKEN EN LAARNE**

**DRIEMAANDELIJKS TIJDSCHRIFT
JAARGANG XIII — NR. 2 — JUNI 1996**

Afgiftekantoor: 9270 Laarne 1

castellum

**DRIEMAANDELIJKS TIJDSCHRIFT VAN DE VERENIGING VOOR
LOKALE GESCHIEDENIS VAN KALKEN EN LAARNE**

BESTUUR

- Ere-voorzitter: **Jonkheer de Pessemier 's Gravendries,**
Slot van Laarne, 9270 Laarne
- Voorzitter: **Marcel Meijs,**
Kruisenstraat 31, 9270 Kalken, tel. (09) 367 55 06
- Ledenbeheer: **Wim Van de Voorde,**
Molenstraat 23, 9270 Laarne
- Penningmeester: **Lieven Hanselaer,**
Koffiestraat 61, 9270 Kalken
- Redactiesecr.: **Johan R.J. De Wilde,**
Varensbos 29, 9920 Lovendegem
- Secretaris: **André Van De Sompel,**
Kruisenstraat 70, 9270 Kalken, tel. (09) 367 83 54
- Leden: **Anne Thibau,**
Kasteeldreef 50, 9270 Laarne
Eric Balthau,
Termstraat 80, 9270 Laarne
Dirk Clerick,
Nerenweg 72, 9270 Kalken
Roger De Bondt,
Maalderijstraat 16, 9040 Sint-Amandsberg

Verantwoordelijke uitgever: Johan R.J. De Wilde,
Varensbos 29, 9920 Lovendegem

EDITORIAAL

Bij de verdeling van het tweede nummer van deze jaargang wil het bestuur alle leden bedanken die vlot en snipt hun bijdrage voor dit jaar hebben gestort. Omdat wij de kwaliteitsnorm bij het samenstellen van ons tijdschrift hoog in ons vaandel voeren, rekenen wij er op dat ook de anderen nog steeds tevreden zijn en dat ook zij hun bijdrage zullen willen vernieuwen. De drukkosten zijn immers gestegen, en ondanks de belangeloze inzet van onze vrijwilligersploeg kan dit tijdschrift niet leven van de wind alleen.

Op onze vraag naar vrijwilligers om toe te treden tot onze bestuursploeg hebben wij reeds enkele mensen bereid gevonden. Deze mensen zullen worden uitgenodigd op een vergadering. Dit wil niet zeggen dat wij ons tot dit aantal beperken; nieuwe kandidaturen blijven welkom. Wij herhalen dat het niet alleen om bestuursfuncties gaat, maar tevens om bijdragen en artikels. Wanneer mensen een bijdrage willen schrijven over één of ander historisch aspect van Laarne of Kalken, dan kan dat. De lijst van aan te snijden onderwerpen is immers zo gevarieerd als het leven zelf.

Zoals aangekondigd, organiseert Castellum een uitstap in eigen streek. Op 25 augustus 1996, om 15 uur nemen wij de fiets en maken een rondrit door de wijk Ertbuur, die heden gedeeltelijk onder Laarne en gedeeltelijk onder Beervelde-Lochristi valt. De bedoeling is om ter plaatse een inzicht te krijgen in de ontwikkeling van de voormalige enclave. Zo bestonden er destijds b.v. ruim een half dozijn pachthoeves op korte afstand van elkaar. Op verschillende vragen zal uw gids, Johan De Wilde, een afdoend antwoord proberen geven. Wat betekent het toponiem Ertbuur? Wie richtte de pachthoven op? Hoe was het erf er ingericht? Wie waren de pachters? Hoe groot waren deze bedrijven? Enz... Enige voorkennis is niet vereist, en er zal gelegenheid zijn om vragen te stellen. Ondanks de nabijheid van de E17 zal elke deelnemer ook de gelegenheid hebben om terzelfdertijd in de bezochte regio van het natuurschoon te genieten. Samenkomst: de toegangsdreef naar het goed Cattenaye aan de Lage Heirweg (nabij de Meerskant).

De neerslag van deze „historische” namiddag zal men in het najaar terugvinden in de laatste uitgave van Castellum 1996; de nummers 3 en 4 van deze jaargang zullen worden gebundeld tot één dubbelnummer.

De Brugse familie Lauwerijn en het goed Ten Damme te Laarne in de 16de eeuw¹.

Eric Balthau

Pachtcontracten vormen een zeer belangrijke bron voor de kennis van de landbouw in de Late Middeleeuwen en het Ancien Regime. Heel wat historici hebben deze overeenkomsten dan ook gebruikt voor de reconstructie van de agrarische structuren. Zo is het gekende boek van P. Lindemans over de geschiedenis van de landbouw in België² bijna uitsluitend gebaseerd op deze bronnen, en ook in zijn recente synthese over de bevolking en de landbouw-economie in de kasselrijen Aalst en Oudenaarde tijdens de Late Middeleeuwen³ heeft E. Thoen er ruimschoots gebruik van gemaakt. De belangrijkste werken over de Vlaamse landbouw in de late Middeleeuwen en de 16de eeuw verwijzen trouwens steeds op een of andere manier naar dit soort bronnen⁴.

Sommige, maar lang niet alle pachtovereenkomsten werden geregistreerd door de lokale schepenbank, die er aldus een rechtsgeldig en openbaar karakter aan gaf. In zeer vele gevallen stelden eigenaar en pachter zich echter tevreden met een mondeling akkoord, overeenkomstig de lokale gebruiken en gewoonten. Voor de late Middeleeuwen is het aantal geschreven contracten, dat geregistreerd werd door lokale schepenbanken eerder klein, ook al omdat in de meeste

¹ Ik dank hierbij van harte Zr. C. D'hooghe, Brugge, die mij alle gegevens over de familie Lauwerijn uit het Stadsarchief van Brugge bezorgde, dhr. J. De Wilde, Lovendegem, voor de verwijzingen naar de laat-16de eeuwse bronnen over het goed Ten Damme en de situering van enkele toponiemen en mevr. Baudts, Heusden, voor de informatie over de familie van Borsele.

² P. LINDEMANS, *Geschiedenis van de landbouw in België...* Op initiatief van prof. dr. H. Van der Wee (KUL) en prof. dr. E. Thoen (UG) werd zeer recent (1994) een heruitgave van dit standaardwerk verzorgd door het Genootschap voor Geschiedenis en Volkskunde, Kattenberg 138, Antwerpen-Borgerhout.

³ E. THOEN, *Landbouweconomie en bevolking in Vlaanderen...*

⁴ Zie bij wijze van voorbeeld J. BOON, *De landbouweconomie en de pacht in Vlaanderen tijdens de Late Middeleeuwen...*; J. MERTENS, *De laatmiddeleeuwse landbouweconomie...*; P. VANDEWALLE, *Het pachtcontract in Westelijk Vlaanderen 1550-1645...*; P. VANDEWALLE, *De geschiedenis van de landbouw in de kasselrij Veurne (1550-1645)...*; F. DAELEMANS, *Peilingen naar de evolutie van de landbouw te Grimbergen aan de hand van enkele pachtcontracten (13e-18e eeuw)...*; C. VANDENBROEKE, *Evolutie van de land- en bedrijfspacht in de streek van Kortrijk ...* De werken van F. DE WEVER zijn eerder gericht op de conjunctuur van de pacht dan op de inhoudelijke aspecten van de contracten. Voor een recente synthese, zie A. VERHULST, *Précis d'histoire rurale ...* waarin men tevens een uitgebreide bibliografie vindt.

archieven van lokale heerlijkheden slechts documenten bewaard bleven vanaf de 16de eeuw. In het archief van geestelijke instellingen, zoals abdijen, vindt men daarentegen wel geschreven contracten terug, omdat het bijhouden van een archief voor een geestelijke instelling dikwijls het enige middel was om bij betwisting haar eisen kracht bij te zetten. Vandaar dat er meestal een overvloedige documentatie bestaat over pachthoeven die eigendom waren van een geestelijke instelling. Voor de registratie van financieel belangrijke contracten wendde men zich echter meestal niet tot de lokale schepenen maar wel tot de schepenbank van de dichtst bijzijnde stad. Een registratie door de stadsschepenen was dus belangrijker dan een registratie door de lokale schepenen. De kans op verlies van het geregistreerde stuk was immers aanzienlijk kleiner in de meer uitgebouwde stedelijke administratie. Daarenboven legde bij betwisting een uitspraak van de stadsschepenen meer gewicht in de schaal. Door de sterke verspreiding van het Gentse buitenpoorterschap, resultaat van het grote politieke en economische overwicht van de stad op het platteland⁵, strekte de jurisdictie van de Gentse stadsschepenen zich ver uit over het omringende platteland. Het feit dat een groot deel van de gronden op het platteland bezit was van stedelingen⁶ heeft de registratie van pachtcontracten door de stadsschepenen uiteraard nog meer in de hand gewerkt.

Voor het gebied rond Gent werden vanaf de late Middeleeuwen heel wat pachtcontracten geregistreerd door de Gentse schepenen van de Keure. Hoewel de regesten van de registers van deze schepenbank nog niet volledig werden gepubliceerd, beschikken we met het werk van A. De Vos⁷ over een prachtig overzicht van de geregistreerde pachtcontracten. Onder de contracten die betrekking hebben op goederen te Laarne, willen we hier één pachtcontract van 31 mei 1549 voor het Goed ten Damme bespreken⁸.

⁵ J. DECAVELE, *De Gentse poorteriej en buitenpoorteriej...*

⁶ Het verschijnsel van het buitenstedelijk grondbezit vindt men uitgebreid behandeld door F. BLOCKMANS, *Het Gentsche stadspatriciaat tot omstreeks 1302...*; D. NICHOLAS, *Town and Countryside...*; R. MÄRTINS, *Weltorientierungen und wirtschaftsliches Erfolgsstreben mittelalterlicher Grosskaufleute...*; W. PREVENIER, *La bourgeoisie en Flandre au XIIIe siècle...*; L. WYNANT, *Peiling naar de vermogensstructuur te Gent...*; E. THOEN, *Landbouweconomie en bevolking...*, band I, p. 512-527. Op welke wijze en in welke mate zich dit voordoette te Laarne, werd nog niet onderzocht. Voor Kalken werd een aanzet tot onderzoek gegeven in E. BALTHAU, *Buitenstedelijk grondbezit ten oosten van Gent op het einde van de 13de eeuw...*

⁷ A. DE VOS, *Inventaris der Landbouwpachten in de Gentse Jaarregisters van de Keure...*

⁸ Stadsarchief Gent, reeks 301, Registers van de Schepenen van de Keure, nr. 103, f°13v°. Zie verder ook N. KERCKAERT, *Oude hoeven in Oost-Vlaanderen...*, deel 1, p. 106.

De ligging van het vroegere Goed ten Damme is voldoende gekend. Reeds in 1984 konden wij op basis van een kaartje, dat zich toen bevond in het archief van het kasteel van Laarne, het Goed ten Damme lokaliseren. Het kaartje stelt het gebied voor tussen de huidige Steentjesstraat, de Kapellestraat, de Hazewegel en de Konijnnewegel. Op de voorzijde van het blad staat de opsomming van een aantal akkers, gelegen ten zuiden van de huidige Dendermondsesteenweg, aan de hand van hun toponiemen, terwijl op de achterzijde van het blad, naast het kaartje, de akkers en de hofsteden vermeld staan die op het kaartje voorkomen⁹. Door het maken van een kadastrale reconstructie aan de hand van de percelering op het kaartje en de akkernamen konden wij een der hofsteden op de kaart, namelijk *dhofstede van Liven Luyckx voortijts tgoed ten damme* identificeren met de hoeve die volgens het kadaster vroeger gelegen was op sectie B, nrs. 781, 782, 783 en 784. Deze boerderij, die vroeger was omgeven door een brede walgracht waarvan achter de bestaande bewoning nog een restant is te zien, werd afgebroken in 1968¹⁰.

De eigenaar van het goed in 1549 was Cathelijne Lauwerijn. De familie Lauwereyn of Laurijn was afkomstig van de streek rond Brugge. De grootvader van Cathelijne Lauwerijn was Jerome Lauwerijn, ridder, heer van Watervliet, Waterdijk, Poortvliet en Nieuwvliet¹¹. Jerome Lauwerijn speelde een belangrijke rol in de financiële administratie van het graafschap Vlaanderen op het einde van de 15de eeuw. Zo bekleedde hij de ambten van ontvanger-generaal van Vlaanderen en algemeen ontvanger van het Brugse Vrije tussen 1487 en 1498. Als bekroning van zijn welgevulde loopbaan werd hij door aartshertog Filips de Schone benoemd tot thesaurier-generaal. In elk geval was hij één der machtigste mannen in Vlaanderen op het einde van de 15de en in het begin van de 16de eeuw. Hij belegde zijn geld in enorme inpolderingen in de ambachten Bouchoute en Assenede, en op Overflakkee. In 1504 stichtte hij het stadje Watervliet, en in 1506 het stadje Philippine¹². Jerome Lauwerijn huwde een

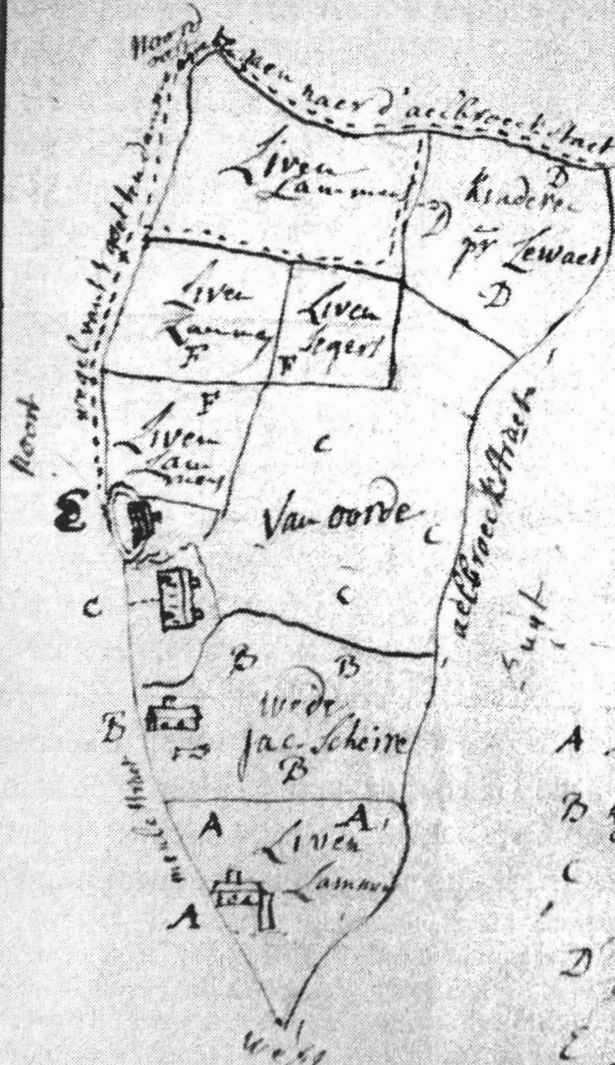
⁹ Tijdens de lopende inventarisatie van het archief van het kasteel van Laarne (begonnen door E. Schepens, vanaf oktober 1994 verdergezet door E. Balthau) werd het kaartje voorlopig nog niet teruggevonden.

¹⁰ E. Balthau, *Laarne...*, p.164-175.

¹¹ J. GAILLARD, *Bruges et le Franc...*, deel I, Brugge, 1857, p. 363.

¹² A. DEWITTE, *Laurijn, Marc sr...*, kolom 501.

D'een helft van de wallenmant hinde
die begint van t eyndeken van
den lochtenk van Jan N Ryffberghe
geheelen ten Noone Lanx de Aste
noortwaerts op tot op den wal van t
aert ten damme en Lanx de Aste
Duytwaerts op tot en mit den ael
broeckacker van Jacob bracker meyer

Den caeste van
den pastoor is
vals noort de
Wallmans de
soo groot niet is
ande schut op den
wal van Igout ten
damme etc etc

- Daer staen
7 partien bekent
al volgt
- A Den lochtenk van
Jan N Ryffberghe
geheelen ten Noone
Lanx de Aste
 - B Het verborn studeken
daer noort oost aen
 - C Den achter daer noort
oost aen p. Lewael
comende met een
aelbroeckacker en noort
de meuseman
 - D Den achter geheelen
den aelbroeckacker
mit de aelbroeckacker
 - E D'halft van Liven
Lanx de Aste
ten damme
 - F D'achter van Liven
Lanx de Aste

Fig. 1: Figuratief kaartje met de omgeving van het goed Ten Damme, 18de eeuw (Laarne, Archief van het Kasteel van Laarne).

eerste maal met Jacquemine Pedaert, die overleed in 1500¹³ en begraven werd in de Gentse Sint-Janskerk, de latere Sint-Baafskathedraal¹⁴. Na haar dood trouwde hij een tweede maal met Marie Strabants, die overleed in 1513¹⁵. Hijzelf overleed op 1 augustus 1509, kort na de opmaak van zijn testament op 21 juli 1509, en werd begraven in de kerk van Watervliet waar later ook zijn tweede echtgenote werd bijgezet¹⁶. Bij zijn eerste echtgenote had Jerome Lauwerijn vijf kinderen: Matthias¹⁷, Marc¹⁸, Pieter, Barbara¹⁹ en Marie²⁰. Bij zijn tweede echtgenote had hij drie kinderen: Karel²¹, Philibert²² en Philipote²³. Net als heel wat tijdgenoten had Jerome Lauwerijn ook enkele bastaarden. Bij Elisabeth van Roye had hij een zoon, Jacob Lauwerijn²⁴, en waarschijnlijk ook

¹³ Brugge, Rijksarchief, Wezenkamer, Noordkwartier (Snellegem), register nr. 5, *sub anno* 1500: staat van goed van Mathijsekin, Marxkin, Pierkin, Barbelkin en Maykin, kinderen van Jeronimus Lauwerein en Jacquemine Payaerts, opgemaakt na het overlijden van hun moeder. Als voogden traden op Philips vanden Berghe en Jan Hanneton; zie eveneens J. GAILLARD, *Bruges et le Franc...*, I, p. 363-364.

¹⁴ J. GAILLARD, *Bruges et le Franc...*, I, p. 363, waar als overlijdensdatum 4 mei 1502 wordt vermeld.

¹⁵ Brugge, Rijksarchief, Wezenkamer, Noordkwartier, register nr. 5, *sub anno* 1513: staat van goed van Charles, Philibert en Philipote, kinderen van Jeronimus Lauwerin en Marie Strabant, opgemaakt na het overlijden van hun moeder (mei 1513). Als voogd trad op Clays Colaerts. Zie eveneens J. GAILLARD, *Bruges et le Franc...*, I, p. 364.

¹⁶ J. GAILLARD, *Bruges et le Franc...*, I, p. 363; L. DEVLIEGHER, *Het graf van Hiëronymus Lauweryn...*, p. 100-105.

¹⁷ Matthias Lauwerein, heer van Watervliet en Waterland, was burgemeester van het Brugse Vrije in 1528, 1533 en 1538. Hij huwde met Françoise Ruffaut en overleed op 9 september 1540. Zie J. GAILLARD, *Bruges et le Franc...*, I, p. 364, en A. DEWITTE, *Laurijn, Marc sr...*, kolom 499.

¹⁸ Marc Lauwerijn, geboren te Brugge op 17 mei 1488, was deken van het Sint-Donaaskapittel te Brugge. Hij is vooral bekend als mecenas van het opkomend humanisme in Brugge en was een persoonlijke vriend van beroemde humanisten als Desiderius Erasmus, Thomas More, J. L. Vives en J. Dantiscus. Hij werd begraven op 4 november 1540 in de Sint-Donaaskerk in Brugge. Zie A. DEWITTE, *Laurijn, Marc sr...*, kolom 499-503.

¹⁹ Barbara Lauwereyn werd in 1504 vrouw van Waterland. Ze overleed in 1506 en werd, net als haar vader, begraven in de kerk van Watervliet; zie L. DEVLIEGHER, *Het graf van Hiëronymus Lauweryn te Watervliet...*, p. 102, noot 6.

²⁰ Marie Lauwerijn, vrouw van Waterdijk, huwde in 1510 met Dismas van Bergen, raadsheer bij de Grote Raad van Mechelen; zie A. J. M. KERCKHOFFS-DE HEY, *De Grote Raad en zijn functionarissen 1477-1531. Biografieën van raadsheren...*, p. 17.

²¹ Karel Lauwerijn overleed in 1552; zie J. GAILLARD, *Bruges et le Franc...*, I, p. 364.

²² Philibert Lauwerijn overleed ongehuwd; zie J. GAILLARD, *Bruges et le Franc...*, I, p. 364.

²³ Volgens M. DE VEGIANO, *Nobiliaire des Pays-Bas et du comté de Bourgogne...*, p. 141 huwde Philipote Lauwerijn een zekere Roland van Berchem, zoon van Jan van Berchem en Jeanne Pels. Hij zou volgens J. GAILLARD, *Bruges et le Franc...*, I, p. 364 lid van de Grote Raad van Mechelen geweest zijn, maar wordt niet vermeld door A. J. M. KERCKHOFFS-DE HEY, *De Grote Raad en zijn functionarissen...* Hij zou overleden zijn op 29 oktober 1534, zij in 1542.

²⁴ Net als zijn vader bouwde Jacob Lauwerijn een loopbaan uit in de administratie van de Nederlanden. Zo was hij o.a. sedert 1504 secretaris van de Grote Raad van Mechelen en van 1516 tot 1521

een dochter, Johanna Lauwerijn²⁵.

De vader van Cathelijne Lauwerijn was Pieter Lauwerijn, één van de drie wettige zonen van Jerome. Pieter Lauwerijn was heer van Leeskens en schepen van het Brugse Vrije van 1516 tot 1521²⁶. Hij overleed op 27 februari 1521 op 33-jarige leeftijd en werd begraven in de Sint-Donaaskerk in Brugge²⁷. Pieter Lauwerijn huwde Elisabeth Donche, die een dochter was van Jacob Pieter Donche en Jacqueline van Clichthove, en een kleindochter van Jacob Donche, raadsheer bij de Raad van Vlaanderen²⁸. Pieter Lauwerijn en Elisabeth Donche hadden drie kinderen, Jerome, Matthias en Cathelijne²⁹. Na de dood van haar echtgenoot in 1521 ging Elisabeth Donche met haar kinderen inwonen bij haar schoonbroer Marc Lauwerijn, de deken van het Brugse Sint-Donaaskapittel³⁰,

raadsheer bij de Raad van Vlaanderen als ontvanger van de exploten. Sedert 1520 was hij eveneens secretaris van de Geheime Raad. Zijn eerste echtgenote was Josine Halsberg. In 1519 hertrouwde hij met Anne Hanneton, dochter van Philips Hanneton, audiëntier en eerste secretaris van de Grote Raad van Mechelen. Hij overleed eind 1522 of begin 1523 in Spanje. Zie P. VAN PETEGHEM, *De Raad van Vlaanderen...*, p. 402-405, en A.J.M. KERCKHOFFS-DE HEY, *De Grote Raad en zijn functionarissen 1477-1531*, deel 1, Amsterdam, 1980, p. 88.

²⁵ Johanna Lauwerijn was gehuwd met Nicolaas Adriaensz; zie P. VAN PETEGHEM, *De Raad van Vlaanderen...*, p. 404.

²⁶ J. GAILLARD, *Bruges et le Franc...*, p. 365.

²⁷ J. GAILLARD, *Inscriptions funéraires et monumentales de la Flandre occidentale avec des données historiques et généalogiques. Arrondissement Bruges. Tome I. Eglise de St.-Donat*, Brugge, 1861, p. 159-160. Zie tevens V. VERMEERSCH, *Grafmonumenten te Brugge voor 1578*, 3 delen, Brugge, 1976.

²⁸ Over de familie Donche, zie o.a. P. DONCHE, *Jacques sr. en Jacques jr. Donche, raadsheren bij de Raad van Vlaanderen*, in: *Vlaamse Stam*, 15, 1979, nr. 10, p. 501-503; K. G. VAN ACKER, *Jacob Donche, raadsheer bij de Raad van Vlaanderen, baljuw van Dendermonde (1432-1492)*, in: *Handelingen der Maatschappij voor Geschiedenis en Oudheidkunde te Gent*, nieuwe reeks, XXXVI, 1982, p. 91-102; K. G. VAN ACKER, *Donche, Jacob*, in: *Nationaal Biografisch Woordenboek*, deel 10, Brussel, 1983, kolom 152-155; P. DONCHE, *De familie Donche in de kasselrij Veurne in de 15de en 16de eeuw*, in: *Vlaamse Stam*, 19, 1983, nr. 10, p. 453-463, en nr. 11, p. 495-505; P. DONCHE, *Enkele aanvullingen bij de levensbeschrijving van Jacob Donche, raadsheer bij de Raad van Vlaanderen (+ Dendermonde 1492)*, in: *Handelingen der Maatschappij voor Geschiedenis en Oudheidkunde te Gent*, nieuwe reeks, XL, 1986, p. 77-84; E. KARAGIANNIS, *De functionarissen bij de Raad van Vlaanderen (1477-1492). Een onderzoek naar de sociale invloeden bij de samenstelling van de Raad*, onuitgegeven lic. verhandeling Univ. Gent, 1992, p. 81-84, met verwijzing naar alle oudere literatuur.

²⁹ Na het overlijden van hun vader in 1521 traden Philips van den Berghe en Jacob Snagaert (solliciteur van de processen van Brugge; zie P. VAN PETEGHEM, *De Raad van Vlaanderen...*, p. 33) op als voogden van de drie minderjarigen. Van den Berghe werd later vervangen door mr. Ledevaert Casembroet, pensionaris van de stad Brugge; zie Brugge, Stadsarchief, noordreg. nr. 16475, Snellegem, f°176 (a° 1525).

³⁰ A. DEWITTE, *Laurijn, Marc sr...*, kolom 500.

tot zij in 1529 een tweede huwelijk aanging met Cornelis de Scheppere³¹. Zij overleed op 20 augustus 1548³².

Cathelijne Lauwerijn, dochter van Pieter Lauwerijn en Elisabeth Donche, huwde met jonkheer Wulfaert van Borsele, heer van Schellach, een heerlijkheid op het eiland Walcheren³³. Deze Wulfaert van Borsele was waarschijnlijk een zoon van Wulfaert van Borsele³⁴ en zijn tweede echtgenote Martine vanden Hooghe en aldus een kleinzoon van Wulfaert van Borsele en zijn eerste echtgenote Jacquemine vander Capelle. Uit zijn huwelijk met Cathelijne Lauwerijn werd één zoon, Maximiliaan, geboren. Wulfaert van Borsele overleed waarschijnlijk in 1545³⁵. Cathelijne Lauwerijn sloot later een tweede huwelijk met Jean de Gros, heer van Nieuwlande en schepen van het Brugse Vrije. Verder onderzoek moet uitwijzen op welke wijze Cathelijne Lauwerijn in het bezit is gekomen van het goed Ten Damme te Laarne.

Pachter van het goed Ten Damme in 1549 was Kathelijne van Migrode, die een eerste keer gehuwd was geweest met een zekere Blondeel en nu opnieuw

³¹ Cornelis de Scheppere (Scepperius), heer van Eke, geboren in 1500 te Nieuwpoort en overleden op 22 maart 1555 te Antwerpen en begraven in Eke, was diplomaat en lid van de Raad van State en de Geheime Raad onder Karel V; zie M. BAELDE, *De Collaterale Raden onder Karel Ven Filips II...*, p. 306-307; L. V. G. GORTER-VAN ROYEN, *Maria van Hongarije, regentes der Nederlanden...*, passim; F. DE POTTER, J. BROECKAERT, *Geschiedenis van de gemeenten der provincie Oost-Vlaanderen. Reeks I. Arrondissement Gent*, deel 2, Eke, p. 13-15.

³² Brugge, Stadsarchief, Wezenkamer van Brugge, noordreg. nr. 16478, f°332: staat van goed van de kinderen van Cornelis de Scheppere en Elisabeth Donche, opgemaakt na het overlijden van hun moeder; voogden: Eloy Masin, schepen van het Brugse Vrije, en mr. Ledevaert Casembroet, pensionaris van de stad Brugge (1548). Casembroet werd later als voogd vervangen door Charles Lauwereyn, schepen van het Brugse Vrije (1558).

³³ J. GAILLARD, *Bruges et le Franc...*, p. 366. Voor de familie van Borsele, zie D. SCHWENNICKÉ, *Europäische Stammtafeln. Stammtafeln zur Geschichte der Europäischen Staaten. Neue Folge. Band VI*, Marburg, 1978, Tafeln 40-41; A. W. E. DEK, *Genealogie der Heren van Borselen*, Zaltbommel, 1979.

³⁴ Wulfaert van Borsele werd rond 1471 geboren te Axel, overleed in 1519 en werd begraven in de kerk van Brouwershaven. Hij huwde een eerste keer met Magdalena van Kruiningen, die overleed op 2 juli 1521. Zijn tweede echtgenote Martine vanden Hooghe werd eveneens begraven in de kerk van Brouwershaven.

³⁵ Brugge, Stadsarchief, Wezenkamer van Brugge, noordreg. beginnende 1538, f°324 v°: staat van goed van Maximiliaan, zoon van Wulfaert van Borsele en Cathelijne Lauwerin, opgemaakt na de dood van de vader; voogden: Cornelis Scepperius, ridder, heer van Eke, en jr. Philips van Borsele, heer van Latredal (a° 1545). Na het overlijden van Cornelis Scepperius werd Mathias Lauwereyn voogd van de minderjarige Maximiliaan (a° 1556). Volgens J. GAILLARD, *Bruges et le Franc...*, p. 366 overleed Wulfaert van Borsele in 1546.

weduwe was na een tweede huwelijk met Joris vanden Driessche. Uit haar eerste huwelijk had zij enkele kinderen, waarvan haar zoon Macharis Blondeel de oudste was. Ofschoon het contract pas op 31 mei 1549 werd geregistreerd door de schepenen van de Keure van Gent, was de pacht reeds ingegaan op Kerstavond 1546 en dit voor een termijn van 9 jaar. Het eerste jaar van de pacht verviel dus op Kerstavond 1547, het laatste op Kerstavond 1556, waarna een nieuwe termijn begon. Voor 1546 was het goed ook al verpacht aan Joris vanden Driessche en Cathelijne van Migrode, en deze laatste pachtte het goed vanaf 1546 opnieuw in dezelfde vorm en met dezelfde grootte zoals bepaald door het vorige pachtcontract. Van dit laatste contract is de tekst evenwel niet bewaard. De pacht, die in het contract werd voorzien, was een gemengde pacht, d.w.z. dat hij zowel in geld als in natura moest betaald worden. Jaarlijks moest 13 pond groten worden betaald in twee schijven die vielen op 24 juni (Sint-Jan) en op 1 oktober (Sint-Bavo). Daarnaast moesten op 1 oktober ook twee steen van het beste vlas geleverd worden.

De pachter moest het ganse goed in bedrijf houden zonder het geheel of gedeeltelijk onder te verhuren. De vergoeding, die de pachter bij onderverhuring aan de eigenaar moest betalen, bedroeg het dubbele van de pacht en bovendien behield de eigenaar zich in dat geval het recht voor om de pachter uit te drijven zonder teruggave van het geleverde vlas. Een uitzondering hierop zou echter gemaakt worden indien Cathelijne van Migrode het goed liet uitbaten door haar zoon Macharis Blondeel; ook in dit geval zou zij nochtans als contractant blijven beschouwd worden. Indien Cathelijne van Migrode zou overlijden voor het verstrijken van de pachttermijn, dan werd de pachttermijn inderdaad ook als verstreken beschouwd. Rekening gehouden met de voorgaande bepalingen had Macharis Blondeel wel het recht om de resterende jaren van de pachttermijn, die zijn moeder had aangegaan, vol te maken zonder dat zijn broers of zusters enige aanspraak konden maken op dit recht of op enige vergoeding vanwege hun broer.

De pachter was verplicht het huis, de stallen en het poortgebouw, die op het goed ten Damme stonden, goed te onderhouden. Veel aandacht moest worden besteed aan het onderhoud van de daken met stro, ijzerwerk, latten en bindroeden. Alle herstellingen aan de gebouwen vielen ten laste van de pachter. De eigenaar stelde daarvoor alleen enkele oude gevelde bomen, die blijkbaar nog op het pachtgoed lagen, ter beschikking van de pachter. In elk geval moesten de gebouwen bij het verstrijken van de pachttermijn in perfecte staat worden nagelaten aan de volgende pachter.

Naast de gebouwen moest de pachter ook instaan voor het onderhoud van de toegangswegen tot het goed en van de afwateringssloten, ook al kwam er in het laatste geval soms graafwerk bij te pas. Bij dat onderhoud was het de pachter verboden bomen op te snoeien of te knotten hoger dan manshoogte, op straffe van drie ponden parisis per boom aan de eigenaar te moeten betalen. Bovendien was de pachter gehouden alle opgaande en geknotte bomen, die bij het ingaan van de pachttermijn op het goed stonden, te laten staan. Indien sommige van deze bomen omwaaiden of indien sommige omgewaaide bomen gestolen werden, moest de pachter de eigenaar daarvan op de hoogte brengen of in ieder geval daarvan het bewijs leveren bij het verstrijken van de pachttermijn.

De laatste bepalingen van het pachtcontract hebben betrekking op de *lating*, d.i. de manier waarop de pachter het goed moet achterlaten bij het verstrijken van de pachttermijn. De *lating* van de gebouwen werd boven reeds vermeld. Wat de *lating* van de veldvruchten betreft, was de pachter verplicht de akker voor het poortgebouw en het stuk land achter de schuur te bezaaien met rogge. De bekendheid van de beide partijen met de betrokken percelen maakt dat de oppervlakte van deze percelen niet vermeld wordt. Bovendien moet de pachter aan de eigenaar drie maal de jaarlijkse waarde van de veldvruchten of de forfaitaire som van 36 s. gr. betalen. Dit laatste is ongetwijfeld te beschouwen als een vergoeding voor het ter beschikking gestelde kapitaal. De *lating* van het hout wordt daarentegen heel uitgebreid beschreven, wat ongetwijfeld te maken heeft met de waarde van het hout als grondstof en als brandstof. De pachter moest zich namelijk houden aan een soort schema, waarin een beurtrol werd vastgelegd voor het kappen van het hout op of rond bepaalde percelen. Dit schema liep over negen jaar en vermeldde op welke percelen in een bepaald jaar hout mocht gekapt worden. Op deze manier werd kaalslag vermeden en werd de continuïteit van de houtproductie verzekerd. De perceelstoponiemen geven bovendien een idee van de verspreiding van het bedrijfsareaal van het goed ten Damme in de 16de eeuw. Hoewel de meeste percelen waarschijnlijk rond het eigenlijke pachtgoed zijn te situeren, lagen er toch enkele op *Wesendey* (ten noord-oosten van de huidige Driesstraat).

In tegenstelling tot het beeld dat we boven schetsten van de sociale positie van de eigenaars, beschikken we slechts over relatief weinig gegevens over de 16de-eeuwse pachters van het goed ten Damme.

Een van de belangrijkste bronnen voor onze kennis van het laatmiddeleeuwse en 16de-eeuwse Laarne vormt het renteboek van de heerlijkheid Laarne van

1506³⁶. Dit werd opgemaakt door schepen Jan de Mol in opdracht van Nicolaas vanden Moure, heer van Laarne, naar het voorbeeld van het oude renteboek, dat echter verloren is gegaan. Daaruit blijkt dat het goed ten Damme in 1506 werd uitgebaat door *Matthijs Peyaert ende zijne mede ghesellen*, terwijl de vorige uitgebaat, dus waarschijnlijk op het einde van de 15de eeuw, *Luuc Pawels* was ³⁷. Noch over Matthijs Peyaert, noch over Luuc Pauwels hebben we enige gegevens teruggevonden. Beide familienamen komen in elk geval niet voor onder de schepenen van Laarne in de late middeleeuwen en in de 16de eeuw³⁸. De mogelijkheid bestaat dat zij afkomstig waren van een naburige gemeente, zodat de sociale achtergrond van deze pachters grotendeels aan ons historisch gezichtsveld ontsnapt³⁹. De interpretatie van de vermelding in het renteboek van 1506 is heel complex. Matthijs Peyaert en zijn *medepleghers* worden er immers in vermeld als cijnsplichtig voor maar liefst 69 percelen. Voor 33 daarvan moest de cijns worden betaald op de feestdag van Sint-Bavo (1 oktober), voor de overige 36 percelen op Kerstmis. Slechts voor 32 percelen wordt ook de oppervlakte vermeld; voor 17 daarvan moest de cijns worden betaald op Bamis, voor de overige 15 op Kerstdag. De grootte van deze stukken grond varieerde van 34 roeden (505 m²) tot 4 gemeten (17824 m²)⁴⁰. De meeste percelen, waarvan de oppervlakte is opgegeven, waren echter tussen een half dagwand (742 m²) en 1 gemet (4456 m²) groot. De 32 percelen, waarvan de oppervlakte effectief ook vermeld werd, waren samen 121874 m² of iets meer dan 12 ha groot. Uit de gegevens in het renteboek van 1506 kan men echter onmogelijk afleiden of alle percelen, waarvoor Matthijs Peyaert en consorten cijns betaalden, ook tot die landbouwuitbating behoorden, waarvoor in 1549 het bovenvermelde pachtcontract werd afgesloten. Het pachtcontract van 1549 vermeldt immers niet de grootte van het goed ten Damme. Enkel in het penningkohier van 1571 wordt een landbouwareaal van 22 bunder of iets meer

³⁶ Beveren, Rijksarchief, fonds Oud Archief Laarne, nr. 519.

³⁷ *Ibidem*, f° 26r°-v° en f° 74r°-v°.

³⁸ Een onderzoek naar de baljuws en de schepenen van Laarne in de late Middeleeuwen en de 16de eeuw wordt ondernomen door J. De Wilde en E. Balthau.

³⁹ Zo liet Lieven Roels, pachter van het goed ten Cattenaye op Ertbuur (Gent, Stadsarchief, reeks 301, registers van de schepenen van de Keure, nr. 84, f° 201 v°, 23 juli 1529), zijn borg, bestaande uit een hofstede van 2 bunder te Kalken, registreren voor de schepenen van Kalken (Beveren, Rijksarchief, Oud Archief Kalken, nr. 130, wettelijke passeringen, f° 8 v°, 15 augustus 1529). Dit laat vermoeden dat Roels afkomstig was van Kalken.

⁴⁰ Berekend volgens Gentse maat aan 1 roede= 14,8548 m², waarbij 1 dagwand=100 roeden, 1 gemet=300 roeden en 1 bunder=900 roeden; zie H. DE SCHRIJVER, *De oude landmaten in Vlaanderen*, Brussel, 1936, p. 5-11.

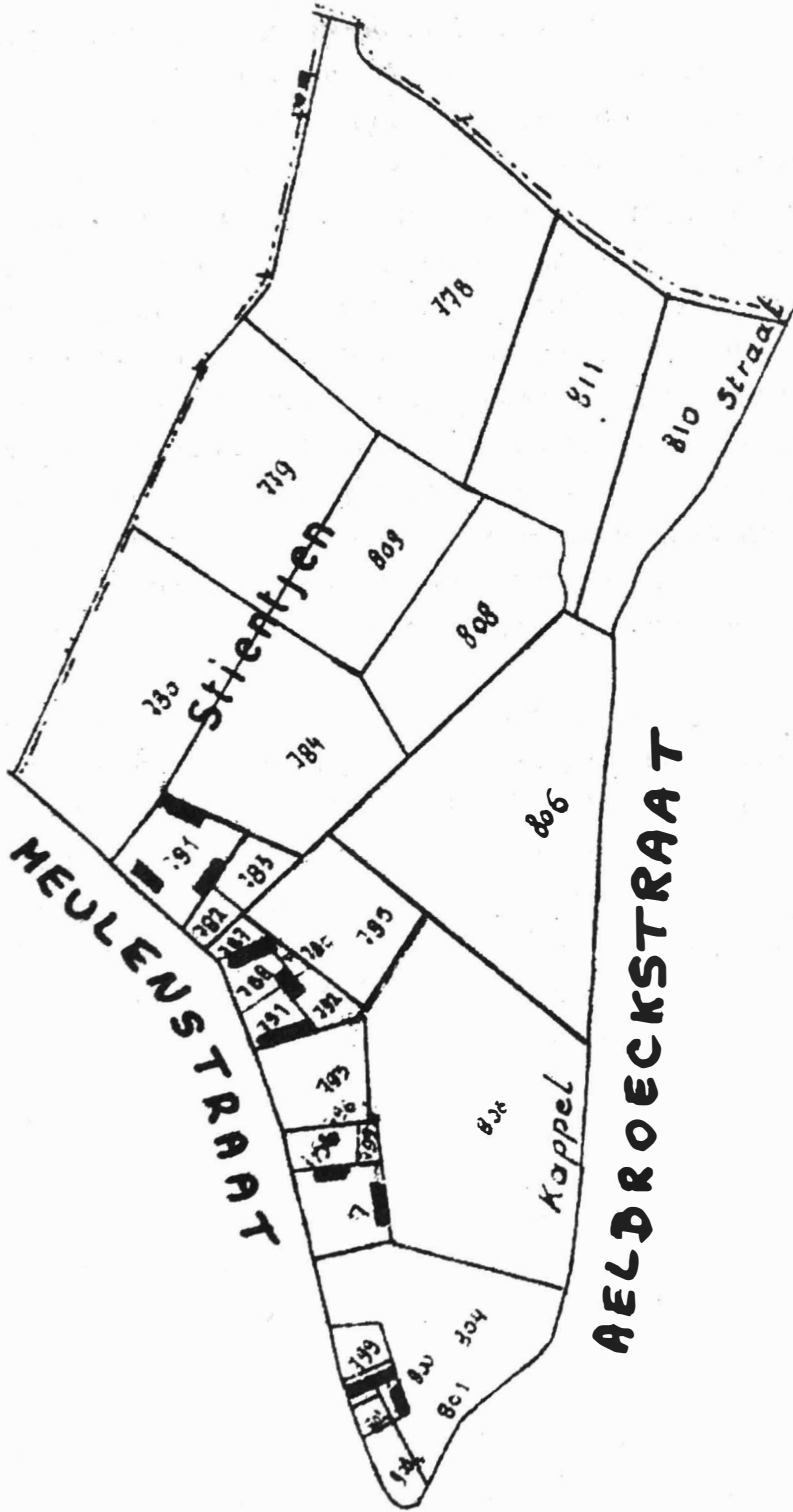

Fig. 2: De omgeving van het goed Ten Damme volgens de kadastrale kaart van Popp (1861) (schaal 1:5000).

dan 29 ha vermeld. We hebben echter geen enkele basis om aan de 37 percelen, waarvan in het renteboek van 1506 de grootte niet wordt gegeven, een gezamenlijke oppervlakte van ongeveer 17 ha te geven. Een vergelijking van de perceelstoponiemen uit het renteboek van 1506 en deze uit het pachtcontract van 1549 levert het volgende op. Het *stuck achter de schuere* van 1549 zou kunnen overeenkomen met het perceel *up tgoet ten Damme bachten tspapen scuere* van 1506, de *hofstede binnen den walle* van 1549 uiteraard met de *hofstede ten Damme* van 1506, den *muelenbergh up beede zijden* uit 1549 met de twee percelen *up de stede anden muelenbeerch* en *anden muelenbeerch* van 1506, en de *wesendey* van 1549 met het perceel *up wesendey een alfghemet* van 1506. De overige toponiemen uit het pachtcontract van 1549 konden onmogelijk, zelfs met enige graad van waarschijnlijkheid, in verband gebracht worden met perceelstoponiemen uit het renteboek van 1506. De kans blijft dus bestaan dat Matthijs Peyaert en consorten in 1506 cijns betaalden voor het gebruik van nog enkele andere percelen, die niet behoorden tot het goed ten Damme *stricto sensu*.

We vonden tot nu toe weinig bronnen die ons informatie geven over het goed ten Damme tussen 1506 en 1549. Het pachtcontract van 1549 vermeldt wel dat het goed ten Damme voor 25 december 1547 werd uitgebaat door Joris vanden Driessche en zijn echtgenote Kathelijne van Migrode. De familie vanden Driessche was ongetwijfeld afkomstig van Laarne zelf. Een zekere Jan vanden Driessche was in 1439-1440 kerkmeester van de kerk van Laarne⁴¹, terwijl Pieter vanden Driessche reeds in 1428-1429 Heilige Geestmeester van Laarne was⁴². Voor zover we weten waren er in de 14de en de 15de eeuw geen vanden Driessche's die schepen van Laarne zijn geweest. Het heerlijk renteboek van 1506 vermeldt verschillende leden van de familie vanden Driessche, namelijk Bertelmeus, Gillis, Livine, Jan, Kateline, Pieter en Elysabeth vanden Driessche. Ook de naam Joris vanden Driessche komt op verschillende plaatsen in het renteboek voor. Bij de cijnzen, te betalen op 1 oktober, staan onder Joris vanden Driessche 6 percelen opgesomd, namelijk een dagwand *up den meerschcautere*, een dagwand *up den meerschautere over Joos vanden Driessche, ter banc inden meersch over Jan van Esschke, ten steene up den meerschcautere over Lievin Sijen, up den merschcautere over Jan vanden Bossche* en nog een dagwand *up den meerschcautere*⁴³. Bij de cijnzen, te betalen op 25 december, vinden we

⁴¹ Beveren, Rijksarchief, fonds Oud Archief Laarne, nr. 505, 6 oktober 1439.

⁴² Beveren, Rijksarchief, fonds Oud Archief Laarne, nr. 505, 16 mei 1429.

⁴³ Beveren, Rijksarchief, fonds Oud Archief Laarne, nr. 519, f° 17v°.

twee keer dezelfde naam vermeld. Onder de eerste Joris vanden Driessche vinden we 7 percelen terug, namelijk twee bunder *over Lysbette tsVoghels den langhen huytfanc*, *anden heerwech over Gillis Brandins*, *up den huytfanc*, twee gemeten *in tsmalscoot*, *over Gillis Nachtegale huytfanc*, *up den ackere anden heerwech* en *up den heetackere*⁴⁴. Onder de tweede staan 6 percelen opgesomd, namelijk *up den brant*, een dagwand *up den meerschcautere*, een half bunder *up vennens wee*, 50 roeden *up tgauweloos*, een half dagwand *up tgauweloos over den boomen up den meerschcautere inden houc*⁴⁵. In het begin van de 16de eeuw waren er dus in Laarne twee personen die dezelfde naam Joris vanden Driessche hadden, een verschijnsel dat, gezien de traditionele manier van naamgeving, eerder regel dan uitzondering was. Wellicht is één van de twee te vereenzelvigen met de Joris vanden Driessche die in 1518-1519 kerkmeester van de kerk van Laarne was⁴⁶ en vermeld wordt als schepen van Laarne in 1524⁴⁷ en 1530⁴⁸. Deze laatste overleed waarschijnlijk voor 25 augustus 1532⁴⁹. Hoewel de mogelijkheid bestaat, hebben we geen enkele bron om aan te nemen dat deze Joris vanden Driessche gehuwd was met Kathelijne van Migrode, zoals het pachtcontract van 1549 dit vermeldt. In dit contract is wel sprake van een vroeger contract dat Kathelijne van Migrode *metten voornoemden haeren man* voor het goed ten Damme had afgesloten, maar niets laat ons toe dit contract te dateren voor augustus 1532.

In tegenstelling tot de vanden Driessche's komt de naam van Migrode niet voor in het renteboek van 1506. We vermoeden dan ook dat Kathelijne van Migrode niet afkomstig was van Laarne. De naam Blondeel komt daarentegen wel voor in 1506. Goosijn Blondeel betaalde in 1506 de heerlijke cijns voor het gebruik van vier percelen, namelijk *Coudijzers stede ten upstalle*, *voor de selve stede uytfanc*, *de joncfrouwe anden heerwechen up tvierendeel vanden heetackere*⁵⁰.

⁴⁴ Beveren, Rijksarchief, fonds Oud Archief Laarne, nr. 519, f° 61 v°.

⁴⁵ Beveren, Rijksarchief, fonds Oud Archief Laarne, nr. 519, f° 65 r°.

⁴⁶ Beveren, Rijksarchief, fonds Oud Archief Laarne, nr. 505, 17 oktober 1518; zie hierover E. BALTHAU, *De aankoop van de oude torenspits van de Gentse Sint-Janskerk...*, p. 167-172.

⁴⁷ Laarne, Archief van het kasteel van Laarne, familiearchief van Vilsteren, voorlopig nummer 269.

⁴⁸ Gent, Rijksarchief, fonds Bisdom, K 2543.

⁴⁹ Op 25 augustus 1532 worden Gillis Luycx, Jan Bracke en Giselbrecht van Peteghem als schepenen van Laarne vermeld (Laarne, Archief van het kasteel van Laarne, familiearchief van Vilsteren, oorkonden *ad annum*). Prosopografisch onderzoek naar de schepenen van Laarne in de late middeleeuwen en het Ancien Regime wijst uit dat schepenen tot aan hun dood het schepenambt bekleedden; voor de 18de eeuw, zie Laarne, Archief van het kasteel van Laarne, familiearchief van Vilsteren, voorlopige nrs. 184/1 tot en met 184/27: vernieuwingen van de schepenbank van Laarne, 1707 tot 1793.

⁵⁰ Beveren, Rijksarchief, fonds Oud Archief Laarne, nr. 519, f° 54 r°.

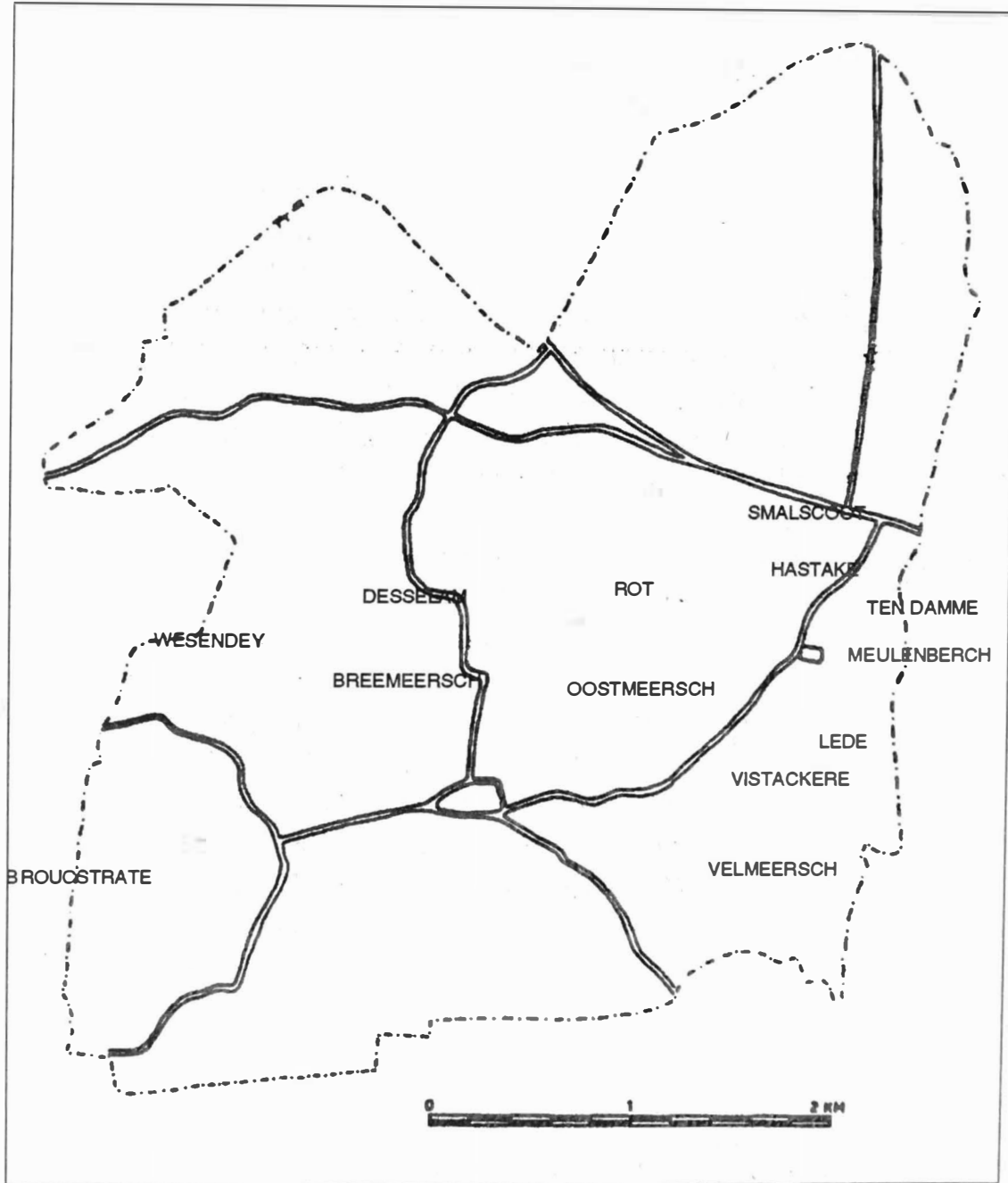

Fig. 3: Toponiemen uit het renteboek van de heerlijkheid Laarne van 1506.

Jacop Blondeel betaalde cijns voor drie percelen, namelijk *inden ackere bij tsvooms*, voor 50 roeden *up den heecker* en *over Jan de Scepenen een half buynder huytvanc*⁵¹. We weten echter niet wie de eerste echtgenoot van Kathelijne van Migrode was, en dus de vader van haar zoon Macharis Blondeel. In 1548 werd een renteboekje opgemaakt waarin de renten vermeld staan die aan de pastoor van Laarne werden bezet voor het houden van jaargetijden⁵². Daaruit blijkt dat de erfgenamen van Pieter Lauwereyn een rente van 12 d. hadden bezet *op haer lant thastake, voort goet ten Damme*. Verder wordt ook nog een rente van 3 s. par. vermeld, bezet door Jan Alverdoe *op alt goet ten Damme*.

Ook voor het derde kwart van de 16de eeuw is de informatie over het goed ten Damme schaars. Een zeer belangrijke bron voor onze kennis van de sociaal-economische ontwikkeling van Laarne in deze periode is een register van verkopen tussen 1544 en 1578⁵³. Tussen 1 oktober 1548 en 1 oktober 1549 kochten Joorkyn en Claerkyn vanden Driessche, kinderen van Joris vanden Driessche, van Jan en Jacob Biestmans, zonen van Jan Biestmans, hun recht in 6 gemeten land, gelegen *inde stede ten steenkyn* voor 2 lb. 4 s. gr.⁵⁴. Op 25 januari 1550 had een verkoop plaats tussen dezelfde Joorkyn en Claerkyn vanden Driessche enerzijds en Matthijs Brouckaert en zijn echtgenote Katelijne Biestmans anderzijds; de bron vermeldt echter niet of het om grond of een rente gaat⁵⁵. De volgende dag, op 26 januari 1550, hadden twee verkopen plaats. Joorkyn en Claerkyn vanden Driessche kochten van hun broer Jan vanden Driessche *de heelft vanden tinckenbaert ende tsestendeel van tgauwelos* voor 3 lb. gr.⁵⁶, en *een derden deel vanden brant ende op den brouckautere* hetgeen Jan vanden Driessche had geërfd van zijn vader Joris, voor 17 lb. 10 s. gr.⁵⁷. In

⁵¹ Beveren, Rijksarchief, fonds Oud Archief Laarne, nr. 519, f° 58r°.

⁵² Laarne, Kasteel van Laarne, Familiearchief van Vilsteren, zonder nummer: *Dit es iaerlicxsche rente verscenen den prochiaen van Laerne te Kerssavonde XVc XLVIII ter causen van iaerghetiden van desen naervolghende personen* (8 f°, beschadigd).

⁵³ Laarne, Archief van het Kasteel van Laarne, familiearchief van Vilsteren, niet genummerd. Het vervolg van dit register wordt gevormd door Beveren, Rijksarchief, fonds Oud Archief Laarne, nr. 324, register van erfenissen en onterfenissen, 1579-1640.

⁵⁴ Laarne, Archief van het Kasteel van Laarne, familiearchief van Vilsteren, register van verkopen 1544-1578, f° 10r°.

⁵⁵ Laarne, Archief van het Kasteel van Laarne, familiearchief van Vilsteren, register van verkopen 1544-1578, f° 14r°.

⁵⁶ Laarne, Archief van het Kasteel van Laarne, familiearchief van Vilsteren, register van verkopen 1544-1578, f° 14r°.

⁵⁷ Laarne, Archief van het Kasteel van Laarne, familiearchief van Vilsteren, register van verkopen 1544-1578, f° 14v°.

het laatste geval ging het om leengrond. Het samenvallen van deze transacties op het einde van januari 1550 doet vermoeden dat zij alle met mekaar in verband staan. Bovendien mogen we uit de vermelding van de verkleinwoorden van de voornamen (Joorkyn voor Joris, Claerkyn voor Clara) afleiden dat beide kinderen nog onder voogdij stonden op de ogenblik dat de transacties werden afgesloten⁵⁸. Waarschijnlijk hebben de voogden op dat ogenblik met het baar geld uit de erfenis van vader Joris vanden Driessche gronden en/of renten gekocht voor de minderjarige wezen, waardoor deze van een jaarlijks inkomen werden voorzien⁵⁹. Joris vanden Driessche was waarschijnlijk meerderjarig voor 1563. Tussen 23 februari 1563 en 1 oktober 1563 kocht hij immers gronden *up Lede* van Pieter van Ruemst en zijn echtgenote Lysbette Biestmans voor 24 s.gr. Van zijn broer Jan en zijn zuster Clara vernemen we uit het register van verkopen verder niets meer.

Een van de belangrijkste en meest gebruikte bronnen voor de studie van de agrarische structuren in het derde kwart van de 16de eeuw vormen de penningkohieren. In 1569 voerde de hertog van Alva een belastinghervorming door waarbij een eenmalige 100ste penning op het vermogen, een doorlopende 20ste penning op de verkoop van onroerende goederen en een 10de penning op de verkoop van roerende goederen werden ingevoerd. In functie van de heffing van de 20ste penning werden de pachters verplicht aangifte te doen van de goederen die ze in gebruik hadden en werden ook de eigenaars verplicht aangifte te doen van de goederen die ze bezaten. De combinatie van beide lijsten kan aldus leiden tot een reconstructie van de agrarische structuur van een parochie⁶⁰. Voor Laarne zijn 3 kohieren bewaard gebleven, namelijk deze van 1571 (20ste penning), 1574 (10de penning) en 1577 (5de penning)⁶¹. Volgens het kohier van 1571 was het goed ten Damme door de eigenaar *mijnen heere Scopperyns* (de Schepper, Scepperius ?) verpacht aan Joris vanden Driessche

⁵⁸ Staten van goed zijn voor Laarne bewaard vanaf 1583 (Beveren, Rijksarchief, fonds Oud Archief Laarne, nr. 239), wezenrekeningen vanaf 1584 (*ibidem*, nr. 304).

⁵⁹ Zie M. DANNEEL, *Weduwen en wezen in het laat-middeleeuwse Gent...*, p. 151-160.

⁶⁰ Over de penningkohieren als bron voor de plattelandsgeschiedenis bestaat een uitgebreide literatuur. Wij vermelden hier enkel de publicaties die betrekking hebben op de regio's rond Laarne en Kalken: L. PEE, *Agrarische en sociaal-ekonomische toestanden bevolkingsevolutie in het Land van Dendermonde tijdens de tweede helft der XVIe eeuw...*; L. PEE, *De bevolkingsevolutie in het Land van Dendermonde van 1469 tot 1620...*; E. ELIAS, *Grondbezit en gronduitbatingen ten noordoosten van Gent tijdens het laatste kwart der 16de eeuw...*; H. VAN DEN ABEELE, *De penningkohieren als sociaal-ekonomische en demografische bron: het Land van Waas omstreeks 1571...*

⁶¹ Gent, Stadsarchief, reeks 28, nr. 36/150.

voor 15 lb.gr. per jaar. Het pachtgoed was 22 bunder groot en bestond uit zaailand, weiden, hooiland en bos. Daarnaast hield Joris vanden Driessche nog 2 gemeten land in pacht van zijn moeder voor 18 s. per jaar, verder nog 2 gemeten van Pieter van Bastelaer voor 16 s. per jaar en ten slotte nog 200 roeden weiland van François Braeckman en Symoen van Lare voor 14 s. per jaar. In totaal betaalde Joris vanden Driessche dus 17 lb. 8 s. gr. pacht per jaar, hetgeen de 20ste penning bracht op 17 s. 4 gr. 10 d. voor 1571⁶². Uit hetzelfde kohier blijkt dat Joris vanden Driessche tevens eigenaar was van 2 gemeten hooiland met een opbrengst van 21 s. per jaar, 400 roeden land *uplede* met een opbrengst van 7 s. per jaar en anderhalf gemet weiland in *velmeersch* met een opbrengst van 7 s. per jaar. Voor zijn eigendommen bedroeg de 20ste penning voor 1571 dus 21 gr⁶³.

Uit het kohier van 1574 kunnen we afleiden dat het bedrijf van Joris vanden Driessche tussen 1571 en 1574 grotendeels gelijk is gebleven. De eigenaar, *mijnen heere van Manevy* (Masnuy ?), verpachtte het goed, nog altijd 22 bunder groot, voor 15 lb. gr. per jaar. Verder pachtte Joris vanden Driessche nog 3 dagwanden van zijn moeder voor 18 s. per jaar, een half gemet van François Braeckman voor 7 s. per jaar, 100 roeden van Symoen van Lare voor 6 s. per jaar en een half bunder weiland van de Heilige Geest van Laarne voor 19 s. per jaar. De 10de penning voor 1574 bedroeg aldus 35 s. 1 gr. 2 d.⁶⁴. Daarnaast had Joris vanden Driessche nog 4 gemeten land in eigendom. Deze brachten hem 2 lb. 10 s. gr. op, waarvoor de 10de penning dus 5 s.gr. bedroeg⁶⁵.

Het laatst bewaarde kohier dateert van 1577. Joris vanden Driessche pachtte nog altijd het goed ten Damme voor 15 lb.gr. per jaar. De eigenaar en de grootte van het goed worden echter niet meer vermeld. Daarnaast pachtte vanden Driessche nog een gemet weide van de kerk van Laarne voor 19 s. gr. per jaar, 200 roeden land van François Braeckman en Symoen van Lare voor 16 s.gr. per jaar, en tenslotte 2 gemeten van Clare Mevaus (Mavaux) voor 20 s.gr. per jaar. Voor de totale pachtsom van 17 lb. 15 s. gr. bedroeg de 5de penning dus 3 lb. 11 s. Daarnaast had Joris vanden Driessche nog 7 gemeten 50 roeden in eigendom. Voor de jaarlijkse opbrengst van 3 lb. gr. betaalde hij dus 12 s.

De verdere evolutie van het goed ten Damme onmiddellijk na 1577 ontgaat ons

⁶² Gent, Stadsarchief, reeks 28, nr. 36/150, kohier 1571, f° 17v°.

⁶³ Gent, Stadsarchief, reeks 28, nr. 36/150, kohier 1571, f° 50r°.

⁶⁴ Gent, Stadsarchief, reeks 28, nr. 36/150, kohier 1571, f° 16r°.

⁶⁵ Gent, Stadsarchief, reeks 28, nr. 36/150, kohier 1574, f° 51v°.

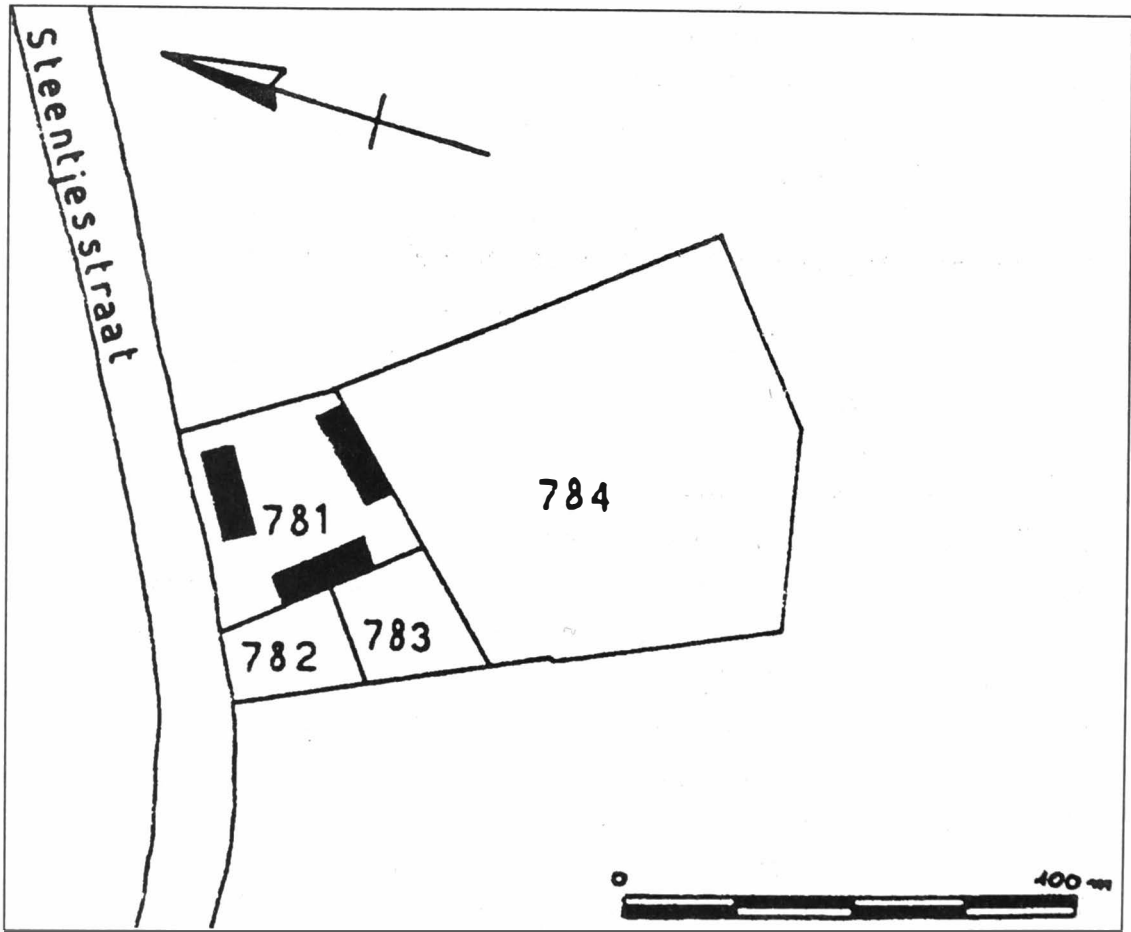

Fig. 4: Kadastrale voorstelling van het goed Ten Damme tussen 1835 en 1968 (naar de Primitieve Plannen van het kadaster).

grotendeels. In 1573 werd door baljuw Elooi van Ruteghem⁶⁶ een nieuw renteboek voor de heerlijkheid Laarne aangelegd⁶⁷. De baljuw heeft de informatie voor het goed ten Damme echter niet geactualiseerd. Zo vinden we niet Joris vanden Driessche als cijnsplichtige maar wel *Matthijs Peyaert met sijne medepleghers* terug⁶⁸. Pas voor het einde van de 16de eeuw krijgen we opnieuw enige informatie uit de bronnen. Op 17 december 1595 kocht Daneel de Lettere, echtgenoot van Nisyne Bracke, dochter van Roelandt Bracke de helft van het goed ten Damme, waarschijnlijk van zijn schoonvader Roelandt Bracke⁶⁹. Na het overlijden van zijn schoonvader kwam Daneel de Lettere op 2 mei 1599 in het bezit van de andere helft van het goed ten Damme⁷⁰. Op welke manier Roelandt Bracke tussen 1577 en 1595 in het bezit is gekomen van het goed ten Damme, weten we niet. Historisch onderzoek heeft echter uitgewezen dat de crisis van het laatste kwart van de 16de eeuw⁷¹ geleid heeft tot een massale overdracht van bezitsrechten. Door het verarmingsproces zag de bevolking zich gedwongen op grote schaal gronden te verkopen. Bovendien werden leningen afgesloten met de grond als onderpand. De schuldenlast werd soms zo groot dat gronden in beslag werden genomen⁷². De massale emigratie van andersdenkenden naar de noordelijke Nederlanden⁷³ en de periodiek terugkerende sterftecrisissen, een typisch verschijnsel in de agrarische maatschappij van het Ancien Regime, hebben bovendien het aanbod van gronden nog vergroot, waardoor uiteraard de grondprijs analoog daalde. Een toename van het grondbezit in handen van kapitaalkrachtigen (o.a. stedelingen maar ook rijke boeren) was er een logisch gevolg van⁷⁴. Hoewel dit nog niet bestudeerd werd voor de heerlijkheid Laarne, mogen we op basis van de literatuur en gezien

⁶⁶ Elooi van Rutegem wordt vermeld als baljuw van Laarne tussen 1575 (Laarne, Archief van het Kasteel van Laarne, familiearchief van Vilsteren, zonder nummer, register van erfenissen en onderfenissen 1544-1578) en 1591 (F. DE POTTER, J. BROECKAERT, Laarne, p. 58).

⁶⁷ Laarne, Archief van het Kasteel van Laarne, familiearchief van Vilsteren, zonder nummer, renteboek van de heerlijkheid Laarne, 1573.

⁶⁸ *Ibidem*, f° 109v°-111v°.

⁶⁹ Beveren, Rijksarchief, fonds Oud Archief Laarne, nr. 324, register van erfenissen en onderfenissen, f° 56r°.

⁷⁰ Beveren, Rijksarchief, fonds Oud Archief Laarne, nr. 324, register van erfenissen en onderfenissen, f° 69r°.

⁷¹ Een mooi beeld van de militaire activiteiten en de gevolgen ervan voor de bevolking van Laarne, Kalken en Wetteren vindt men in het recente artikel van J. DE WILDE, *Den landsman moestet al laten...*

⁷² C. VANDENBROEKE, *Sociale geschiedenis van het Vlaamse volk...*, p. 137-139.

⁷³ J. BRIELS, *Zuid-Nederlanders in de republiek 1572-1630...*

⁷⁴ Voor een uitgewerkte case-study, zie F. DE WEVER, *Rents and selling-prices of land at Zele...*

Fig. 5: Het woonhuis van het goed Ten Damme, afgebroken in 1968.

het algemeen voorkomen van dit verschijnsel in Vlaanderen aannemen dat ook in Laarne het aantal verkopeningen in het laatste kwart van de 16de eeuw drastisch toenam⁷⁵.

Behalve uit het boven geanalyseerde pachtcontract hebben we slechts weinig gegevens over de materiële toestand van het goed ten Damme in de 16de eeuw. Reeds in 1506 is er sprake van *ten damme ande walgracht*⁷⁶. Uit het pachtcontract van 1549 kunnen we afleiden dat er binnen de walgracht verschillende gebouwen stonden, namelijk een huis, een schuur, verschillende stallen en een poortgebouw dat vermoedelijk aan de straatzijde stond. Op basis van terreinonderzoek en van kadastrale bronnen uit de 19de eeuw stelden we vroeger reeds vast dat de zone binnen de walgracht 9070 m² groot was⁷⁷. In het midden van de 19de eeuw bevond er zich binnen de gracht, die langs de Steentjesstraat 7 tot

⁷⁵ Zie de bronnen vermeld in noot 52.

⁷⁶ Beveren, Rijksarchief, fonds Oud Archief Laarne, nr. 519, f° 52v°.

⁷⁷ E. BALTHAU, *Laarne...*, p. 172.

8 m breed was, ook nog een boomgaard, een tuin en een perceel akkerland of weide.

Over de latere geschiedenis van het goed Ten Damme is weinig of geen onderzoek verricht. In de 18de eeuw zou het bewoond geweest zijn door Lievin Luyckx. De naam *Ten Damme* moet blijkbaar toen reeds in onbruik geraakt zijn. In het midden van de 19de eeuw was het bezit van Casimir de Geyter, rentenier uit Kalken. Tot aan de afbraak in 1968 werd de hoeve bewoond door Emiel Van Damme.

Bibliografie

- BAELDE M. , *De Collaterale Raden onder Karel V en Filips II, 1531-1578. Bijdrage tot de geschiedenis van de centrale instellingen in de zestiende eeuw*, Verhandelingen van de Koninklijke Vlaamse Academie voor Wetenschappen, Letteren en Schone Kunsten van België. Klasse der Letteren, nr. 60, Brussel, 1965.
- BALTHAU E. , *Laarne*, Archaeologisch Inventaris Vlaanderen. Band III, ed. J. NENQUIN, Gent, 1984.
- BALTHAU E. , *Buitenstedelijk grondbezit ten oosten van Gent op het einde van de 13de eeuw: de goederen van Maria van Wetteren, echtgenote van Boudewijn de Pape*, in: *Castellum. Driemaandelijks tijdschrift van de Vereniging voor lokale Geschiedenis van Kalken en Laarne*, XII, nr. 2, 1995, p. 3-22.
- BALTHAU E. , *De aankoop van de oude torenspits van de Gentse Sint-Janskerk door de kerkmeesters van de Laarnse Sint-Machariuskerk in 1518*, in: *Gedenkschriften van de Oudheidkundige Kring van het Land van Dendermonde*, vierde reeks, 14, 1995, p. 167-172.
- BLOCKMANS F. , *Het Gentsche stadspatriciaat tot omstreeks 1302*, Rijksuniversiteit Gent. Werken uitgegeven door de Faculteit van de Wijsbegeerte en Letteren, nr. 85, Antwerpen/'s Gravenhage, 1938.

- BOON J. , *De landbouweconomie en de pacht in Vlaanderen tijdens de Late Middeleeuwen: enkele peilingen*, in: *Handelingen der Maatschappij voor Geschiedenis en Oudheidkunde te Gent*, nieuwe reeks, XVIII, 1964, p. 19-29.
- BRIELS J. , *Zuid-Nederlanders in de republiek 1572-1630. Een demografisch en cultuurhistorische studie*, Sint-Niklaas, 1985.
- DAELEMANS F. , *Peilingen naar de evolutie van de landbouw te Grimbergen aan de hand van enkele pachtcontracten (13de-18de eeuw)*, in: *Eigen Schoon en De Brabander*, 1971, p. 409-427.
- DANNEEL M. , *Weduwen en wezen in het laat-middeleeuwse Gent*, Studies in Urban Social, Economic and Political History of the Medieval and Modern Low Countries, ed. W. PREVENIER, nr. 3, Leuven/Apeldoorn, 1995.
- DECAVELE J. , *De Gentse poorterij en buitenpoorterij*, in: G. ASAERT e.a. (reds.), *Recht en instellingen in de oude Nederlanden tijdens de Middeleeuwen en de Nieuwe Tijd. Liber amicorum Jan Buntinx*, Symbolae Facultatis Litterarum et Philosophiae Lovaniensis. Series A/vol 10, Leuven, 1981, p. 63-83.
- DEK A. W. E. , *Genealogie der heren van Borsselen, Zaltbommel*, 1979.
- DE POTTER F. , BROECKAERT J. , *Geschiedenis van de gemeenten der provincie Oost-Vlaanderen. Reeks I. Arrondissement Gent*, deel 2, Gent.
- DE POTTER F. , BROECKAERT J. , *Geschiedenis van de gemeenten der provincie Oost-Vlaanderen. Reeks IV. Arrondissement Dendermonde*, deel 1, Gent, 1889, Laarne.
- DE VEGIANO M. , *Nobiliaire des Pays-Bas et du comté de Bourgogne*, ed. J. DE HERCKENRODE, 4 delen, Gent, 1862-1868.
- DEVLIEGHER L. , *Het graf van Hiëronymus Lauweryn te Watervliet*, in: *Handelingen van het Genootschap voor Geschiedenis "Société d'Emulation" te Brugge*, 98, 1961, p. 100-105.

DE VOS A. , *Inventaris der Landbouwpachten in de Gentse Jaarregisters van de Keure*, 2 delen, Verhandelingen der Maatschappij voor Geschiedenis en Oudheidkunde te Gent, nr. VIII en nr. IX, Gent, 1958-1960.

DE WEVER F. , *Rents and selling-prices of land at Zele (sixteenth-eighteenth century)*, in: VAN DER WEE H. , VAN CAUWENBERGHE E. (eds.), *Productivity of Land and Agricultural Innovation in the Low Countries (1200-1800)*, Leuven, 1978.

DE WILDE J. , *Den landsman moestet al laten. Bijdrage over het lot van de parochies Kalken, Laarne en Wetteren t.t.v. de Gentse Calvinistische Republiek (1577-1584)*, in: *Castellum. Driemaandelijks tijdschrift van de Vereniging voor lokale Geschiedenis van Kalken en Laarne*, XIII, nr. 1, 1996, p. 3-26.

DEWITTE A., *Laurijn, Marc jr.*, in: *Nationaal Biografisch Woordenboek. Deel VII*, Brussel, 1977, kolom 495-499.

DEWITTE A., *Laurijn, Marc sr.*, in: *Nationaal Biografisch Woordenboek. Deel VII*, Brussel, 1977, kolom 499-503.

DEWITTE A., *De Laurijns als bedijkers tussen IJzendijke en Philippine 1499-1614*, in: *Appeltjes van het Meetjesland*, 46, 1995, p. 165-174.

ELIAS E. , *Grondbezit en gronduitbatingen ten noord-oosten van Gent tijdens het laatste kwart der 16de eeuw*, in: *Handelingen der Maatschappij voor Geschiedenis en Oudheidkunde te Gent*, nieuwe reeks, XIII, 1959, p. 179-204.

FEYS E., *Biographie brugeoise. Les frères Lauryn-Lernutius*, in: *Handelingen van het Genootschap voor Geschiedenis "Société d'Emulation" te Brugge*, 36, 1886, p. 281-344.

GAILLARD J. , *Bruges et le Franc ou leur magistrature et leur noblesse avec des données historiques et généalogiques sur chaque famille*, 6 delen, Brugge, 1857-1864.

- GAILLARD J. , *Inscriptions funéraires et monumentales de la Flandre occidentale avec des données historiques et généalogiques . Arrondissement de Bruges. Tome I. Eglise de St.-Donat, Brugge, 1861.*
- GORTER-VAN ROYEN L.V.G. , *Maria van Hongarije, regentes der Nederlanden. Een politieke analyse op basis van haar regentschapsordonnanties en haar correspondentie met Karel V, Hilversum, 1995.*
- KERCKAERT N. , *Oude hoeven in Oost-Vlaanderen, 2 delen, Gent, 1976-1988.*
- KERCKHOFFS-DE HEY A. J. M., *De Grote Raad en zijn functionarissen 1477-1531, Verzamelen en bewerken van de jurisprudentie van de Grote Raad o.l.v. prof. mr. J. Th. de Smidt, nieuwe reeks, nr. 5, 2 delen, Amsterdam, 1980.*
- LINDEMANS P. , *Geschiedenis van de landbouw in België, 2 delen, Antwerpen, 1952.*
- MÄRTINS R. , *Weltorientierungen und wirtschaftsliches Erfolgsstreben mittelalterlicher Grosskaufleute. Das Beispiel Gent im 13 Jahrhundert, Keulen/Wenen, 1976.*
- MERTENS J. , *De laatmiddeleeuwse landbouweconomie in enkele gemeenten van het Brugse platteland, Gemeentekrediet van België. Collectie Geschiedenis, serie in-8°, nr. 27 (= Belgisch Centrum voor Landelijke Geschiedenis, nr. 28), Brussel/Leuven, 1970.*
- NICHOLAS D. , *Town and Countryside: Social, Economic and Political Tensions in Fourteenth Century Flanders, Rijksuniversiteit Gent. Werken uitgegeven door de Faculteit van de Letteren en Wijsbegeerte, nr. 152, Brugge, 1971.*
- PEE L. , *Agrarische en sociaal-ekonomische toestand en bevolkingsevolutie in het Land van Dendermonde tijdens de tweede helft der XVIe eeuw: in: Kultureel Jaarboek voor de provincie Oost-Vlaanderen, nr. 25, Gent, 1971, p. 275-326.*

- PEE L. , *De bevolkingsevolutie in het Land van Dendermonde van 1469 tot 1620*, in: *Gedenkschriften van de Oudheidkundige Kring van het Land van Dendermonde*, vierde reeks, 1, 1975, p. 129-159.
- PREVENIER W. , *La bourgeoisie en Flandre au XIIIe siècle*, in: *Revue de l'Université de Bruxelles*, 1978, nr. 4, p. 407-428 (= *Studia Historica Gandensia*, nr. 231).
- SCHWENNICKE D. (ed.), *Europäische Stammtafeln. Stammtafeln zur Geschichte der europäischen Staaten. Neue Folge. Band VII*, Marburg, 1978, Tafeln 40-41.
- THOEN E. , *Landbouweconomie en bevolking in Vlaanderen gedurende de late Middeleeuwen en het begin van de Moderne Tijden. Testregio: de kasselrijen van Oudenaarde en Aalst (eind 13de- eerste helft 16de eeuw)*, Belgisch Centrum voor Landelijke Geschiedenis, nr. 90, 2 delen, Gent, 1988.
- VAN DEN ABBEELE H. , *De penningkohieren als sociaal-ekonomische en demografische bron: het Land van Waas omstreeks 1571*, in: *Annalen van de Koninklijke Oudheidkundige Kring van het Land van Waas*, 90-1987, p. 109-288.
- VANDENBROEKE C. , *Sociale geschiedenis van het Vlaamse volk*, Beveren, 1982.
- VANDENBROEKE C. , *Evolutie van de land- en bedrijfspacht in de streek van Kortrijk van de late 16e tot het begin van de 19de eeuw*, in: *De Leiegouw*, 27, 1985, p. 33-54.
- VANDEWALLE P. , *Het pachtcontract in Westelijk Vlaanderen 1550-1645*, in: *Handelingen van het Genootschap voor Geschiedenis Société d'Emulation te Brugge*, CXVIII, 1981, p. 5-61.
- VANDEWALLE P. , *De Geschiedenis van de landbouw in de kasselrij Veurne (1550-1645)*, Gemeentekrediet van België. Collectie Geschiedenis, serie in-8°, nr. 66, Brussel, 1986.

VAN PETEGHEM P. , *De Raad van Vlaanderen en staatsvorming onder Karel V (1515-1555). Een publiekrechtelijk onderzoek naar centralisatiestreven in de XVII Provinciën*, Rechtshistorische reeks van het Gerard Noodt Instituut, nr. 15, Nijmegen, 1990.

VERHULST A. , *Précis d'histoire rurale de la Belgique*, Bruxelles, 1990.

VERMEERSCH V. , *Grafmonumenten te Brugge voor 1578*, 3 delen, Brugge, 1976.

WYNANT L. , *Peilingen naar de vermogensstructuur te Gent op basis van de staten van goed 1380-1389*, in: *Studiën betreffende de sociale structuren te Brugge, Kortrijk en Gent in de 14e en 15e eeuw. Deel III. Tabellen en register van persoonsnamen*, Standen en Landen, nr. LXIII, Heule, 1973, p. 47-137.

Bijlage 1

Pachtcontract voor het goed Ten Damme te Laarne, tussen Cathelijne Lauwereyn, weduwe van Wulfaert van Borsele, eigenaar, en Kathelijne van Migrode, weduwe van Joris vanden Driessche, pachter, 31 mei 1549.

Gent, Stadsarchief, reeks 301, registers van de schepenen van de keure, nr. 103, 1548-1549, f° 13v°.

Allen kenlic dat joncvrouwe Kathelijne van Migrode, weduwe bleven achter wijlen Jooris vanden Driessche, de welcke kende duechdelic in loyalen pachte ghenomen hebbende jeghen joncvrouwe Cathelijne Lauwereyn, hauderigghe bleven achter wijlen jonkheere Wulfaert van Borsele, in zynen levne heere van Schellach, zulck een behuust pachtgoet ghenampt tgoet ten Damme als zoe heef ghelegghen binnen der procchie van Laerne in zulcker vormen ende grootten als zoe comparante metten voornoemden haeren man dacte hier te voren ghebruuct hebben metter mate ende leghere vanden welcken zoe comparante haer te vreden hilt ende ditte den termyn van neghen jaeren lanck gheduerende die inne ghinck ende began te Kerssavonde XVc XLVI daer af deerste jaerschaere verscheen te Kerssavonde XVc zevenenveertich daer naer vrome omme de somme van derthien ponden grooten ende twee steen vanden besten vlasse tsjaers zuvers ghelts te betaelene met goeden ghevalueerden ghelde in zyne weerde ende anderssins niet tSinte Jansmesse ende Baefmesse telcken deene heelft ende tvlas altijs te leverne te Baefmesse. Dus zo es bespreck dat zoe comparante tvoornoemde goet gheheel bedryfven zal moeten zonder yement eenich deel eraf over te moghen laten up peyne van dobblen pacht vanden gheheelen goede daer voren te betaelene ende bij haer verhuerigghe ofte haer naercommers handt aen tvoornoemde goet wel te moghen slaene indient haer liefde zonder eeneghe bate vanden vlasse te moeten restitueren ten waere dat zoe comparante tzelve goet dede bedryfven by Macharis Blondeel, haeren zone, dat haer alleenlic gheconsenteert es altijs de zelve comparante voor den pacht als principael verobligiert blyfvende, ende ghemelt zo dat zoe comparante voor texpireren vanden pacht dese werrelt overlede zo weerdt alsdan den zelve pacht uute ende gheexpireert anders dan dat de voorseide Macharis hem daer omme recht vermeten mach als pachtere alleene volghende den voorseide consente zonder dat de andere kinderen vanden zelve overledene hemlic eeneghe actie daeromme vermoghen zullen

te pretendeerne, ende voort bespreck dat de pachtere alle de huusinghen, stallen ende de poorte up tvoornoemde goet staende zal moeten onderhouden van decstroo, yserweerck, latten, banderoeden ende anderssins den platten daken van dien aenclevende ofte van noode wesende gheduerende zynen termyn mitsgaders ten afscheedene vanden goede die alle te latene ende leverne in goeden state, ende tamelicke reparatie tzyen coste alleene anders dan tzynder baten ervoren hebbende eenen vanden oudden ghevelden boomen, blyft de pachtere insghelycx ghelast tzyen coste te onderhouden ende bewaerne alle de weeghen, straten, balluecken, wateringhen ende anderssins al quame ooc tslot te delvene ofte gravene mitsgaders die ghel. refectien zonder dat de zelve pachtere vermach te houwene ofte snoeyene aen eeneghe upgaende boomen voordere dan hy vanden eerden ghereecken can up peyne indien de contrarie bevonden worde te bataelne voor de snoeyhinghe ofte tronctie van elcken boom de somme van drye ponden parisis tsjaers huerigghe prouffite. Blyft hy pachtere noch ghehouden tzyen afscheedene up tvoornoemde goet te latene alle de upgaende ende ghetroncte boomen zo hy die tzyen aencommene gheaenverdt heeft. Ghebuerdet ooc zo datter eeneghe vanden zelven boomen omme wiewen ofte ghestolen wierden moet danof zynder meestresse de weete doen ofte van dien bewys ten expireerne vanden pachte. Item moet hy pachtere voort den ackere voor de poorte ende tstuck achter de schuere met coorne besaeyen six cronque wesende. Item moet de verhuierigghe ten afscheedene vanden goede hebben drye prisien van bezaetheden ofte anderssins totter somme van zessendertich scellinghen grooten. Item annopende den hauwen vanden haute up tzelve goet moet hy pachtere ten expireerne dien laten te wetene tbosbilcxken inden masschoot ende den walackere van neghen jaeren oudt. Item de hofstede binnen den walle ende den barem ooc binnen den zelven walle van acht jaeren oudt. Item beede de schoote van voren ende achtere van zeven jaeren oudt. Item den wesendey ende den muelenbergh up beede zyden mitsgaders up tstallekin van vyf jaeren oudt. Item de hofstede voor de poorte ende twarenstick van vier jaeren oudt. Item de weede van drye jaeren. Item daelbrouck neffens der hofstede van twee jaeren. Item ende de vyf ackerkens vaneene jaere. In welcke bovenscreven betalinghe van pachte ende vulcommene van elcken poincte zonderlinghe de voorseide comparante verbant haeren persoon ende al haer goet present ende toecommende ende hebben scepenen haer daer innen volghende haren consente by vonnesse gheconsenteert ende consenteren desen, voort zo consenteerde hem daer voren te staene als borghe ende principael de voorseide Macharis haer zone al nu ooc present. Actum den lesten in meye XLIX.

Bijlage 2

Uittreksel uit het renteboek van de heerlijkheid Laarne, 1506.

Beveren, Rijksarchief, fonds Oud Archief Laarne, nr. 519.

...

(f° 26 r°)

Mathijs Peyaert met sijnen medepleghers

Item onder dbosschelkin over Cornelis Mathijs III 0

Item up hasstake up de beke II d.

Item onder sdenen lochtync en ghemet IIII d.

Item up hastake over Pieter Lieschaerde I d.

Item up lede over Jan Gheverman II d.

Item den ackere een ghemet

over Matheeus van Everpoele III 0

Item bachten tSomers een ghemet V d.

Item up hasstake over Bauwin

vanden Driessche III 0

Item up den damackere en dachwant II d.

Item in Gheert Somers lochtync IIc roeden VI d.

Item up wesendey een alf ghemet V d.

Item bachten tSomers VIII d. 0

Item in tSmalscoot over

Willem vanden Driessche IIII d.

Item voor tgat van lede I d.

Item up lede voor tstraetkin III d. 0

Item achter de kerke en alf dachwant IIII d.

Item up grootackere I d.

Item up lede voor tstraetkin en dachwant VII d.

Item in oostmersch L roeden I d.

Item up lede en up hasstake VIII d.

Item up dland ter vennen vier ghemeten XVI d.

Item up de beke L roeden mersch I d.

Item up trot XXXIIII roeden I d.

Item in velmersch over Segheren

tsGraven kinderen III 0

<i>Item an Ghevermans ackere</i>	
<i>up hasstake</i>	<i>I d.</i>
<i>Item up cleen lede over Gheverman</i>	<i>I d.</i>

(f° 26v°)

<i>Item up vistackere een dachwant</i>	
<i>over Ghyselbrecht den Hertoghe</i>	<i>III d.</i>
<i>Item ten Damme inden ackere C roeden</i>	<i>II d.</i>
<i>Item inden damackere</i>	<i>III d. 0</i>
<i>Item in velmersch XC roeden</i>	<i>III d. 0</i>
<i>Item an Henricx lochtync</i>	
<i>vander Muelene een ghemet</i>	<i>IIII d.</i>
<i>Item up lede</i>	<i>III d. 0</i>
<i>Item up lede over Jacop Alverdoe</i>	<i>II d.</i>

...

(f° 74r°)

<i>Matthijs Peyaert ende zijn ghesellen</i>	
<i>Up tgoet ten Damme bachten tspapen scuere</i>	<i>II s. VI d. par.</i>
<i>Item up hastake</i>	<i>III 0</i>
<i>Item in oostmeersch LXX roeden in drie strepin</i>	<i>I d. 0</i>
<i>Item ten Damme huytfanc</i>	<i>I d.</i>
<i>Item van meerssche int bouchaut</i>	<i>III d.</i>
<i>Item inde broucstrate een buyndere</i>	<i>XV d.</i>
<i>Item in oostmeersch voor de brugghe een dachwant</i>	<i>III d. 0</i>
<i>Item int bouchaut</i>	<i>II d.</i>
<i>Item inden scoot een half buyndere</i>	<i>XXXIIII d. 0</i>
<i>Item ten Damme</i>	<i>VI d.</i>
<i>Item up lede IIIc roeden</i>	<i>II s. paris.</i>
<i>Item ten Damme over Jan Haenkyn</i>	<i>VI d.</i>
<i>Item inde biest een ghemet</i>	<i>IIII d.</i>
<i>Item anden muelenbeerch</i>	<i>VI d.</i>
<i>Item in tSmalscoot een half ghemet</i>	<i>IIII d.</i>
<i>Item up den ackere over Pieter Mathijs</i>	<i>II d.</i>
<i>Item int sloc</i>	<i>0</i>
<i>Item up trot serDiericx ackere colc</i>	<i>0</i>
<i>Item up tSmalscoot een ghemet</i>	
<i>over Margriete unter Elst</i>	<i>II d.</i>

<i>Item Parmentiers hofstede</i>	<i>d. 0</i>
<i>Item int tSmalscoot over Jan de Man I ghemet</i> (f_ 74v_)	<i>II d. 0</i>
<i>Item up de hasselt over Kathelijne Lauweryns</i>	
<i>Item up Desselam een half dachwant</i>	<i>I d.</i>
<i>Item up vennens hofstede</i>	
<i>Item up lede an breemeersch een half dachwant</i>	<i>I d.</i>
<i>Item bachten tSomers een half ghemet</i>	<i>II d.</i>
<i>Item in tSomers hofstede IIc roeden</i>	<i>III d.</i>
<i>Item over Ghijsel de Somer up alle de</i> <i>bochten bachten tSomers</i>	<i>XVII s. paris.</i>
<i>Item up Desselam een half dachwant</i>	<i>III d. 0</i>
<i>Item up lede onder Gillis ackere vander Hulst</i>	<i>0</i>
<i>Item up de hofstede ten Damme</i> <i>over Luuc Pauwels</i>	<i>X d. 0</i>
<i>Item in moers lochtync een en een half dachwant</i>	<i>III d. 0</i>
<i>Item up de stede anden muelenbeerch</i>	<i>VI d.</i>
<i>Item up den damackere over Luuc Pauwels</i>	<i>I d.</i>
<i>Item bachten tSomers over den pestere</i>	<i>d.</i>

Bijlage 3

Beschrijving van de akkers rond het goed Ten Damme, 1653.

Laarne, Kasteel van Laarne, Familiearchief van Vilsteren, zonder nummer.

ex reg. Dit zijn de akkers gelegen op de zuytsijde van den 1653 Herweg gaande met de noortsijde.

Den acker van Jan de Strooper, noort den Herweg, oost navolgende stuck, west den alngen acker, zuyt den waterinkacker.

Den pape, west de voorgaande partye, noort den Herweg.

Den acker tstedeken aan wijlen Hendrik [], noort den Herweg, oost de Meulestraet, west den pape.

Item over de selve Meulestraete alle de stucken gelegen in den teurlinck loopende al tCromme Stratien rondom al den Herweg tot aan de voors. meulestrate daer in liggende

1° dhofste' wijlent Jacob Drige

2° tackerken daer oost aen van Jan Colman

3° den looy van Bertel Bracke

4° den looy van Jacques Vermeulen

5° en den grooten looy van Jan Colman fs. Pieters

ende boven dien twee ackers liggende ten oosten over de Berrestraet, te weten den houckacker, noort den Herweg, oost Calcken, west de Berrestraet. Den 2en acker ligt noort den voorgaenden houckacker, oost Calcken, west de Berrestraet en suyt leckacker van Joos Schepens.

Diene helft van de Wallemans tinde die begint van teyndeken van den lochtinck van Jan van Rijsselberge, geheeten ten steene, lanx de strate noortwaerts op tot op den wal van tgoet Ten Damme en lanx de strate zuytwaerts op tot en met den aelbroeckacker van Jacob Bracke, meyer.

*Deze carte van den pastor is vals
omdat de Wallemans Xe soo groot
niet is ende schiet op den wal van
tgoet den Damme.*

- A de hoeckacker van Livin Lammens, te voren Jan van Rijsselberge filius Joos.*
- B het verbern stedeken daer noort oost aen*
- C den acker daer noort oost aen Piers-stede commende suyt aen daelbroeckstraet en noort de Meulestraet.*
- D den acker geheeten den aelbroeck, zuyt de Aelbroeckstraet*
- E dhofstede van Livien Luyckx, voortijts tgoet Ten Damme*
- F tackerken van Livien Luyckx bij west de voorn. sijne hofstede*

Een bevoegdheidsgeschil omtrent de inning van het beste hoofd (Laarne, 1485)

Johan R.J. De Wilde

Volgens feodaal recht had de heer van een heerlijkheid het recht om na de dood van één zijner laten het beste (mooiste,...) stuk uit diens inboedel op te eisen bij de erfgenamen van de overledene. Soms nam de baljuw het roerend goed in ontvangst; in andere gevallen schatte men het stuk en werden de erfgenamen met rust gelaten na het betalen van de overeengekomen som. Tot in 1795 behoorde dit gebruik in onze streken tot de normale dagdagelijkse geplogenheden. Informatie erover vóór de zeventiende eeuw is echter bijzonder schaars wat het platteland betreft.

Wij hebben reeds eerder gewezen op de moeilijkheden die te Kalken waren gerezen naar aanleiding van de inning van het beste hoofd (ca 1435-1440)¹. Enerzijds stond de heer van Kalken die het best hoofd wou ontvangen na het overlijden van een vrouw binnen de grenzen van zijn heerlijkheid. Anderzijds protesteerden de zonen van de vrouw tegen deze opeising, omdat hun moeder het statuut van buitenpoorteres van de stad Dendermonde genoot. Eén van de voordelen van het buitenpoorterschap van een stad was juist dat men ontslagen werd van enkele drukkende heerlijke lasten zoals b.v. het best hoofd. Tijdens het juridische schaakspel dat uit dit meningsverschil voortvloeide werd beurtelings de ene, dan weer de andere partij in het gelijk gesteld. Dit gebeurde achtereenvolgens voor de Gentse schepenbank van de Keure, de Raad van Vlaanderen en het Parlement van Parijs. Eigenaardig genoeg ontbreekt in de beschikbare teksten telkens enige motivatie voor de opeenvolgende verdikten. Het is dan ook niet onmogelijk dat het ontbreken van enige consequentie in de uitspraken in dit geval een zekere willekeur, of, sterker nog, een klassejustitie verraadt: in laatste instantie werd de heer van Kalken in het gelijk gesteld.

In 1484-1485 rezen er opnieuw moeilijkheden. De zaken lagen niettemin enigszins anders. Pauwels De Zomere, een laat uit Laarne, verwisselde het tijdelijke met het eeuwige. Hij overleed echter niet in zijn thuisparochie, waar de vordering van het best hoofd in principe geen problemen zou hebben veroorzaakt. De plaats van het overlijden lag binnen het gerechtsgebied van de

¹ J.R.J. De Wilde (1995), p. 8-9.

Gentse Oudburg. Toen dit Jan Vanden Houte, baljuw van de Oudburg², ter ore kwam, was die van mening dat hij als hoogste gerechtsofficier in dit gebied het recht had om het best hoofd bij de nakomelingen van de overledene op te eisen. Maar dat was natuurlijk niet naar de zin van de heren van Laarne, die zich noch de bevoegdheid, noch de materiële voordelen van het best hoofd hunner onderdanen wilden laten afsnoepen.

Het geschil werd dan maar voor de Raad van Vlaanderen gebracht. Dit was het hoogste gerechtshof van het graafschap met zetel te Gent. Daar kwamen de partijen tot een minnelijke schikking op 28 maart 1485 n.s.³. Vooraf dient opgemerkt dat in het huisgezin van de overledene geen voorwerp of dier⁴ in beslag werd genomen, maar dat voor een niet nader omschreven object een prijs werd vastgesteld. De weduwe diende aldus een som van 14 schilden neer te tellen. Voor de uitspraak, of toch ten laatste op de dag ervan, had de weduwe dit bedrag als borg (voor het best hoofd) aan de Raad van Vlaanderen afgestaan (het zogenaamde *namptieren*).

Buigen we ons eerste ven over de verschuldigde geldsom: 14 schilden. In de late Middeleeuwen was het schild een goudmunt, die onder meer in Vlaanderen en Frankrijk werd geslagen. De keuze van dit munttype is merkwaardig omdat in de vijftiende-eeuwse Vlaamse rekeningen doorgaans met het pond Vlaams of het pond parisis werd gewerkt en gerekend.

Over veel documentatiemateriaal ter zake beschikken wij niet. Vooreerst blijkt uit de tekst niet welke overheidsinstantie de schilden in kwestie had laten vervaardigen. Er bestonden eigenlijk verschillende types. We weerhouden alleszins de volgende informatie.

Het kan gaan om oude *Ghentsche schilde* die vanaf 1373 in het geldverkeer circuleerden.

Deze munt was van zuiver goud en gold in de eerste decennia van de vijftiende eeuw wegens zijn hoge kwaliteit als een referentiestuk⁵! Gent had trouwens gedurende de vijftiende eeuw een muntatelier, ingericht door de vorst. Omwille van de opstandige houding van de stad tegenover Maximiliaan van Oostenrijk

² J. Vanden Houte was baljuw van de Oudburg van 1481 tot 1485. Zie A. De Vos (1990), p. 125.

³ Rijksarchief te Gent, Raad van Vlaanderen nr. 955, f° 23 v°. Opgenomen onder de Acten en Contracten, niet onder de Sententiën. Zie tekstuitgave in bijlage.

⁴ B.v. een mantel, een werkrok, een bovenrok, een bed, een koe, een merrie, een koperen potje, een zilveren scheplepel, enz... Enkele 15de-eeuwse voorbeelden vindt men bij D. Lievois (1966-1972), p. 269, 279 en 282.

⁵ H. Vander Wee - E. Aerts (1980), p. 131-132. In *Gentse munten door de eeuwen heen* (1983) werd het schild niet opgenomen.

nam deze laatste in 1492 de stad het recht af om nog verder munten te slaan. Een tweede type schild dat eind vijftiende eeuw nog koers had, was het Franse schild „au soleil”. Deze munt werd uitgegeven tussen 1475 en 1515. Elk exemplaar woog 3,369 gram⁶. Tenslotte beschikken we nog over een illustratie met een overzicht van diverse munttypes met hun koerswaarde in 1487⁷. De lijst vermeldt onder andere “*Den wilhelmus schilt*” met een waarde van 33 stuivers. Deze voorbeelden mogen volstaan om aan te tonen dat de muntcirculatie in onze gewesten destijds zeer complex was. Het lijkt ons het meest waarschijnlijk dat de Raad in 1485 verwees naar het Gentse schild, omdat dit type zijn oorsprong vond in de stad waar zij zetelden. Indien zij verwezen naar een buitenlands type, dan hadden zij dat wellicht expliciet vermeld. Bij ontstentenis van enkele noodzakelijke gegevens inzake gewicht, ruilwaarde, enz... moeten wij ons echter onthouden van verdere interpretatie. Hierdoor is het evenmin mogelijk om te bepalen of de waarde van het best hoofd in deze zaak laag, middelmatig of hoog was.

Pauwel De Zomere is verder onbekend. We willen er wel op wijzen dat de familienaam *Somers* reeds tijdens de tweede helft van de veertiende eeuw te Laarne voorkwam. Meer bepaald ging het om een hoofdcijnsplichtige van de St.-Baafsabdij⁸. Tussen de aanwezigheid van deze familie in de regio en de benaming Zomerstraat in Kalken bestaat wellicht een verband. Te Laarne komt deze familienaam uiterlijk vanaf omstreeks 1550 niet meer voor. Dat Pauwel De Zomere niet in zijn thuisparochie overleed, heeft wellicht te maken met de tijdsomstandigheden. Tussen 1482 en 1492 was Vlaanderen, met Gent als haantje-de-voorst, in een gewapend conflict verwickeld met Maximiliaan van Oostenrijk. Deze langdurige crisis, ontstaan naar aanleiding van de opvolging voor Maria van Bourgondië († 1482), had een bijzonder verwoestend effect op het platteland⁹.

Eind november 1484 waren er onder andere krijgsverrichtingen rond Dendermonde¹⁰. Wij nemen aan dat in die periode vele landslieden uit de streek tussen Gent en Dendermonde met hun hebben en houden op de vlucht zijn

⁶ Ibidem, p. 150.

⁷ Opgenomen door W. Prevenier - W. Blockmans (1983), p. 119: “Dits die valuer vander munten na inhouden vanden mandement ghepubliceert Anno LXXXVII IX Septembri”

⁸ Rijksarchief te Gent, Fonds Bisdom nr. R 41, f° 59 r°.

⁹ E. De Gelaen (1973), p. 183-244.

¹⁰ Ibidem, p. 187. Medio 1485 werden ook Gent en Brugge met Duitse troepen onderdrukt. Daarna heerste er een betrekkelijke rust in Vlaanderen tot eind 1487.

geslagen. Misschien is de ongelukkige Pauwels De Zomere op de weg naar Gent bezweken.

In 1485 is de heerschappij over de heerlijkheid Laarne verdeeld tussen twee heren: Jooris vanden Moere en Philips de Vos (° ca 1450-1505). Ze waren neven. Philips was de zoon van Gerard en Margriete van Gavere. Jooris vanden Moere het kind van Joris en Lisbette de Vos. Beiden waren kleinkinderen van Boudin III de Vos, heer van Laarne tot aan zijn overlijden in 1432¹¹.

Hun baljuw luisterde naar de naam Anthuenis Mavaulx. Verdere gegevens over deze man hebben we niet. Een mogelijke nazaat ervan, met name Eloy Mavaus, treedt in het midden van de zestiende eeuw op als schepen en als leenman van Laarne (1553-1554 en 1558-1561)¹². Hij overleed voor 15 november 1562, vermits Clare Van Houcke op dat ogenblik als zijn weduwe wordt vermeld¹³. De welstand van het gezin blijkt nog uit de Laarnse penningkohieren uit de jaren 1570. In 1571 hebben zij te Laarne 14 percelen in eigendom met een gezamenlijke grootte van ongeveer 14,5 ha ¹⁴. Het jaarlijks inkomen ervan werd op 15 pond geschat.

Zes raadsheren hebben zich over de kwestie gebogen:

Wielant: dit is Philippe Wielant (raadsheer vanaf 1476/7).

Haghe: Gherolf van der Haeghen (raadsheer sinds 1483).

Pieters: Jean Pieters (idem).

Broucke: Jean Van den Broucke (idem).

Beysel: Josse de Beissel (idem)¹⁵.

Loysier: Jacques Loisir (of Coisir)¹⁶.

De raadsheren beslisten dat de 14 schilden werden opgedeeld in twee ongelijke bedragen: de heren van Laarne ontvingen 9 schilden, de baljuw van de Oudburg 5; dus een verhouding van ongeveer 2/3 tot 1/3. Hoewel alweer een motivatie van de raadsheren ontbreekt in de voorliggende tekst, mogen we uit deze

¹¹ C. D'hooghe - E. Balthau (1989), p. 16 en 22.

¹² Archief kasteel van Laarne, zonder nummer (*Erfbouck 1544-1578*), passim.

¹³ Ibidem, f° 97 v° (zie tevens 163 r°). Het gezin telde verschillende zonen en dochters (niet bij name genoemd).

¹⁴ Stadsarchief te Gent, Reeks 28 nr. 36/150, Penningkohier Laarne 1571, f° 29 v°.

¹⁵ Zie J.F. Foppens (1869), p. 121-122.

¹⁶ Volgens Foppens (1869), p. 127 was J. Loisir raadsheer vanaf 1488. Onze bron bewijst dat hij het reeds in 1485 was.

verdeling en de toegekende bedragen wel besluiten dat zij van mening waren dat:

- 1) de rechten van de heren van Laarne zeker niet vervielen door een toevallig overlijden van één hunner laten buiten hun rechtsgebied.
- 2) hun rechten, hoewel verminderd, toch voorrang bleven houden, vermits hun het hoogste bedrag werd toegekend.
- 3) de eis van de Oudburgse baljuw niet geheel ongegrond bleek, omdat ook hem een bedrag werd toegekend.

Tegen het compromis werd blijkbaar door niemand verzet aangetekend. De partijen vertrokken bovendien *elc zonder sine costen!* Enige sociale bekommernis om het lot van de weduwe zal men in de bron tevergeefs zoeken.

Bibliografie

E. DE GELAEN, *De gevolgen van de opstand tegen Maximiliaan van Oostenrijk voor het Vlaamse platteland*, in *Handelingen van de Koninklijke Geschied- en Oudheidkundige Kring van Kortrijk*, XL, 1973, p. 183-244.

A. DE VOS, *Geschiedenis van Waarschoot*, Waarschoot, 1990, 2dln.

J.R.J. DE WILDE, *De familie De Wilde te Kalken en Laarne: de oudste getuigenissen*, in *Castellum* XII nr. 4, 1995, p. 3-13.

C. D'HOOGHE m.m.v. E. BALTHAU, *Een bijdrage tot de studie van het stadspatriciaat in de Late Middeleeuwen: de Brugse familie de Vos in de 14de-15de eeuw*, in: *Castellum* VI nr. 2, 1989, p. 4-81.

J.F. FOPPENS, *Histoire du conseil de Flandre*, Bruxelles, 1869.

Gentse munten door de eeuwen heen. Een publicatie van de Gent-West-Muntcentrale VZW, Gent 1983.

D. LIEVOIS, *Stad en Land van Dendermonde tijdens de opstand van Gent tegen Filips de Goede (1451-1454)*, in: *Gedenkschriften van de Oudheidkundige Kring van het Land van Dendermonde*. Derde reeks. Deel XV, 1966-1972, p. 1-368.

W. PREVENIER en W. BLOCKMANS, *De Bourgondische Nederlanden*, Antwerpen, 1983.

H. VAN DER WEE en E. AERTS, *Het gehalte van de goudmunten in Vlaanderen en Brabant tijdens de late Middeleeuwen. Moeilijkheden bij de homogenisering van de gegevens*, in *Revue de Numismatique et Sigillographie*, CXXV, 1980, p. 129-157.

Tekstuigave

Bron: Rijksarchief te Gent, Raad van Vlaanderen nr. 955 (Acten en Contracten 1484-1486), f° 23 v°.

(28 maart 1485 n.s.)

Voor u mine hee(re)n vanden edelen Raede.

*Als van dat er causen vanden besten hoofde bleven naer wylen Pauwels De Zome(re), onlancx woonachtich binnen der heerliche de van Laerne, ende desen weerelt overleden binnen der baillage vanden Ouderborch, ghedinghe gheresen es * Int hof tusschen Jan vanden Houte bastaert baill(u) vanden Ouderborch ov(er) een zyde, en(de) Joor(is) vanden Moe(re) schiltcnape ende Ph(ilip)s de Vos heer(re)n vande voors(eide) heerliche de van Laerne over and(ere), elc p(re)tenderen(de) tvoors(eide) beste hooft hem toebehoorden(de) zo zijn de voors(eide) p(ar)tien te desen waerf ende zonder preiudicie van yemants Rechte, nemaer elc bliven(de) gheheel ende onverledt omme den toecom(m)enden tyt also hy toten daghe van heden ghezyn heeft, verleken Inde manieren hier naer verclarst Te weten dat de voors(eide) Joor(is) vanden Moere, ende Ph(ilip)s de Vos heffen zullen uuten hove neghen scilde, ende de voors(eide) baill(u) vanden Ouderborch viif scilde, comt tsamen xiiii scilden, die de wad(uw)e vande voors(eide) Pauwels De Zome(re) hier Int hof voor tbeste hooft ghenamptiert heeft. Ende hier mede sceeden de voors(eide) p(ar)tien vanden voors(eide) ghedinghe elc zonder zine costen ende hem*

zelven, aldus verkent ende verlydt biden baill(u) vanden Ouderborch, Jor(is) vanden Moure ende Anthuenis Mavaulx baill(u) van Laerne vervanghend(de) Ph(ilip)s de Vos ende biden hove volghens hunnen conste Int Inhouden van des. ghecondempneert den xxviiiien dach van maerte LXXXVIII voor Paesschen. Bi Wielant, Haghe, Pieters, Broucke, Beysel en Loysier.

*: een woord/afkorting is hier onleesbaar

EEN VERSJE VOOR DE BARONES VAN LAARNE DOOR HAAR KINDEREN

Erik L. Schepens

In het archief van het bisdom Gent steekt een versje, gedateerd 10 augustus 1735, opgedragen aan de barones van Laarne door haar geliefde kinderen.

Het betreft hier Maria Isabella Catharina van Lichtervelde, reeds vijf jaar weduwe van Jacobus Josephus van Vilsteren, baron van Laarne, zoon van Geraard en Livina Maria de Beer, en haar kinderen Maria Johanna Baptista Catharina (19 jaar), Franciscus Josephus Ferdinandus Gislenus (17 jaar en baron van Laarne), Nicolaus Josephus (16 jaar), Maria Catharina Hyacintha Gislana (15 jaar), Maria Theresia Genoveva Coleta (13 jaar), Theodorus Josphus Franciscus Xaverius Gislenus (11 jaar) en Franciscus Xaverius Josephus Gislenus (8 jaar). (1)

Hoe dit in het bisschoppelijk archief is terecht gekomen, is nu niet meer te achterhalen. Wellicht was de familie bij de toenmalige bisschop Jan Batiste de Smet uitgenodigd geworden of andersom.

Het versje, haar opgedragen, naar aanleiding van het feest van Onze-Lieve-Vrouw Hemelvaart, luidt als volgt:

Toemaet

Eendracht maekt Macht
Twist verquist

[regels die werden geschrapt]

hier op dient zeer wel gelet
die hier zijn herte zet

[regels die eraan toegevoegd werden]

Gij die alhier uw herte zet
zeer wel op dit toemaetjen let

Met dit versje zullen de kinderen hun moeder wellicht willen overtuigen hebben dat zij eensgezind zijn en zij op hun steun kan rekenen om aan eventuele belagers te weerstaan.

Een eensgezindheid met de zegen van de bisschop?

Voetnoten

- (1) E.L. Schepens, *Enige genealogische gegevens over de heren van Laarne: de familie van Vilsteren*, in: *Castellum*, 1988; jg. V, nr. 4, p 7-12.
- (2) Rijksarchief Gent, *Archief Bisdom Gent*, nr. K 12484. Met dank aan Dr. Maurits Gysseling die berichtte.

Castellum

Driemaandelijks tijdschrift van de VERENIGING VOOR
LOKALE GESCHIEDENIS VAN KALKEN EN LAARNE.

Dienst wettelijk Depot nr. B.D. 40.652

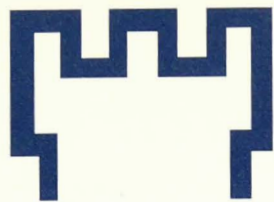
Oplage: 325 exemplaren

Omslagfoto: Het woonhuis van het goed Ten Damme, afgebroken in 1968.

INHOUD

Editoriaal	2
De Brugse familie Lauwerijn en het goed Ten Damme te Laarne in de 16de eeuw <i>Eric Balthau</i>	3
Een bevoegdheidsgeschil omtrent de inning van het beste hoofd (Laarne, 1485) <i>Johan R.J. De Wilde</i>	35
Een versje voor de barones van Laarne door haar kinderen <i>Erik L. Schepens</i>	42

De auteurs zijn verantwoordelijk voor de inhoud van hun bijdrage.
Teksten mogen worden overgenomen mits vermelding van de bron en van de auteur,
en het toezenden van een exemplaar.

castellum

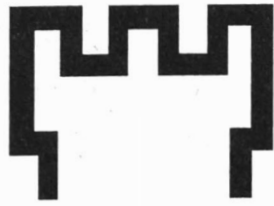
VERENIGING VOOR LOKALE GESCHIEDENIS
VAN KALKEN EN LAARNE

DRIEMAANDELIJKS TIJDSCHRIFT

JAARGANG XIII — NR. 3-4 — SEPTEMBER-DECEMBER 1996

Afgiftekantoor: 9270 Laarne 1

castellum

**DRIEMAANDELIJKS TIJDSCHRIFT VAN DE VERENIGING VOOR
LOKALE GESCHIEDENIS VAN KALKEN EN LAARNE**

BESTUUR

- Ere-voorzitter: **Jonkheer de Pessemier 's Gravendries,**
Slot van Laarne, 9270 Laarne
- Voorzitter: **Marcel Meijs,**
Kruisenstraat 31, 9270 Kalken, tel. (09) 367 55 06
- Boekenbeheer: **Wim Van de Voorde,**
Molenstraat 23, 9270 Laarne
- Penningmeester: **Lieven Hanselaer,**
Koffiestraat 61, 9270 Kalken
- Redactiesecr.: **Johan R.J. De Wilde,**
Varensbos 29, 9920 Lovendegem
- Secretaris: **André Van De Sompel,**
Kruisenstraat 70, 9270 Kalken, tel. (09) 367 83 54
- Leden: **Anne Thibau,**
Kasteeldreef 50, 9270 Laarne
Eric Balthau,
Termstraat 80, 9270 Laarne
Dirk Clerick,
Nerenweg 72, 9270 Kalken
Roger De Bondt †,
Maalderijstraat 16, 9040 Sint-Amandsberg

Verantwoordelijke uitgever: Johan R.J. De Wilde,
Varensbos 29, 9920 Lovendegem

JAARGANG XIII – Nr. 3-4 – SEPTEMBER-DECEMBER 1996

EDITORIAAL

Zoals aangekondigd, sluit de vereniging Castellum 1996 af met een dubbelnummer. Dit werkjaar bracht ons zowel tegenslag als vreugde. Een negatieve ervaring was het wegvallen van ons zeer gewaardeerd medebestuurslid Roger, die wij hier dan ook gedenken.

Anderzijds waren er natuurlijk ook lichtpunten. Met de geleverde teksten konden wij verschillende nieuwe leden warm maken voor ons tijdschrift. De fietstocht doorheen Ertbuur eind augustus kende een goede toeloop. Zelfs een plensbui kon het enthousiasme van de geïnteresseerden niet doen bekoelen. Wij nemen nota van de onverdeeld positieve reacties en hopen dit initiatief in de toekomst te herhalen. Op geschiedkundig vlak kan de enclave Ertbuur immers nog heel wat geheimen prijsgeven. In dit nummer vindt de lezer de volledige neerslag van de gegeven uiteenzetting. In bijlage bij het artikel in kwestie is - zoals beloofd - ook een overzicht van de oude maat- en landstelsels in onze streek toegevoegd ten behoeve van de lezer. Natuurlijk gaat dit vergezeld van een omzetting in ons hedendaags stelsel.

Schoorvoetend moeten wij ook aankondigen dat wij vanaf 1997 de gewone bijdrage voor het lidmaatschap moeten verhogen van 350 naar 400 BF. De stijging van zowel de drukkosten als de portkosten laat ons in dit opzicht geen keuze. Wij merken op dat deze verhoging zeker niet drastisch of onoverkomelijk is. Bovendien is het de eerste aanpassing van het lidgeld sinds het bestaan van Castellum. Wij durven dan ook hopen dat onze trouwe leden hierin geen graten zien en dat zij hun abonnement blijven verlengen.

Tijdens de bestuursvergaderingen is ook de wenselijkheid van een **jaar-kroniek** ter sprake gekomen. Wij verstaan hieronder een overzicht van het verenigingsleven in Laarne en Kalken, waarin men zou registreren wat er in de gemeente op socio-cultureel vlak gedurende elk kalenderjaar is geschied. Het bestuur vraagt zich af of iemand onder de lezers, die zeer vertrouwd is met het reilen en zeilen van de gemeente, deze taak op zich wil nemen in samenspraak met het bestuur.

Als laatste punt kondigen wij ook een **“Vraag -en antwoord”** rubriek aan ten behoeve van onze lezers. Die is wel voorbehouden voor onderwerpen die Kalken en Laarne aanbelangen. Een eerste voorbeeld treft men reeds aan op de voorlaatste bladzijde van dit tijdschrift.

Enkele lezers brachten ons schriftelijk of mondeling op de hoogte van hun visie op het tijdschrift. Wij danken hen hiervoor en proberen in de mate van het mogelijke ook ruime aandacht te besteden aan hun opmerkingen. Wij zullen dan ook ook zoveel mogelijk interessepunten in dit tijdschrift aan bod laten komen.

In memoriam Roger De Bondt (1921-1996)

Eric BALTHAU

Op 6 juli 1996 overleed Roger De Bondt, bestuurslid van Castellum. Roger werd op 22 september 1921 geboren te Laarne als zoon van adjudant Karel De Bondt en Marie De Veirman. De herinneringen aan zijn jeugdijaren in Laarne - de familie De Bondt woonde in de Kasteeldreef- waren voor Roger een belangrijke bron van inspiratie die haar neerslag vond in het boek *Laarne. Bokkesprongen en wij*, waarin wij Roger leerden kennen als een geboren verteller. De goed gekruide verhalen over enkele jonge snaken in het Laarne van de jaren '30 hebben sommigen ongetwijfeld doen terugdenken aan hun eigen jonge jaren. Voor anderen was het een beeld van de opgroeiende dorpsjeugd voor de komst van allerlei artificieel amusement. Zoals voor heel wat mensen van zijn generatie was de Tweede Wereldoorlog ook voor Roger een van de belangrijkste perioden uit zijn leven die hij zeer intens heeft beleefd. Uit zijn oorlogsherinneringen vloeide in 1993 het boek *De Oorlog van een Kleine Man* voort, waarin hij zijn persoonlijke belevenissen als krijgsgevangene en als lid van het verzet tegen de Duitse bezetting met veel zin voor detail heeft beschreven. Hoewel hij reeds jaren in Sint-Amandsberg woonde, heeft Roger zijn Laarnse wortels nooit kunnen of willen verbergen. Zijn vakanties, die hij stevast doorbracht in de Ascopstraat, deden hem als het ware zijn jeugdijaren in de kasteelgemeente herbeleven.

De gedachte dat hij belangrijke historische gebeurtenissen van nabij had meegemaakt was bij Roger de kern van een brede interesse voor de lokale

geschiedenis van de streek en van Laarne en Kalken in het bijzonder. Hij behoorde dan ook tot de medewerkers van het eerste uur bij de oprichting van onze vereniging in 1989. Enthousiast stimuleerde hij de werking van *Castellum* en volgde het historisch onderzoek van zeer nabij. Bovendien werkte hij in 1991 mee aan de uitgave van het boek *Laarne herzien*, waarin hij ook de bijdrage schreef over oorlog en bevrijding. Recent nog had hij zijn medewerking toegezegd aan een dialectenstudie die uitging van de Universiteit van Gent. Niet alleen omwille van zijn inzet bij allerlei activiteiten, zowel te Laarne als te Sint-Amandsberg, kon Roger genieten van een ruime waardering. Door de ervaring van het leven zelf bekeek hij de dingen met de nodige relativiteit. Met zijn typische minzaamheid probeerde hij op moeilijke momenten bruggen te bouwen, zonder daarom af te wijken van zijn principes. Met dankbaarheid denken we dan ook aan hem terug. Aan zijn echtgenote Paula en aan hun kinderen bieden we namens alle leden van *Castellum* ons medeleven aan.

Bibliografie van Roger De Bondt

Boeken

Laarne, bokkesprongen en wij, s. l., s.d. (*Castellum*, IV, nr. 4, 1987, p. 17-31; V, nr. 1, 1989, p. 37-39; V, nr. 2, 1988, p. 43-46; V, nr. 4, 1988, p. 34-41; VI, nr. 1, 1989, p. 45-47; VI, nr. 3, 1989, p. 25-31; VI, nr. 4, 1989, p. 86-87; VII, nr. 1, 1990, p. 34-38; VIII, nr. 1, 1991, p. 29-32; VIII, nr. 4, 1991, p. 38-42; X, nr. 1, 1993, p. 15-22; X, nr. 4, 1993, p. 22-25; XI, 1994, nr. 3-4, 1994, p. 46-53.)

De Oorlog van een Kleine Man, Sint-Amandsberg, 1993.

Artikels

De tijd van toen... "*Thuisslachter Fijl*", in: *Castellum*, VII, nr. 1, 1990, p. 16-18.
Remi Claus (°Laarne, 14 februari 1899- † Gent, 25 maart 1955), in: *Castellum*, VII, nr. 3, 1990, p. 5-28.

Oorlog en bevrijding, in: *Laarne herzien*, s.l., 1991, p. 55-62.

De tijd van toen. De laatste kerkbaljuw van Laarne, in: *Castellum*, VIII, nr. 4, 1991, p. 24-26.

Kleine verzameling dialectwoorden uit de gemeente Laarne, in: *Castellum*, XII, nr. 1, 1995, p. 3-13.

Laarne, bokkesprongen en wij

R. De Bondt †

In 't dorp woonden twee oude-jongedochters, de Pachters genaamd. Ze behoorden tot de voorname ingezetenen van Laarne. Immers, Gusta hield het enige hotel open in de gemeente en Rachel was de postmeesteres. Ze oefende dit eerbare ambt uit in een zijgebouwtje dat precies tegen "'t Grijs Peerd'", zoals het hotel noemde, aangeleund lag. Daar heerste zij als een vorstin over haar rijk. Ze verkocht er "kopkens", scheurde talonnekens af van de postwissels en schreef de zuurverdiende spaarcenten van de Laarenaars in hun spaarboekjes. Er hing daar een groot plakkaat dat iedereen er terstond attent op maakte dat er dieren noch rijwielen binnen mochten. Dat was waarschijnlijk voor de honden bestemd, want ik geloof nooit dat er één boer 't gedacht zou gekregen hebben om met zijn koe aan 't leizeel, door 't smalle deurtje naar binnen te wandelen... 't Was rustig in "'t Grijs Peerd'" na het sluiten van het postkantoor. Statig zaten beide zusters in de ruime gelagzaal, elk aan een venster, te kijken. Soms, breidden ze wel eens of hielden zich met haakwerk onledig. Maar meestal hadden ze de dorpstraat in 't oog van achter de "bonne-femme" gordijntjes, en dan gingen hun scherpe tongen hun gang! "Zou dat kleed wel betaald zijn?" "Hoe kan die nu een nieuwe fiets betalen!" Ofwel: "Hij zwemt in 't geld en loopt daar gekleed als een schooier!"

Rachel wist immers, tot op de centiem na, hoe zwaar hun dorpsgenoten in de "porte monnaie" wogen. Niet dat ze het aan iemand zou verklapt hebben, verre van daar, maar die heimelijke steekjes onder water, nou ja, dat was toch zo moeilijk om laten!!!

Bony was reeds enkele malen - in gezelschap van Marie alleen - naar de post geweest om postzegels... Dat was hem toen niet goed meegevallen en dat was hem steeds blijven dwarszitten.

Er stonden nog een paar mensen aan 't loket en daar hij zijn tijd had was hij een aanplakbrief aan 't lezen. Daarbij had hij met zijn wijsvinger over 't papier gegleden om, woord voor woord, te volgen.... Dat had Rachel in de gaten gekregen en met haar schrille stem had ze hem toegeschreeuwd: "Wilt ge wel eens met uw vuile vingers van de plakATEN afblijven!" Geschrokken had Bony zich bruusk omgedraaid en stootte daarbij tegen een paraplu-standaard aan, die

kletterend omviel. Iedereen schoot in de lach, behalve Bony, die helemaal rood aanliep, en Rachel, die nu woedend over haar smal ijzeren brillette tuurde en hem toesnauwde: “Buiten gij, en kom hier nooit meer binnen, wat peinsde gij wel! En als hij geschonden is, zal uw moeder hem mogen betalen ook!!” Dat laatste was op de standaard bedoeld, maar Bony had reeds de helft niet meer verstaan.... Kwaad was hij buitengelopen, de deur met een harde slag achter zich toetrekend. Dat had een nieuwe woordenvloed van Rachel voor gevolg die gestuit werd door een ongeduldig wachtende heer die haar, tamelijk kort, afbrak en haar in haar schelp deed kruipen. Met toegeknepen lippen sprak ze nu geen gebenedijd woord meer, de ganse namiddag, maar Gusta was te beklagen die avond...

Dàt pakske lag nog steeds uit te broeden in Bony's binnenste, en éénmaal zou Rachel spijt krijgen van haar onhebbelijke manieren ten zijnen opzichte.... Ze hadden gedorst bij boer Clinckhout, en waar de stromijt gestaan had wemelde het van de mussen. De Rus had, met zijn broers en Bony, een net opgesteld op die plek. Ze konden het van achter de haag met een touw laten dichtvallen. Ze hadden reeds veel succes gehad met hun vangst, een twintigtal mussen kriegelden en schetterden door mekaar in een veel te kleine kanariemuit die ze op zolder gevonden hadden. “Wat gaan we daar nu allemaal mee doen?” vroeg de Rus aan Bony, “opeten, of verkopen?” “Nee, stop ze maar weg, ‘k zal ‘t u straks wel zeggen!” fluisterde hij de Rus in zijn oor met een schuine blik naar vader Clinkhout, die daar juist passeerde met een kruiwagen mest. De Rus begreep hem direkt en begon een deuntje te fluiten... Zodra vader uit ‘t zicht was ontvouwde Bony zijn groots plan. En óf het instemming vond! Ruskie sloeg Bony op de schouders van de voorpret om wat komen zou... “De enige moeilijkheid in ons plan zit hem erin dat we overdag moeten werken hé!” zei Bony. “‘t Ja, daar moeten we dan ook maar iets op vinden!” antwoordde de Rus... Ze vonden iets, en nog wel iets zeer eenvoudig dat bijna niet kon mislopen!!

Rond drie uur in de namiddag, ‘s anderendaags, wandelden onze twee kornuiten op hun gemak door de dreef naar het dorp toe, dat op dit uur eenzaam en verlaten, in de zon te stoven lag... De Rus droeg een kartonnen margarinedoos die met een paar touwtjes dichtgeknoopt was, aan de hand. Naast hem Bony, op zijn gemak slenterend, alsof er geen vuiltje aan de lucht was, doch de wakkere oogjes snel rondspiedend om mogelijke verrassingen te ontwijken. Langzaam

naderden ze “‘t Grijs Peerd” met het er tegenaan geplakte poskantoor. “Hebt ge ‘t geld gereed?” vroeg Bony aan de Rus. “Ja, ja, zij maar gerust!” “Kom, geef mij nu de doos, want ze mag mij niet zien, ze heeft mij aleens buitengestoken!” zei Bony en nam meteen de doos over terwijl de Rus, na nog een laatste oogopslag in her rond, zelf verzekerd de deur openduwde en Bony onmiddellijk na hem binnenglipte... Eenmaal binnen begaf de Rus zich recht naar het enige loket, terwijl Bony, vliegensvlug, er vlak onder neerdook om niet gezien te worden door Rachel....Er klonk een licht gestommel en ‘t geluid van een deur die open- en dichtging; dan ineens ging het deurtje open en Rachels’ oogjes loerden vinnig over haar ijzeren montuurtje. “Wel jongen, wat wilt ge van mij?” klonk haar krakende stem... “‘k Zou een kopke van tien centiemen moeten hebben madam.” zeu de Rus heel beleefd. “Moet ge daarvoor een mens zijn middagrust komen storen!” riep Rachel verontwaardigd uit. ‘t Mens vergat zelfs in haar woede dat ze reeds een uur aan ‘t werk moest zijn!!! Maar de Rus was ook niet op zijn tongske gevallen en antwoordde even beleefd “Maar madam, mijn moeder heeft mij gezegd dat de post open was vanaf twee uur en ‘t is nu al bij drie uur... Maar misschien is hij al weer gesloten, dan kom ik morgen wel eens terug...”

Rachel zat gevangen, wanhopig gevangen, verslagen op gans de lijn door slimme Ruskie die daar, zonder blikken of blozen, gans zijn betoog stond af te rammelen. Ze wist het en zag ook dat de Rus het eveneens wist. Dat deed haar bijna een beroerte krijgen van boosheid... Ze stikte bijna in haar woorden als ze, met een nijldige greep, haar boek opensloeg, er een tien-centiem postzegel uithaalde en hem de Rus voorschoot. “Hier is uw kopken, en stap het nu maar vlug af!!” “Merci, madam,” zei de Rus even beleefd, doch kreeg bijna het deurtje, dat met een heftige klap dichtgegooid werd, tegen zijn vingers.

Bonny had zich zitten verkneuteren op zijn hurken, onder de rand van ‘t loket, maar had ondertussen niet stilgezeten. Het touwtje was vlug losgeknoopt en eventjes had hij geprobeerd of het kartonnen deksel wel goed los op de doos lag. Daar moest hij héél voorzichtig mee omspringen, want als er licht in de doos kwam zouden de mussen niet meer stilgezeten hebben en dat ware een ramp geweest nu het doel bijna bereikt was... Nu was alles perfekt. Rachel zou zweten voor alles wat ze hem, en nu de Rus, aangedaan had! Gezwind stond hij recht en trok met de Rus de deur uit, zijn doos achterlatend op de rand van ‘t loket. ‘t Gevaar was nu voorbij, Rachel was zeker al haar gal aan ‘t uitspuwen tegen Gusta, over de jeugd van heden, die het zelf aandierf haar erop te wijzen dat ze al een uur vroeger op kantoor moest zijn...

Secretaris Blomme had zijn dessert genuttigd, gaf een haastige kus aan zijn echtgenote en trok gezind de deur uit. “‘k Zal maar eerst die storting doen in de post, de burgemeester is er toch niet vandaag en niemand zal mij missen op ‘t secretariaat”, peinsde de welgedane man en laveerde in de richting van “‘t Grijs Peerd”. Fluitend stapte hij de post binnen en stond met de neus vlak voor een grote kartonnen doos. “Wat hebben we hier, zeker iemand die dat vergeten heeft. ‘k Zal ‘t aan Rachel afgeven, ze komen er wel een keer om bij haar,” redeneerde hij bij zichzelf.

Daar ging ‘t deurke reeds open. “Kijk eens wat ik hier vind meiske, een hele doos met geld!” gekscheerde hij tegen de verwonderde Rachel. “Geld meneer de secretaris, ‘t is toch zeker niet waar?” Meteen trok ze nieuwsgierig de doos naar binnen en lichtte ‘t deksel op...

Meteen schreeuw trok ze zich toen terug, bleef haperen aan de rand van de doos zodat die op de grond viel en... al de mussen van de Rus en Bony verkozen de vrijheid. Zeker vijftientig mussen fladderden rond in het kleine kantoortje, botsten tegen de ruiten aan, gooiden de inktpot om, bevuilden de boeken en vlogen zelfs tegen Rachel aan, die moord en brand schreeuwend, de armen links en rechts zwaaiend, het mussenvolkje angstiger maakte en aldus nog meer onheil stichtte.

Stomverbaasd had de waardige heer secretaris die eerste vlucht gadeslagen. Maar, als hij dan de wanhopige pogingen van Rachel in ‘t oog kreeg en de jammerlijke gevolgen zag, schoot hij in een onbedaarlijke lachbui die door gans het gebouwtje weergalmde. Hij was zijn waardigheid als gemeentesecretaris volkomen vergeten en sloeg zich op de billen van danige pret om de gekke kapriolen van de postmeesteres tussen de fladderende mussen... Deze, die zijn plezier bemerkte, schoot ineens woedend tegen hem uit: “Hebt gij mij dat misschien gelapt? Maar dat zal de burgemeester weten.... Dat laat ik niet zo, een staatsambtenaar zó voor de gek houden... Al de schade zal moeten vergoed worden... en kijk eens naar mijn gordijnen! Ge kunt ze nu zelf vangen ook, ik vertik het om er mij nog mee te moeien!!!”

Ondertussen waren er een paar mensen binnengekomen en die hadden nog net gehoord wat Rachel, in haar woede, allemaal uitkraamde tegen de secretaris, voor ze de deur, die verbinding gaf met “‘t Grijs Peerd”, dichtwierp... De brave man, nu eveneens boos geworden om zijn miskende eerlijkheid, trok er ook vandoor, de buitendeur met een harde slag dichttrekkend en de verbaasde mensen tussen de tsjilpende mussen achterlatend.

Als een vuurtje ging gans die geschiedenis de gemeente rond en er werd nóg

menig woordje gewisseld tussen de secretaris en Rachel voor alles weer bijgelegd was. Tenslotte is zij gaan redeneren en heeft zij aan dat manneke gedacht dat om een kopke van tien centiem geweest was. Daar ze hem niet kende en de Rus in 't vervolg, angstvallig, "t Grijs Peerd" en zelfs 't dorp vermeed heeft ze hem nooit kunnen beschuldigen...

Wel was er een P.V. opgemaakt, tegen onbekenden, voor beschadiging van staatsgebouwen en materiaal. Van die beschadiging moet ge maar eens spreken tegen Cyriel, de gemeentearbeider. Hij kan u nog altijd vertellen hoeveel str... steentjes hij moeten opkuisen heeft! Weken aan een stuk hebben de Laarenaars gelachen om die goede poets. 't Was voldoende dat er ergens een paar mussen aan 't kwetteren waren of men riep mekaar toe: "Kijk, 't zijn er die met de secretaris naar de post geweest zijn!!!"

Er waren er echter ook die, lange tijd, niet erg op hun gemak liepen: Bony en de Rus... Wie had er ooit kunnen vermoeden dat er zoveel stof zou opgewaaid zijn door hun mussen. Het grootste plezier was er toen af en pas véél later dierven ze zich eens hartelijk uitlachen, wanneer gans het zaakje verjaard en geklasseerd was....

*

* *

De enclave Ertbuur van de vroege Middeleeuwen tot ca 1600: peiling naar het ontstaan en de ontwikkeling van een plattelandsgehucht

Johan R.J. DE WILDE

A. Verantwoording

Gedurende de late Middeleeuwen en het Ancien Régime was Ertbuur een enclave van Wetteren. Het lag (ligt) slechts enkele kilometer ten noorden van deze gemeente tussen de parochies Heusden, Destelbergen en Laarne¹. Hoewel op administratief vlak aanleunend bij Wetteren, dienden de bewoners van Ertbuur hun kerkelijke verplichtingen te volbrengen in Heusden: *ligghende binnen der prochie ende limiten van Huesdene maer staende onder de Jurisdic-tie ende vierschare van Wettene* luidt het in een 16de-eeuwse tekst². Over de historische groei van deze situatie zijn vooralsnog geen bronnen en zeker geen verklaring bekend. Wij pretenderen niet een definitief antwoord te kunnen geven. Een hypothese zullen wij niettemin wel naar voor brengen.

Wij behandelen dit gebied omdat er vrij weinig over bekend is in de literatuur, terwijl er behoorlijk wat bruikbare archivalia bestaan: kaarten, twee rente-boeken, boekhoudkundige documenten in verband met de tiende, penning-kohieren, twee lopers, leendenombrementen, enz...

Op basis van deze documenten is het mogelijk gebleken om enkele duidelijke tendenzen in de ontwikkelingsgeschiedenis van dit gehucht te onderscheiden. Hoewel het leeuwendeel van deze studie zich richt op de late Middeleeuwen en de 16de eeuw, hadden wij ook aandacht voor oudere antecedenten. Daarvan bleven via de toponymie tot op de dag van vandaag enkele veelzeggende versteende relictten bewaard.

In de Middeleeuwen en tijdens het Ancien Régime was Ertbuur een gehucht met een heel aparte ontwikkeling. Het telde een vrij hoog aantal pachthoven; zeker in verhouding tot de absolute grootte van de enclave. Van de 7 here-

¹ Ook heden wordt de noordoostelijke zone van Heusden nabij de Dendermondse Steenweg nog Ertbuur genoemd.

² RAG, Oorkonden Nieuwenbos, z. nr., 20maart1553 n.s. Een lijst van de gebruikte afkortingen vindt de lezer na de hoofdttekst vóór de bibliografie.

boerderijen die er in de late 16de eeuw worden genoemd, bestaan er heden nog 2: Cattenay en ter Most³. Van een derde uitbating rest enkel nog een toponiem: de Belderik. Niettemin vermochten wij de voormalige pachthoeves bijna alle nog te situeren en identificeren. Omwille van het belang van deze boerderijen zullen wij er in ruime mate aandacht aan besteden. Niet zozeer op landbouwtechnisch vlak (daarvoor zijn de archivalia in de bestudeerde periode te schaars), maar wel inzake de naamgeving, de inrichting en het uitzicht, de samenstelling en oprichting, de sociale positie van de eigenaars en de uitbaters, de uitgestrektheid van het onroerend goed, de pacht prijzen, enz...

Voor een goed begrip nog het volgende. In 1810, na jarenlange voorbereidingen, werd het gebied volledig ingelijfd bij de parochie Laarne⁴. Het gedeelte ten noorden van de Dendermondse Steenweg of Heirweg werd in 1921 bij de creatie van de gemeente Beervelde, bij deze laatste gevoegd. Sinds 1976 is Beervelde op zijn beurt een deelgemeente van Lochristi geworden. Het zuidelijk gedeelte van Ertbuur, met onder meer de Meerskant, de kouter en de Bulstraat, behoort heden nog steeds tot de gemeente Laarne. Sinds de aanleg van de E17 is het gehucht ook op verkeersvlak in 2 ongelijke gebieden opgedeeld.

B. Overzicht van de voornaamste bronnen: mogelijkheden en beperkingen

I) Van het oude Ertbuur bestaat nog heel wat **kaartenmateriaal**. De oudste kaart dateert uit 1583, maar geeft enkel het noordelijk deel van Ertbuur weer, en dan nog vrij schematisch⁵. De meest bruikbare kaart dateert uit 1725. Zij omvat het hele gebied. Zo zijn de grenzen van de enclave nauwkeurig aangegeven, evenals het stratenpatroon. We lezen er tevens de oppervlakte, enkele straatnamen en een handvol toponiemen⁶. De grensscheidingen van 1725 zijn op al onze figuren overgenomen.

Ook een kaart uit 1765 verschaft waardevolle details over het gebied ten zuiden

³ Precies over deze hoeves verrichtte N. Kerckhaert reeds heel wat veldwerk in de oude bronnen: zie zijn werken in onze bibliografie. Ook E. Balthau (1984) verwerkte reeds vrij veel bronnen over Cattenay. Wij danken hem tevens voor de ter beschikking gestelde documentatie.

⁴ RAG, Schelvedepartement nr. 3309. Het leengoed Raveschoot in de parochie Kalken, dat voor 1806 eveneens afhing van Wetteren, kende in 1806 een parallelle institutionele aanhechting, maar bij Kalken.

⁵ RAG, KP nr. 368 (F. Horenbaut, 1583). Zie fig. 6.

⁶ RAG, KP nr. 2528 (P J. Benthuy, 1725).

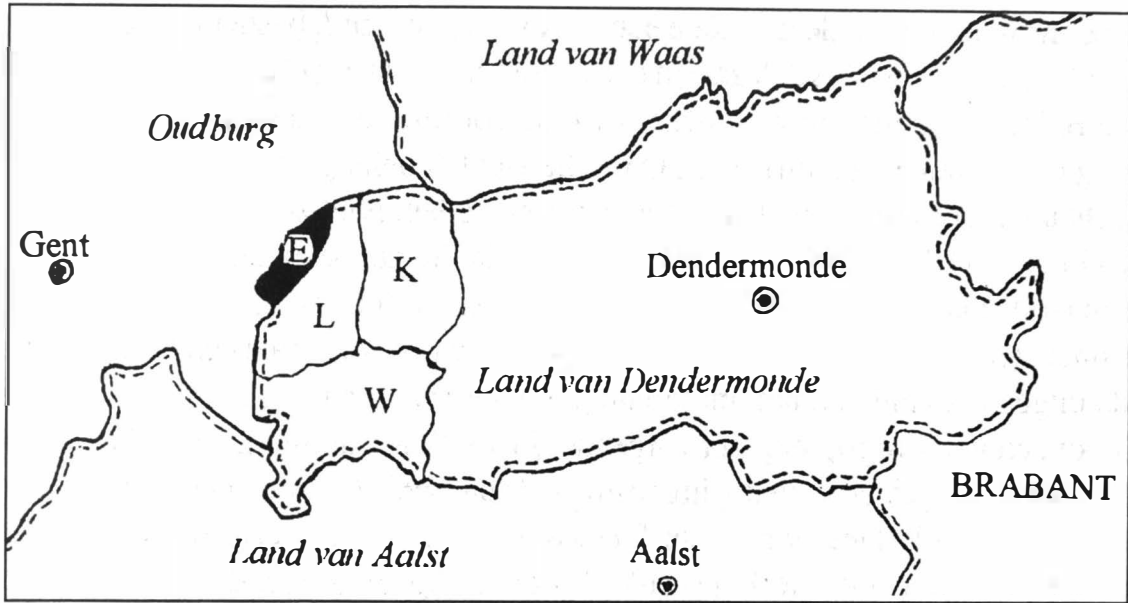

Fig. 1. Ligging van Ertbuur (E), in het westen van het Land van Dendermonde en ten overstaan van Laarne (L), Wetteren (W) en Kalken (K).

van de Heirweg⁷. Hetzelfde kan worden gezegd van een exemplaar uit 1764, dat evenwel slechts enkele geselecteerde straten en percelen belicht⁸. Een laatste kaart stelt de straten van Beervelde centraal, maar geeft ook een gedetailleerd beeld van de zuidelijke grens ervan met Ertbuur (1771)⁹. Het kaartenmateriaal dateert dus hoofdzakelijk uit de 18de eeuw, en is bijgevolg heel wat jonger dan de door ons bestudeerde periode. Op zich is dat echter geen bezwaar omdat het stratenpatroon en de meeste toponiemen toen reeds eeuwenlang vastlagen.

II) Van enorm belang zijn de bewaarde **renteboeken** van Ertbuur. Renteboeken kan men omschrijven als belastingboeken waarin men, per eigenaar en per perceel of uitbating, de verschuldigde belastingssommen (in klinkende munt of in natura) noteerde. Deze heerlijke renten¹⁰ waren in overeenstemming met de grootte en de kwaliteit van de gronden. Het oudste bekende renteboek van Ertbuur telt zelfs 2 exemplaren: één ervan wordt bewaard in Brussel¹¹, het tweede in Rijsel (samengevoegd met het renteboek van 1528)¹². Eigenlijk

⁷ BRUG, Kaartenzaal, kaart 188 (A.F. Benthuyts, 1765). Met dank aan E.L. Schepens.

⁸ RAG, KP nr. 1296 (C. Benthuyts, 1764). Werden bovendien geraadpleegd: BRUG, Kaartenzaal nr. 1739 (C. Benthuyts, 1771) en RAG, KP nr. 1397 (1725).

⁹ RAG, KP nr. 345 (C. Benthuyts, 1771).

¹⁰ Heerlijk in de betekenis van: opgelegd door en verschuldigd aan de heer van de heerlijkheid.

¹¹ ARAB, Rekenkamer nr. 45.378.

¹² ADN, B 3994, eerste band.

betreft het renteboeken van Wetteren en Ertbuur, waarin de enclave telkens eerst wordt behandeld.

Beide exemplaren volgen - zo bleek uit een steekproef- hetzelfde stramien en volgorde (belastingtypes, aanslagen, eigenaars). Het Brusselse renteboek bevat evenwel uitvoeriger notities en randnota's dan het boek in Rijsel¹³. Daarom werd het exemplaar in Brussel als werkinstrument gebruikt, het andere werd niet meer weerhouden.

De oudste renteboeken zijn echter niet gedateerd. Het schrift - een archaïserend Gotisch lettertype - biedt ook niet echt een dateringsgrond. Op basis van de namen van enkele eigenaars kunnen we wel een datering vooropstellen:

- 1) Heinric Van Leyns is eigenaar van het goed te Cattenay in 1395¹⁴. Hij overleed voor 6 mei 1401, want op die dag vinden we zijn weduwe terug in een Gentse acte¹⁵.
- 2) Van Mergriete Van Den Nieuwenhuus, eigenares van het gelijknamige goed, kennen we nog verschillende vermeldingen uit het eerste decennium van de 15de eeuw¹⁶.
- 3) Ellin/Hellin De Wilde verschijnt in de Gentse wezenregisters van Gedeele in 1377-78¹⁷. Deze Gentenaar was actief als *banierdraghere* en *conincstavele* tijdens de Gentse opstand tegen de Vlaamse graaf Lodewijk van Male en wordt nog vernoemd in 1389¹⁸.

Met deze gegevens als basis denken wij het oudste renteboek in het laatste kwart van de 14de eeuw te mogen dateren, en meest waarschijnlijk kort na 1385, dat wil zeggen: na de beëindiging van de hierboven genoemde opstand.

Eén Latijnse zinsnede in dit renteboek (*uxor jan de pute*) verwijst wellicht naar een ouder exemplaar, dat wij niet hebben teruggevonden. Deze in het Latijn opgestelde voorganger stamde mogelijks uit de tweede helft van de 13de eeuw vermits ene Jan Van De Putte/Pitte toen behoorde tot het Gentse schepencollege van de 39 (zie verder).

Het voorliggend renteboek, dat we gemakshalve verderop R 14 zullen noemen, bevat een hele reeks namen van eigenaars, maar slechts weinig toponiemen en

¹³ Hetgeen zich weerspiegelt in het aantal folio's: 15 (ARAB) tegenover 7 (ADN).

¹⁴ RAG, Pottelsberghe nr. 454. Zie verder onder punt F. 1.

¹⁵ NL Mergriete Van Westvoerde. Zie A. Wijffels en M. Houbrechts-De Croock (1967-1972), nr. 1121. (Index gepubliceerd door het Gentse Stadsarchief).

¹⁶ SAG, Reeks 330, nr. 13 (1403-1407), f° 199 r° en v°.

¹⁷ SAG, Reeks 330, nr. 6 (1375-1380), f° 183 v°. Zie tevens nr. 7 (1380-1385), f° 124 v°.

¹⁸ J. Vuylsteke (1893), p. 205, 229, 301 (vermeldingen uit 1381) en p. 398 (1389).

nog minder oppervlaktematen. Het wordt wel bruikbaar na een minutieuze vergelijking met de vernieuwde versie ervan uit het begin van de 16de eeuw. Het tweede renteboek van Ertbuur en Wetteren werd aangelegd door Lenart Fauchel *ontfanghere vanden stede ende boorden van Denremonde* in 1528. Hij heeft hierbij zoveel mogelijk de volgorde van het oude renteboek behouden¹⁹. Het gedeelte omtrent Ertbuur telt 17 folio's, waarvan 6 v° en 17 v° onbeschreven bleven: dus in totaal 32 bladzijden met iets meer dan 100 paragrafen.

Fauchel maakte zijn actualisatie niet zonder enig conservatisme. Met het oog op de identificatie vande diverse patrimonia werden nog heel wat oude namen uit R 14, zoals bv. Heinric Van Leys en Mergriete Van Den Nieuwenhuus herhaald, met in tweede instantie dan de namen van de eigenaars in de 16de eeuw. Dit boek werd zeker gebruikt tot en met januari 1576, de datum van de laatste toevoegingen. Het bevat naast de namen der eigenaars zeer veel toponiemen en hoevenamen, en het registreert doorgaans ook de oppervlaktematen. Naar analogie met het voorgaande renteboek zullen we dit exemplaar R 16 noemen. Beide renteboeken delen de verschuldigde belastingsaanslagen op in 5 rubrieken:

- 1) een penningrente op Bamesse (1 oktober)
- 2) een rente in natura (rogge) op Kerstavond
- 3) een rente in natura (evene) op Kerstavond
- 4) een penningrente met Pasen
- 5) de meersschuld (9 mei).

Zoals gezegd, vormen de renteboeken na onderlinge vergelijking een leerrijke bron. De belastingsaanslagen per perceel bleven traditiegetrouw ongewijzigd door de eeuwen heen. Dit vergemakkelijkt de identificatie van de diverse patrimonia en laat toe een lijst van opeenvolgende eigenaars aan te leggen. Helaas laten onze bronnen niet altijd toe om een datum of een periode aan de namen van de diverse eigenaars te koppelen. Niettemin verwerven we enkele essentiële gegevens omtrent de pachthoeves en hun ligging, waarvan wij verderop verschillende voorbeelden zullen geven.

Door de vergelijking van R 14 en R 16 zien we dat bepaalde patrimonia, die eind 14de eeuw nog niet met een naam werden bedacht, in het begin van de 16de eeuw wel vrij grote pachthoeves blijken te zijn.

Naast deze identificaties zullen de gegevens in de renteboeken ons toelaten om

¹⁹ ADN, B 3994, tweede band. Plaatsgebrek verhindert helaas de uitgave van beide renteboeken.

in de ontwikkeling van de landbouwgeschiedenis van Ertbuur enkele fases te onderscheiden.

III) Uit de meest uiteenlopende bronnen werden bovendien verschillende **toponiemen** gepuurd. Gegevens van deze aard verdienen een plaats in elke studie die de ontwikkeling van een parochie, of een zone ervan, onderzoekt. In versteende vorm dragen zij dikwijls de herinnering aan een bepaalde menselijke activiteit; en dit lang nadat deze bedrijvigheid is verdwenen. Voor deze bijdrage omtrent de evolutie van Ertbuur vóór ca 1200 zijn ze alleszins van primordiaal belang.

C. Ertbuur tijdens de vroege en de hoge Middeleeuwen

De oudste geschreven bronnen over Ertbuur dateren uit het begin van de 13de eeuw²⁰. Niettemin lijkt het ingrijpen in en vervormen van de natuur door de mens er reeds verschillende eeuwen eerder begonnen te zijn. Wij hopen dit te kunnen aantonen door het selecteren en interpreteren van de toponiemen in deze zone. Toponiemen verraden immers dikwijls hoe de mens de natuur en de bodemgesteldheid heeft ervaren, maar ook hoe hij het landschap voor zijn eigen doeleinden heeft aangewend en gewijzigd²¹.

Hoe moeten wij ons het landschap van Ertbuur voorstellen vóór omstreeks 1200? Kennelijk was het gebied één afwisseling van bospartijen, wastines (dit zijn tot woeste gronden gedegenereerde stroken bos) en heidegronden²². Via de ontleding van het toponiem Ertbuur kunnen wij een eerste economische kernactiviteit in de streek achterhalen: de schaapsdrift. De plaatsnaam, die heel wat varianten kent²³, is opgebouwd met twee bestanddelen²⁴. Het eerste deel, *herde*, verwijst naar een kudde, en meer bepaald een schaapskudde²⁵. Het tweede deel, *burja-n*, betekent "kot"²⁶. Als dusdanig biedt het een sterke parallel met het toponiem *heernesse* dat op sommige plaatsen een schaaps-

²⁰ Zie verder onder punt D.

²¹ Een inventarisatie van de Laarnse toponiemen door ondergetekende is volop aan de gang.

²² E. Balthau (1984), p. 47. Hetgeen de auteur opmerkt voor Laarne geldt zeker ook voor Ertbuur.

²³ Zonder aspiratie: Eerbuer, Eertbuere, Erbuere, Erdbuer, Erdbuur, Ertbuer, Ertbuur, Erdenbuur, Erdenbur.

Met aspiratie (meest oorspronkelijk): Haerbure, Hardebure, Hardebuyre, Hardbuer, Heerebuer, Heertbuere, Herdbuur, Heerbuur, Herbuer, Hertbuer(e). Zelfs: Herboor.

²⁴ Zie M. Gysseling (1960), p. 329.

²⁵ Gesprek met Dr. M. Gysseling op 06/09/1995. Zie tevens W. Sanders (1974), p. 144-145 en n. 161.

²⁶ Zie noot 24.

weide aanduidt. Dit laatste toponiem is o.m. bewaard in Sint-Amandsberg, slechts enkele kilometer ten westen van Ertbuur²⁷.

De enclave Ertbuur heeft dus haar naam te danken aan een schaapsstal die er een opvallend kenmerk in het landschap was. De schaaussteelt was er na de Romeinse tijd misschien het eerste teken van menselijke aanwezigheid.

Nu was het schaap waarschijnlijk het oudste vee in onze streken. Het verschaft voedsel (melk, kaas, vlees) en kledij (vachten, wol)²⁸. Dat Ertbuur tijdens de Middeleeuwen schaaussteelt kende, is niet eens zo uitzonderlijk. Het gegeven sluit nauw aan bij de bevindingen van Verhulst. Hij vond in teksten uit de vroege Middeleeuwen het bewijs voor het bestaan van talrijke schaapskooien in de bossen ten oosten van Gent²⁹. Waar de auteur sprak over de zone Zaffelare - Zeveneken - Lochristi en Destelbergen (Haenhout), lijkt het gebied van de schaapsdrift nog enkele kilometer zuidwaarts te hebben uitgedeind.

De vraag blijft echter of dit ook voor Ertbuur reeds in de 6de-7de eeuw het geval was: een vraag die wij eerder bevestigend willen beantwoorden. Het initiatief voor de oprichting van een (omvangrijke?) schaapsstal berustte misschien bij de Gentse Sint-Baafsabdij³⁰. Hun uitbating verdween wellicht reeds tijdens de 9de of, ten laatste, de 10de eeuw.

Hetgeen niet wil zeggen dat er nadien geen ruimte was voor kleinschaliger schaapskwekerijen. Voor de afname van de hierboven genoemde produkten (voedsel, kledij) kon men terecht in Gent. Het is bewezen dat deze stad reeds rond het jaar 1000 wolnijverheid bezat en bovendien in latere eeuwen een vermaard centrum inzake textielnijverheid is geworden³¹. Zonder twijfel hebben de dorpen en gehuchten in de onmiddellijke omgeving van de stad heel wat grondstof geleverd voor de stedelijke lakennijverheid.

Over de schaaussteelt in Ertbuur of Laarne tijdens de Middeleeuwen is echter nagenoeg niets bekend. We stippen wel aan dat op de nabijgelegen heidegronden ten zuiden van Beervelde kapel, in het grensgebied met Laarne en

²⁷ M. Gysseling (1974), p. 27. Vooral in de polders heeft *heernesse* de betekenis schaapsweide. In Oostakker verwijst dit toponiem eerder naar een koeweide.

²⁸ P. Lindemans (1994), deel 2, p. 394-418.

²⁹ A. Verhulst (1995), p. 115.

³⁰ De Sint-Baafsabdij bezat waarschijnlijk enkele verspreide domeinelementen in de omgeving van Laarne, die in de 10de eeuw grotendeels door de heren van Dendermonde werden ingepalmd: Balthau (1984), p. 47.

³¹ J. Decavele (red.) (1989), p. 59.

Kalken, in de 16de eeuw schaaпsteelt voorkwam³². Nog in het begin van de 17de eeuw had Gheleyn De Wilde, pachter van het naamloze goed net ten noorden van Beervelde kapel, een schaaпwachter in loondienst³³.

Het voorkomen van familienamen als De Scaepdryvere, De Scheerere en De Scaepmeestere in de streek gedurende de 16de eeuw³⁴, is dan ook een bevestiging van de uitbouw van deze teelt in de regio. De heidegronden en wastines ten noorden van de Heirweg en ten zuiden van de Haenhoutstraat - een zone die zich van west naar oost minstens uitstreckte over Beervelde, Laarne en Kalken - waren de ideale ruimte en voedingsbodem voor verschillende schaaпskwekerijen. En wellicht mogen we hier spreken van een eeuwenoude traditie, zowel in de Middeleeuwen als gedurende het Ancien Régime.

We maken nueven een sprong in de tijd. In 1228 schonk Robrecht van Bethune, heer van Dendermonde, de parochies Laarne en Kalken aan Gyzelbrecht van Zottegem³⁵. In deze regio behield Robrecht zeker 2 gebieden voor zichzelf: Ertbuur en Raveschoot. Tot in het begin van de 19de eeuw bleven deze gebieden inzake leenhof en vierschaar afhankelijk van Wetteren, dat op zijn beurt rechtstreeks afhing van het leenhof van Dendermonde. Vanwaar deze restrictie voor Ertbuur en Raveschoot, die toch tamelijk ver van Dendermonde waren verwijderd (zie fig. 1 en 2)? Waarom deze binding van de enclaves met Wetteren en Dendermonde?

Via de toponymie zullen wij opnieuw een antwoord zoeken op deze vragen. Langs deze weg hopen wij te kunnen aantonen dat de heren van Dendermonde van oudsher het gebied ten noorden van de Heirweg hebben gereserveerd als hun jachtgebied.

Tussen Ertbuur en Raveschoot bevond zich het *heerschepe vanden nieuwen gaverē alias van belle streckende in Calckene ende Laerne* (zie fig. 2)³⁶. Over de institutionele geschiedenis van dit gebied vóór 1500 is nauwelijks iets bekend. Ook na die datum is onze kennis over de evolutie van dit gebied nog

³² Zie de getuigenissen van Laurs. Bracke en Jacob Van Ackere in RAG, Sint-Pietersabdij II nr. 36 (= informatie over het grensgebied van Destelbergen en Kalken in 1608).

³³ J.R.J. De Wilde (1992), p. 28.

³⁴ SAG, R. 28, nr. 36/150. Penningkohieren Laarne 1571, 1574 en 1577, passim.

³⁵ F. De Potter-Broeckaert (1889), *Kalken*, p. 8-9.

³⁶ Zie hierover F. De Potter-Broeckaert (1889), *Kalken*, p. 16-18.

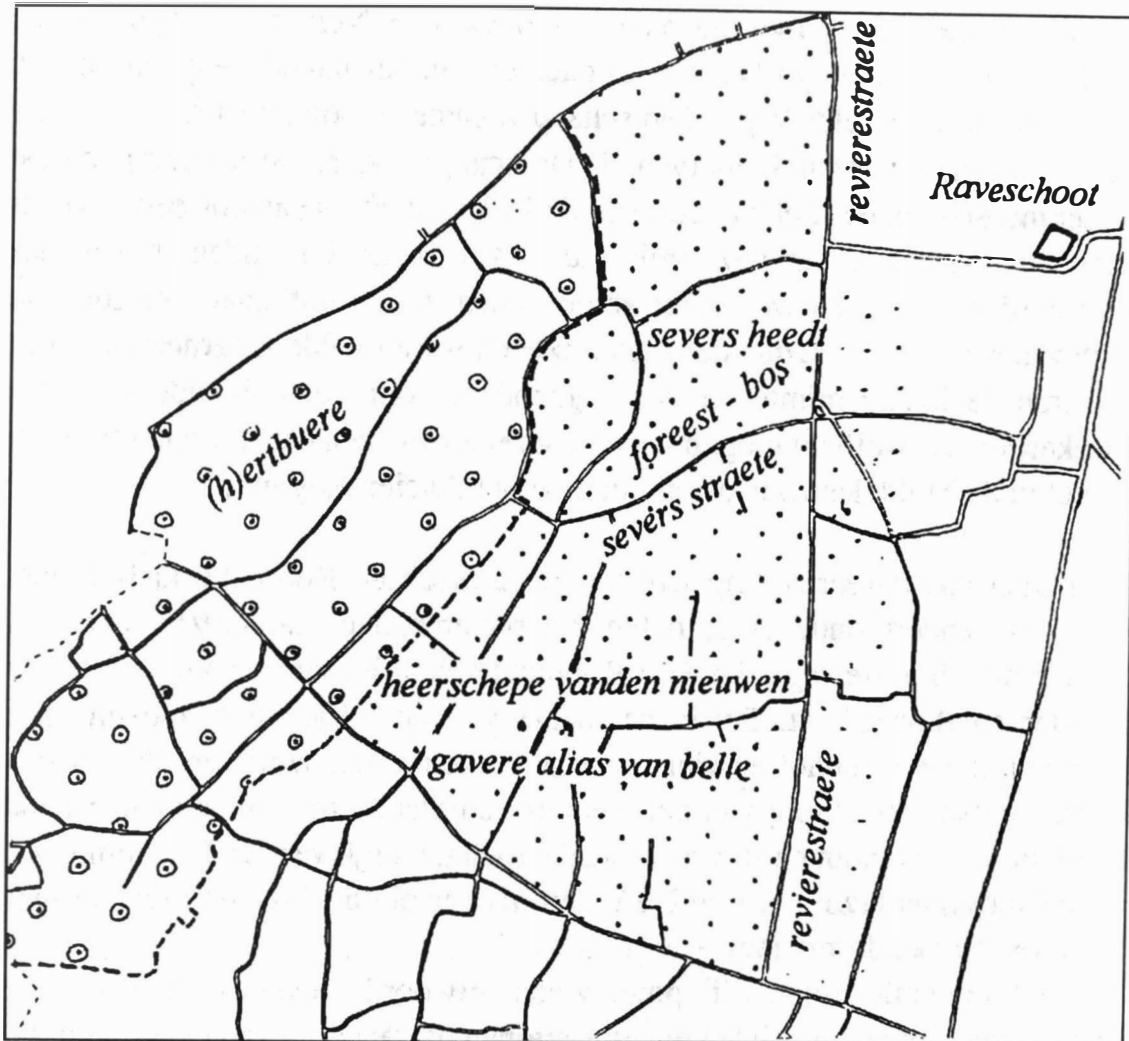

Fig. 2. Overzicht van de verschillende gebieden ten noorden van de Heirweg gedurende het Ancien Régime (parochies Laarne en Kalken).
Van links naar rechts: Ertbuur, Nieuwen Gaver, Raveschoot.

vrij onvolledig en verward³⁷. Door dit gebied liep in elk geval de huidige Rivierstraat (N 449)³⁸. Vroeger was dit de Revierestraete. Een *reviere* is een jachtgebied³⁹.

³⁷ Nog tot diep in de 17de eeuw waren de bevoegdheden er verdeeld tussen de heren van Laarne en Kalken. Wij hopen later een meer omstandige studie over dit gebied te brengen.

³⁸ Het gebied nabij deze straat werd soms ook betiteld als het *schouteendom*. De relatie ten overstaan van het gebied van de Nieuwengaver is nog onduidelijk; mogelijks gaat het om twee verschillende begrippen voor één gebied. Dit gebied grensde in het westen aan Ertbuur, in het noorden vermoedelijk aan Beervelde en in het zuiden de Heirweg. De oostelijke grens, die in de parochie Kalken lag, kunnen wij nog niet nader bepalen.

³⁹ G. Tack e.a. (1993), p. 151. Een reviere kan warandes en/of *foreesten* (zie verder) omvatten.

Te Laarne bewaarde men in de tweede helft van de 16de eeuw bovendien nog de herinnering aan een *foreest*. Het erfboeck uit die eeuw vermeldt in 2 passages *tseversheedt ... neven den foreest boochs* (1564 en 1565)⁴⁰. Dit *foreestboochs* kunnen we bij benadering situeren door de vermelding van het *seversheedt*. Het is immers aannemelijk dat dit heidegebied zich uitstreckte rond de heden nog bestaande Zevestraat. En dat is dan weer een zijstraat van de Rivierstraat (zie fig. 2). Nu is een *foreest* een jachtgebied, voorbehouden aan de vorst of de hoge adel⁴¹. Gewoonlijk werden deze terreinen in de loop der tijden in landbouwgrond omgezet waardoor ze hun *foreest*statuur verloren⁴². Te Laarne hield de benaming *foreestbos* evenwel de herinnering aan een vroegere bestemming van de gronden levend.

Onmiddellijk ten oosten van dit *foreest* en de Rivierstraat lag het hof van Raveschoot, waar de graven van Vlaanderen lange tijd een jachthuis hadden, dat waarschijnlijk werd vernield in 1452⁴³. De Vlaamse graven waren de heren van Dendermonde opgevolgd als leenheer in het hof van Dendermonde in het midden van de 14de eeuw. Als laatste element willen wij hier nog aan toevoegen dat de eigenaar van de tiende op Ertbuur jaarlijks een hertevel moest schenken aan de heer van Dendermonde: ook dit schept weer connotaties met de jacht. Op dit gebruik komen wij verderop terug.

Deze gegevens wijzen alle in dezelfde richting. Ertbuur, de Nieuwengaver en Raveschoot maakten oorspronkelijk deel uit van een jachtgebied dat de heren van Dendermonde zichzelf voorbehielden. Vermoedelijk strekte dit jachtgebied zich enkel ten noorden van de Heirweg uit en lag het hoogtij van dit adellijk tijdverdrijf in de 10de en de 11de eeuw. Enkele archeologische vondsten wijzen immers op ontginningen sinds ca 1100-1150⁴⁴. Ook het rechte lijnige noord-zuid gerichte stratenpatroon wijst eerder op een zeer planmatige ingebruikname van de landbouwgronden. Toen deze wegen dwars door het heide- en bosgebied werden getrokken, moest men geen belangrijke patrimonien ontzien. Gedurende de 12de eeuw golfde trouwens doorheen heel Vlaanderen een grote ontginningsbeweging, waarbij het initiatief telkens uitging van hogerhand: vorsten, heren

⁴⁰ AKL, FAV, Erfboeck 1544-1578 (z.nr.), f° 104 r° en 111 v°. Zie tevens RAB, L.O. nr. 21 (metingregister uit 1591), 32e biljet, 1e zijde: *Den foreestbosch... oost de Revierstrate noort tSeversstraetken...*

⁴¹ A. Verhulst (1995), p. 117.

⁴² G. Tack e.a. (1993), p. 36-37 en p. 151-152.

⁴³ F. De Potter-Broeckaert (1889), *Kalken*, p. 6 en 15.

⁴⁴ E. Balthau (1984), p. 50.

en grootgrondbezitters⁴⁵. Het ziet er dus naar uit dat de heren van Dendermonde ca 1100 hun belangstelling voor hun jachtgebied verloren en opteeden voor een meer winstgevende ontginning ervan.

Ondertussen had de mens in de enclave Ertbuur ten zuiden van de Heirweg ook de natuurlijke omgeving naar zijn hand gezet. Bij middel van de oudst bewaarde renteboeken hebben wij achterhaald waar de oudste ontginningen te Ertbuur plaatsvonden. Het betreft de volgende toponiemen: de *couter*, de *perric*, *katenay*, de *crune ande neer heerwech*, *coppins acker*, *achter de mane ande mersch*, *up tgoet te nieuwenhuus*.

Bijna alle zijn ze met recenter kaartmateriaal te plaatsen. Alleen *coppins acker* is op zich een vage omschrijving. De akker lag echter *ter nieuwhuus*, dus aansluitend bij de geciteerde toponiemen. Zonder uitzondering kan men ze alle situeren in het zuidwesten van Ertbuur, met de kouter nagenoeg centraal (zie fig 3). Men kan hier dus van een zeer opvallende tendens spreken.

De kouters behoren in elke parochie traditioneel tot de oudste ontginningsgronden. Hun ingebruikname wijst steevast op een consequente pragmatische bodemkunde: overal sneed men eerst de beste en rijkste gronden aan. De meeste kouters in Vlaanderen waren in gebruik vanaf de hoge Middeleeuwen; sommige dateren zelfs uit de vroege Middeleeuwen (7de-9de eeuw). Ertbuur had er drie: naast de grote kouter ook de kleinere kouters van Cattenay en de Perric (zie fig. 3).

Dat de kouter van Ertbuur én de omliggende percelen minstens tot de hoge Middeleeuwen teruggaan wordt o.i. nog bevestigd door de te betalen rentes⁴⁶. De eigenaars-gebruikers betalen immers in natura met rogge en evene (= ruwe haver). Deze vorm van inning was toen gebruikelijk, omdat er weinig of geen geldstukken werden geslagen en de geldcirculatie dus nagenoeg onbestaande was. Hiermee is niet gezegd dat de bovenstaande toponiemen allemaal uit de hoge Middeleeuwen dateren; op de kouter na dateren ze wellicht alle uit recentere tijden. Het is overigens opvallend dat al deze vroeg ontgonnen gronden in de omgeving van de Lage Heirweg en de Meerskant liggen. In het oosten blijken de vroegste ontginningen aanvankelijk te zijn beperkt door de Elsstraat. Eén enkele akker ten oosten van deze straat kwam in aanmerking voor een belastingheffing in natura. Waarschijnlijk was de Elsstraat met de

⁴⁵ A. Verhulst (1982), p. 92.

⁴⁶ Archeologische vondsten in het zuiden van Ertbuur wijzen in dezelfde richting; zie E. Balthaus (1984), p. 49.

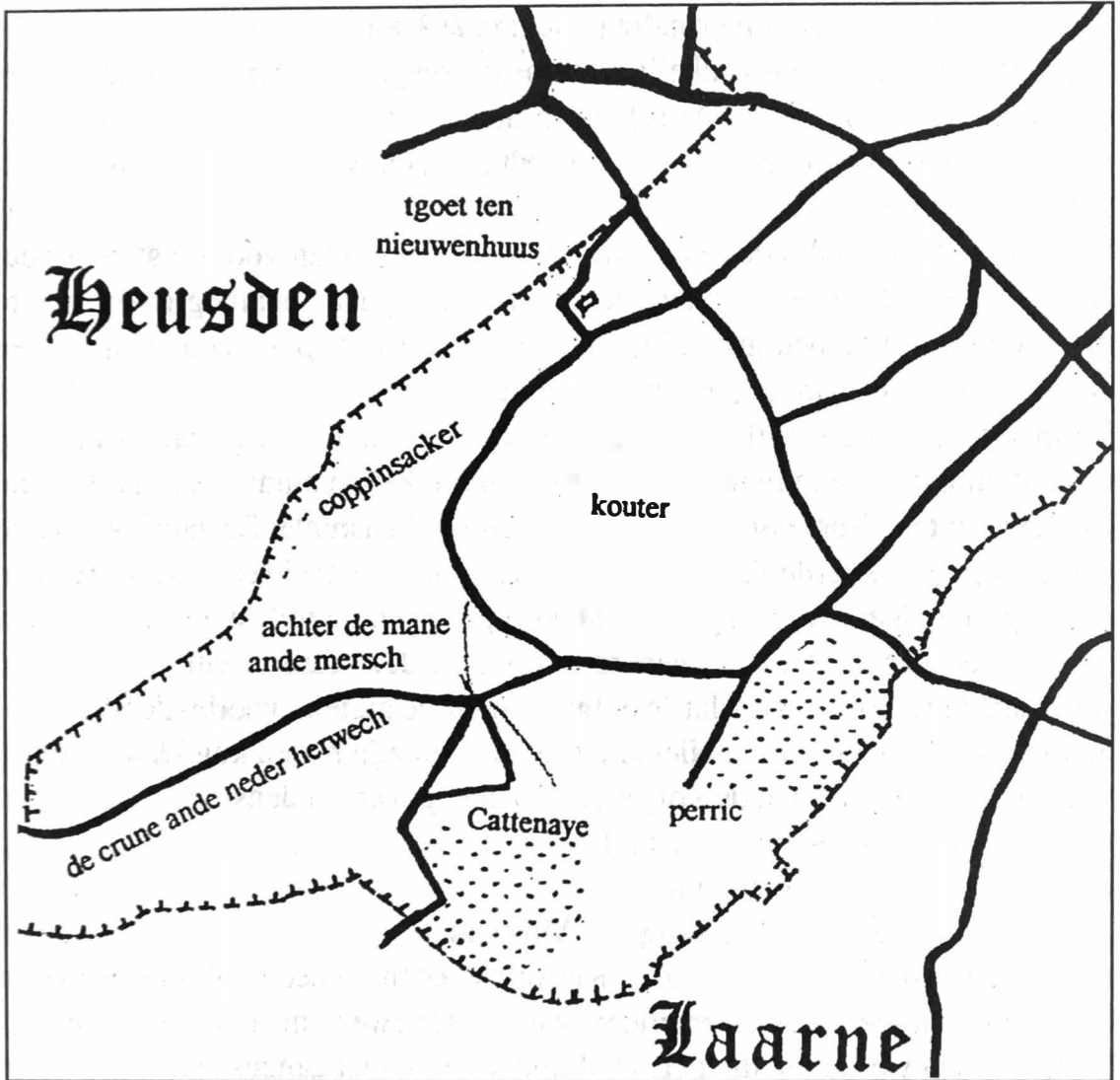

Fig. 3. Situering van de toponiemen op Ertbuur waar volgens het renteboek van 1528 een renten in natura werd geheven (rogge en evene). Naast de grote kouter geven we bij middel van de gestippelde zones de kleinere kouters van Cattenay en de Perric weer.

Lage Heirweg toen een verkeersader met een meer belangrijke rol dan nu het geval is⁴⁷. Het is mogelijk dat beide wegen aan belang hebben ingeboet door de aanleg van de Heirweg /Dendermondse Steenweg.

Ondertussen blijft het markant dat de oudste kern van Ertbuur zich ontwikkelde ten zuiden van de Heirweg, net zoals de dorpskernen van Laarne en Kalken. O.i.

⁴⁷ E. Balthau (1984), p. 227 merkt op dat bij dit punt de Lage Heirweg vroeger een rechtlijniger traject volgde. Zie tevens idem, fig. 65 p. 196.

verraadt dit niet alleen een grondig inzicht in de kwaliteit van de bodem, maar wijst dit ook op de aanvankelijke ontoegankelijkheid van de gronden ten noorden van de Heirweg. De schralere heidegronden aldaar boden immers minder goede vooruitzichten voor de landbouw, en werden bovendien gemonopoliseerd voor de jacht.

Niet alle gronden nabij de kouter waren reeds ontgonnen vóór omstreeks het jaar 1000. Enkele decennia later, toen men overging naar penningrenten, heeft men nog enkele lappen grond bij *ten nieuwenhuus*, de *perric* en de stede de *mane* als latere ontginningen geregistreerd.

Vermoedelijk in de 11de en de 12de eeuw is men overgestapt van een belastinginning in natura naar een heffing in klinkende munt. Men sprak toen over een rente te Bamesse (St.-Baafsmis) en een Paasrente. De aanslagen zijn meestal uitgedrukt in denieren. Dit is de laagste munteenheid en bewijst meteen de hoogmiddeleeuwse oorsprong van deze penningrenten⁴⁸. Wanneer men de toponiemen van de gronden beschouwt, die in deze fase in cultuur werden gebracht, dan bemerkt men dat de ontginningszone uitdeint voorbij de Elsstraat in noordoostelijke richting. Niet alle toponiemen zijn heden nog identificeerbaar, maar toch verraden de volgende de aangegeven tendens:

- *buelst, bu(e)lsbosch*: omgeving Bulstraat
- *tgroen strateken*: Groenstraat
- *ter mo(e)st en 5 heecken*: langs de Moststraat
- *wittendamaenderietvelt Straten*: Rietveldstraat (nu gedeeltelijk Vossestraat).

Deze zones liggen aan weerszijden van de Heirweg, maar de aanpalende heidegronden werden in die periode blijkbaar nog niet aangesneden.

Na enkele eeuwen hadden de genoemde penningrenten een dergelijke waardevermindering ondergaan, dat hun opbrengst voor de heer bijna te verwaarlozen was. Men voerde toen een nieuwe cijns in met een hogere aanslagvoet en dito waarde. Men zou dit weerspiegeld kunnen zien in de meersschuld, de enige heffing in de renteboeken die nog niet ter sprake is gekomen: daar omvatten bijna alle belastingsommen minstens enkele schellingen. Helaas stipt het renteboek in deze rubriek geen gekende toponiemen aan⁴⁹, zodat we niet kunnen volgen hoe de ontginningen verder verliepen.

Eén tendens kunnen we niettemin nog achterhalen: wanneer in de late 15de

⁴⁸ 1 denier = 1/12 schelling en 1 schelling = 1/20 pond. Zie bijlage I.

⁴⁹ Enkel het niet te situeren *Inde gote*.

eeuw nog enkele heidegronden worden ontsloten, dan voegt men de te heffen belastingen er bij de meersschuld⁵⁰.

Na de spontane ontginningen van de 9de en de 10de eeuw, en de van bovenuit gedirigeerde werkzaamheden in de 12de eeuw, kende Vlaanderen nog een laatste grote ontginningsbeweging in de 13de eeuw. In die periode begon de vermogende stedelijke burgerij op het platteland gronden op te kopen. Soms gaven zij dan afzonderlijke percelen in pacht uit. In andere gevallen bundelden zij de opgekochte gronden onder het beheer van één grote pachthoeve⁵¹. De pachter kreeg er doorgaans 20 tot 40 hectaren ter beschikking. Voor de ontwikkeling van Ertbuur heeft het oprichten en laten uitbaten van pachthoven door Gentse patriciërs belangrijke gevolgen gehad. Niettemin was de ontginning er eind 13de eeuw zeker nog niet ten einde, zoals we nog zullen aantonen. Slechts één gelijktijdige getuigenis bewijst de aanwezigheid van een pachtgoed op Ertbuur in de 13de eeuw. Een niet gedateerd document, dat qua schriftuur duidelijk thuishoort in de late 13de eeuw, rept over het bestaan van een dergelijk patrimonium⁵². Het maakte deel uit van de bezittingen van de belangrijke Gentse familie Van De Pitte/Putte. *Tghoet terdenbur metten huusen ende metten eerven ende met al den ghelaghen dire toe behoren* was eigendom van Jan Van Den Pitte en zijn vrouw ver Lisbette. Toen hun zoon Wasselin in het huwelijk trad met *ser ians dochter uten hove* schonken zij hem, naast een huis in de Gentse *guldinestrade*, ook deze hoeve.

De datering vóór 1300 wordt wel bevestigd door de volgende gegevens. Eind 13de eeuw was Jan Van De Pitte actief in de wolhandel op Engeland. We vinden hem als voogd van het Gentse Sint-Janshuis op 27 oktober 1267. Hij behoorde bovendien tot het Gentse schepencollege der 39⁵³. Zijn patrimonium te Ertbuur - of toch minstens een deel ervan - bestond nog in de 14de eeuw. Volgens R 14 berustte er een penningrente van 7 schell. 11 den. op een acht bunder⁵⁴. De nota's in de renteboeken laten echter niet toe om een verdere evolutie van het goed te volgen. Waarschijnlijk werd het patrimonium reeds in de 14de eeuw

⁵⁰ ADN, B 3994, Tweede band, f° 15 r° - 17 r°. Al deze paragrafen werden nog niet opgetekend in R 14.

⁵¹ Zie E. Thoen (1988), p. 513-516, p. 520 en p. 1056-1060.

⁵² RAG, *Inventaris van de oorkonden der graven van Vlaanderen*. Supplement door C. Wyffels, nr. 277: *Dit es de goedinghe die ioncfrauwe kateline vanden pitte heescht alse van haere moeder dade en(de) redene hoe dat soere toe comen es*. Met dank aan dr. M. Gysseling.

⁵³ Zie Blockmans (1938), p. 210 n.3, p. 350 n.2, p. 460 en 462-463.

⁵⁴ ARAB, Rekenkamer nr. 45.378, f° 5 v°. Zie ook 4 bis v°, 6 v° en 11 r° en v°.

versnipperd. Inderdaad, sommige hoeves verdwenen na een opdeling bij erfenis onder verschillende erfgenamen. Andere pachthoven gingen wellicht definitief ten onder na een verwoesting in een oorlogsperiode, waarna de eigenaars niet meer de geldmiddelen konden of wilden opbrengen om tot de heroprichting van het erf over te gaan⁵⁵. Van het bezit van de familie Van De Pitte is niet eens een kenmerkende naam overgeleverd.

Van het vrij onbekende goed *ter Straten* blijven de getuigenissen beperkt tot de 15de eeuw. Het was in het bezit van de Gentse familie De Hond. Op 14 maart 1403 stond Kateline Van Den Driessche haar rechten op dit goed af⁵⁶. Haar echtgenoot Willem De Hont had het geërfd van zijn tante Kateline sHonds. Toen Willem het doorverkocht aan zijn broer Daniël De Hond, diende zijn echtgenote ook al haar aanspraken op het goed af te zweren. *Myn joncfrouwe sHonts* betaalde volgens R 14 verschillende rentes op haar goed:

- 40 denieren op 7 verschillende percelen (1 oktober)
- bijna 2 halsters rogge
- 7 vaten evene (beide Kerstavond)
- 2 denieren Paasrente.

Volgens dit renteboek zouden delen van dit patrimonium later eigendom zijn geworden van *meester Bouden Diericx* (ca 1500?).

In het midden van de 15de eeuw behoorde het hoe dan ook nog toe aan de familie De Hond. Men omschreef het als een *goedekine*; het is amper 7 bunder (ongeveer 9 ha) groot. Ghyselbrecht De Hond verkocht op 19 augustus 1449 een 6de deel van dit goed aan Juerisse Drabbe. Buiten de heerlijke renten rustte er geen enkele belasting op het goed⁵⁷. We beschikken over geen recentere gegevens. Mogelijk verdween dit relatief beperkte goed door opdeling of door oorlogsverwoestingen.

D. De tiende van Ertbuur: de bezitters vanaf de 13de eeuw

In het fonds Nieuwenbos, bewaard op het rijksarchief te Gent, berust een bundel met gevarieerde informatie omtrent de tiende van dit klooster op het gehucht

⁵⁵ De gebouwen van een pachtgoed werden doorgaans opgericht met eigenaarskapitaal: Thoen (1988), I, p. 596. Het onderhoud viel ten laste van de pachter.

⁵⁶ SAG, R 301, nr. 17, f° 46 v°. Het lag te *Erdbuur* in de parochie van Heusden.

⁵⁷ SAG, R 301, nr. 40, f° 34 r° (19 aug. 1449). Joris Drabbe was deken of hoofdman van de nering der Houtbrekers in 1443; zie F. De Potter (1989), deel 5, p. 639.

Ertbuur gedurende de 16de eeuw⁵⁸.

De Cisterciënzerinnenabdij van O.-L.-V. ten Bos werd in 1215 opgericht door Volker en Ermentrudis Utenhove. Maar ca 1246-1248 verwierf de abdij een nieuwe vestigingsplaats te Heusden nabij de Schelde. Zij werd er verdreven in 1578, maar bekwam een officiële vestigingsplaats te Gent in 1594. Twee eeuwen later, in 1796, werd zij door de Fransen opgeheven en ging haar naam tot de geschiedenis behoren⁵⁹.

Deze abdij had in de late Middeleeuwen en gedurende het Ancien Régime het recht om onder andere in de Ertbuurwijk de tiende op te halen. De tiende is een kerkelijke belasting, daterend uit de Karolingische tijd. Eén derde ervan viel onder de inkomsten van de pastoor. Een ander derde werd gebruikt voor het onderhoud van het kerkgebouw. Het laatste deel werd aangewend voor steun aan de armen. Dit houdt in dat de horigen verplicht waren om jaarlijks een tiende van de opbrengst van hun graangewassen, de zgn. grote tiende, af te staan aan de tiendeheffer. Tijdens de 9de eeuw werden vele tienden geusurpeerd door de adel, waarschijnlijk ten tijde van de Noormanneninvallen. Vanaf de 11de eeuw begon men deze kerkelijke goederen in leen te geven; zo werden in verschillende tienden in het feodale stelsel geïntegreerd. Vanaf de 13de eeuw kwamen verschillende tienden onder druk van de hoge geestelijkheid weer terecht bij religieuze instanties⁶⁰.

Het bovenstaande was wellicht ook van toepassing op de tiende van Ertbuur. Want in het begin van de 13de eeuw was zij nog in lekehanden; meer bepaald bij Mathilde, vrouwe van Dendermonde. De vrouwe nam zich voor om deze tiende te schenken aan het door haar gestichte Cisterciënzerinnenklooster van Zwijveke bij Dendermonde⁶¹. Toen dit de bisschop van Doornik ter ore kwam, probeerde hij nog te bereiken dat de tiende van Ertbuur - die in zijn bisdom lag - zou worden geschonken aan de kerk van Heusden. De belasting viel immers binnen haar parochiale grenzen⁶². Het opzet van de bisschop mislukte. Hij troostte zich echter met de gedachte dat de tiende nu niet langer in lekehanden bleef en bij een religieuze instelling (Zwijveke) terecht kwam. Hij bracht vervolgens, op 21 september 1223, de abten van Lobbes (in Henegouwen) en

⁵⁸ RAG, Nieuwenbos nr. 61.

⁵⁹ Een overzicht bij C. Vleeshouwers (1980), p. 379-436.

⁶⁰ R. Opsommer (1995), deel I, p. 244-246.

⁶¹ A. Stroobants (1981), p. 8.

⁶² Wijst dit er ook op dat deze tiende aanvankelijk tot Heusden behoorde voor zij door lekeheren werd geusurpeerd?

Saint-Nicolas-au-Bois (N.-Frankrijk) op de hoogte⁶³. De schenking vond plaats op 11 oktober⁶⁴ en de bisschop van Doornik bekrachtigde ze op 8 december 1223⁶⁵. Naar het einde van de 13de eeuw toe rees er een geschil tussen Nieuwenbos en Zwijveke omtrent de novaaltieden in Heusden. Deze werden geheven op meer recentere ontginningen van voorheen ongebruikte of verwaarloosde landbouwgronden. Omdat Zwijveke de oude tiende te Ertbuur bezat, wou zij in het gebied ook rechten laten gelden op de novaaltieden. Dit werd afgewezen door de abdij van Nieuwenbos die in de parochie Heusden reeds de novaaltieden inde. Het generale kapittel van de orde van Cîteaux wees 2 scheidsrechters aan om uit de impasse te geraken. Deze werkten het volgende compromis uit: de abdij van Zwijveke deed afstand van haar rechten op de oude en de novale tienden te Ertbuur ten voordele van Nieuwenbos. Als tegenprestatie moest Nieuwenbos die van Zwijveke jaarlijks 16 pond 10 schellingen parisis betalen. Zo verwierf Nieuwenbos alle tiendrechten te Ertbuur met instemming van beide partijen in mei 1291⁶⁶.

De hele kwestie is trouwens in die zin belangrijk dat het opduiken van nieuwe tienden te Ertbuur in de loop van de 13de eeuw er op wijst dat er nieuwe gronden waren ontgonnen. Initiatieven van Gentse patriciërs lijken hier zeer waarschijnlijk: we hebben het er reeds over gehad en we komen er ook verder nog op terug.

E. De gefeodaliseerde tiende van Ertbuur

In de reeds genoemde archiefbundel van Nieuwenbos vonden wij een legger van deze tiende terug, die enkele punten van de voorgaande tekst resumeert (zie bijlage II)⁶⁷. De tiende wordt er omschreven als een leen, gehouden van de graaf van Vlaanderen, en meer bepaald van diens hof in Dendermonde. Hieruit blijkt duidelijk dat aan de tiende, alhoewel niet langer in lekehanden, nog steeds diverse leenrechterlijke verplichtingen waren verbonden. Ten eerste was de bezitter van het leen verplicht om zijn leenheer te paard te vergezellen indien deze laatste een krijgstoct ondernam (*int hervaerden*).

⁶³ Tekst uitgegeven door A. De Vlaminck (1869), nr. IV, p. 4 en 5.

⁶⁴ A. De Vlaminck (1869), nr. V, p. 5-6.

⁶⁵ Ibidem, nr. VIII, p. 8. Ook de opvolger van Walter de Marvis, Walter de Croix, bevestigde de schenking op 2 juli 1258: ibidem, nr. LXV, p. 64-65.

⁶⁶ Ibidem, nr. LXXVII, p. 78-80. Kopie in RAG, Nieuwenbos nr. 61.

⁶⁷ RAG, Nieuwenbos nr 61. De tekst is niet gedateerd, maar noemt verschillende mensen die in de 16de eeuw leefden.

Het klooster liet de verzameling van de tiendeschoven aan derden over. In het midden van de 14de eeuw berustte de verantwoordelijkheid bij Jan Vander Haghe van Buxelare⁶⁸. In 1453 is de tiende verpacht aan Ghiselbrecht Uten Hove voor een periode van 12 jaar. Hij moet jaarlijks 5 mudden rogge en 1 steen vlas aan de abdij leveren⁶⁹. De bevoegdheid van de tiendenpachter werd per contract geregeld. De legger geeft in dit verband nog 2 namen: Lieven De Vyldere en Bauwen De Scherrere. Beiden waren zwagers⁷⁰. De eerste was vermoedelijk de baljuw van de heerlijkheid Muysbroeck te Heusden⁷¹. Na zijn overlijden, ten laatste omstreeks 1535, namen zijn erfgenamen de tiendenpacht over⁷².

Vanaf 1537 was Bauwen De Scherrere de verantwoordelijke, en gedurende minstens één decennium is dat zo gebleven⁷³.

Over de praktische uitvoering van de tiendenophaling vonden we zeer weinig terug. Een tiendepachter haalde de graanschoven te velde op en bracht ze naar een tiendeschuur. Slechts voor de jaren 1536-1541 werd genoteerd dat Lievin De Scheerere *ons thiende theerbuur vergadert heeft ende de zelve gheleyt in zyn schuure*. Hij ontving hiervoor jaarlijks een vergoeding die varieerde van 11 tot 12 pond gr.⁷⁴.

Een volgend punt van de legger behandelt het leenverhef. Bij overdracht (*verhef*) van het tiendeleen van Ertbuur was de nieuwe leenman zijn leenheer 10 pond parisis verschuldigd. Aan de kamerdienaer van de leenheer schonk men bij wijze van fooi 20 schellingen parisis (*camerlincghelt*). Bij een overlijden gold *de beste vrome van dryen*, d.w.z. de beste van 3 opeenvolgende jaarooften, te kiezen door de leenheer.

Nu was de tiende van Ertbuur in het bezit van een religieuze instelling. Als dusdanig viel zij onder de dode hand; hetgeen impliceert dat zij niet in particuliere handen kon of mocht overgaan. Want geestelijke instellingen, zo redeneerde men, konden niet sterven. Aldus werden de leenheer eigenlijk enkele inkomsten voortvloeiend uit de leenverheffing en beste vrome ontzegd.

⁶⁸ RAG, Bisdom K 2543, f° 30 v° (1351-1376). Voorheen gekocht van Gillis Vander Denren.

⁶⁹ RAG, Bisdom K 2544, f° 19 r° (1446). Voor de maten: zie bijlage I.

⁷⁰ Zwagers: zie RAG, Pottelsberghe nr. 452, leendenombrement 18 februari 1535 n.s.

⁷¹ RAG, Familiefonds nr. 5190, f° 1 r°.

⁷² RAG, Nieuwenbos nr. 162; rekening 1536, f° 8 v°.

⁷³ RAG, Nieuwenbos nr. 161 en 162. Uit de rekeningen is niet op te maken wie de tiende ophaalde vanaf ca 1548. Bauwen De Scheerere fs Jans sloot op 22 augustus 1544 een pachtcontract af met de eigenaars van te Katenay.

⁷⁴ RAG, Nieuwenbos nr. 162.

Om dit te neutraliseren, opende men het volgende achterpoortje. Kloosters, steden, enz... moesten een *sterfman* aanwijzen⁷⁵. Bij diens overlijden moest de religieuze instelling de verplichtingen nakomen die aan het leengoed waren verbonden. Door het betalen van het relief- of verheffingsgeld aan de leenheer na het overlijden van de sterfman, behield de heer de financiële rechten, die hij anders ten gevolge van de onvervreemdbaarheid van alle goederen onder de dode hand moest missen. Voor de 15de en de 16de eeuw kennen we enkele namen van de sterfman voor het leen van de tiende te Ertbuur. Enkele aanstellingen in het bewuste statuut geschieden op:

- 1) 14 april 1459: Jan De Riec fs Jans⁷⁶
- 2) 3 november 1468: Lauwereins Vanden Acker⁷⁷
- 3) 2 september 1483: L. Vanden Acker⁷⁸
- 4) 15 december 1486: Buss(aer)t Van Lookeren
- 5) 17 of 24 maart 1523 (n.s.): Victor Vande Velde fs Gillis⁷⁹. Dit is de man die in de legger wordt genoemd; hij was afkomstig uit Wetteren ten Ede.

De derde paragraaf van de legger somt de heerlijkheden op langs de grenzen van Ertbuur. Ten westen lag de heerlijkheid van de burggraven van Gent: Heusden. Ten noorden grensde Ertbuur aan Destelbergen (toen nog één met het gehucht Beervelde). In het oosten en zuidoosten tenslotte had de wijk gemeenschappelijke grenzen met Laarne (zie reeds fig. 4). Wat de legger dan weer niet vermeldt: Heusden en Destelbergen behoorden tot de Gentse kasselrij van de Oudburg, Ertbuur en Laarne tot het Land van Dendermonde.

Jaarlijks moet Nieuwenbos aan Zwijveke 16 pond 10 schell. par. betalen in ruil voor het bezit van de tiende. De laatste paragrafen van de legger herhalen hoofdzakelijk de schikkingen tussen de abdijen van Zwijveke en Nieuwenbos in mei 1291, zoals wij die reeds hebben weergegeven.

Dit vinden we dan ook terug in de boekhouding van het klooster in de periode 1536-1575⁸⁰.

Ook de volgende verplichting stond daarin opgetekend: jaarlijks moest Nieuwenbos een hertevel en een karrevracht hooi naar Wetteren voeren ter attentie van

⁷⁵ Ook stervelijc man, - laet, - hovet. Zie Verwijs-Verdam, deel 7 (1912), kol. 2105-2106. Zie nu tevens R. Opsommer (1995), I, p. 336-337.

⁷⁶ RAG, Bisdome, K 2549, f° 49 r°.

⁷⁷ Ibidem, f° 50 r°.

⁷⁸ Ibidem, f° 53 r°.

⁷⁹ Ibidem, f° 56 r°.

⁸⁰ RAG, Nieuwenbos, nrs. 162 t.e.m. 165, passim.

de heer van Dendermonde. Als alternatief kon men een som van 40 schell. par. betalen. Volgens een oorkonde van Nieuwenbos werd dit gebruik in mei 1314 vastgelegd door Willem van Vlaanderen, heer van Dendermonde⁸¹. Een hertevél was behoorlijk duur⁸². Het hoe en het waarom van dit gebruik is echter in vergetelheid geraakt. Niettemin wekt het connotaties met de jacht: dit laatste aspect hebben wij reeds eerder aangestipt.

Tot slot van dit overzicht van de geplogenheden in verband met de tiende te Ertbuur kunnen wij enkel herhalen wat men te Nieuwenbos reeds opmerkte in het midden van de 16de eeuw: de tiende was *staende tot vele zware lasten ende servituten zowel van dienste als anderssins*⁸³.

F. Een beknopte rondgang in het 16de-eeuwse Ertbuur

Op de keerzijde van de hierboven beschreven legger prijkt een bondige beschrijving van de landerijen waarop Nieuwenbos het recht op de tiende kon doen gelden⁸⁴. Uit het slot ervan blijkt dat deze tiendenloper van Ertbuur werd gekopieerd uit een niet nader bepaald *erfbouck*⁸⁵ door een griffier van de Raad van Vlaanderen in Gent. De ondertekening is immers van de hand van Loys Blancquaert, die in de twee laatste decennia van de 16de eeuw eerst notaris, en vervolgens griffier werd van deze gerechtsinstantie. De laatste functie zeker vanaf 1589 tot januari 1607⁸⁶. Het zou dus kunnen dat de onderzochte documenten werden verzameld naar aanleiding van een gerechtsconsultatie of -procedure op het einde van de 16de eeuw. Hierover hebben wij geen verdere informatie teruggevonden onder de uitspraken van de Raad⁸⁷.

Hoewel griffier Blancquaert zijn kopie maakte ca 1600, was zijn origineel heel wat ouder. Uit interne criteria blijkt immers dat de looper in de eerste helft van

⁸¹ RAG, Nieuwenbos, oorkonde nr. 311: ... *wij hebben ghegheven der abdessens vanden nieuwenbossche bi ghent en herts hut ende een voeder hoys dat sie ons schuldech was de welke herts hut ende tvoeder hoys si heft op jans lant van den dorpe ende dat men van hem selven hout om viertech schellinghe suarte parisise telken kersavonde te ghelden...* (meimaand 1314).

⁸² G. Tack (1993), p. 156. Met hertevellen vervaardigde men dure broeken.

⁸³ RAG, Nieuwenbos, oorkonde 20 maart 1553 n.s.

⁸⁴ RAG, Nieuwenbos nr. 61. Volledige tekst: zie bijlage III.

⁸⁵ Verder onbekend. Verloren gegaan?

⁸⁶ Loys Blancquaert was de zoon van Cornelis. RAG, RV nrs. 983 t.e.m. 985, passim. Zie tevens RAG, RV nr. 7571, f° 1 r° (16 januari 1607). In juni 1611 is hij notaris (RAG, RV nr. 3944) en in 1615 procureur (RAG, RV nr. 3949).

⁸⁷ Wij doorzochten de periode 1584-1611; RAG, RV nrs. 7557 t.e.m. 7575.

de 16de eeuw werd opgesteld, en dit zeker voor 1534. Maar hoe eigenaardig het ook mag klinken, het renteboek van 1528 lijkt niet de basistekst te leveren voor het afschrift.

Hoewel de beschrijving van de loper (zie bijlage III) op het eerste zicht wazig en raadselachtig is, maakt het inschakelen van gelijktijdige archivalia én van recenter kaartmateriaal het ons mogelijk om het traject langs het tiendegebied van Ertbuur bijna stap voor stap te volgen. Na de uiteenrafeling van de gegevens hebben wij op fig. 4 geprobeerd om het geheel aanschouwelijk voor te stellen. De enclave is er in haar onmiddellijke omgeving weergegeven. Het nummer in de hiernavolgende tekst correspondeert telkens met het nummer dat wij aanbrachten op onze figuur. Slechts uitzonderlijk bleven nog enkele onzekerheden over, die wij dan ook aanduiden met een vraagteken.

Een vrijwel parallelle tekst vonden wij terug in een oorkonde van Nieuwenbos, die de afspraken vastlegt tussen de abdij en de pastoor van Heusden omtrent de verdeling van de tienden in Ertbuur gedurende de 16de eeuw⁸⁸. Eén paragraaf in deze tekst beschrijft eveneens de begrenzing van Ertbuur⁸⁹. Bij vergelijking blijkt vlug dat deze tweede loper hetzelfde verloop kent als de loper die wij verderop als leidraad zullen gebruiken. Ongeveer de helft van de toponiemen is gewoon identiek⁹⁰. Twee hofstedes met hun eigenaars- of pachtersnaam kunnen we verder niet identificeren. De ene loper vermeldt enkel de herberg De Zwane, de tweede enkel de Maene. De oudste vermelding van de Meerskant in loper 2 geeft wel vrij betrouwbare indicaties.

1. op tgoet te Cantenhoy streckende neffens Laerne

De tocht begint in het zuiden van Ertbuur op het terrein van de hoeve te Cattenay⁹¹. De omschrijving *streckende neffens Laerne* slaat natuurlijk op de situatie in het verleden: toen lag het goed in het grensgebied met Laarne; sinds het begin van de 19de eeuw echter behoort Cattenay tot de gemeente Laarne (zie reeds punt A).

Geschreven bronnen over deze heden nog bestaande pachthoeve zijn beschikbaar vanaf de tweede helft van de 14de eeuw, maar het is niet uitgesloten dat

⁸⁸ RAG, Oorkonden Nieuwenbos: 20 maart 1553 (n.s.). op de rugzijde: *Accort tusschen Nieuwenbossche ende den Pasteur van Heusden ghepassert voor den Raet in Jaer 1520. Heusden.*

⁸⁹ Zie bijlage IV.

⁹⁰ Nl.: den perrick - tvossenstraetkin - tot by laere - spieghelmans heet - heerbuur heet - tgoet ter Jacht.

⁹¹ Andere lezingen: Katenay, Cathenay, Kattenhuyd. Heden Lage Heirweg 9 te Laarne.

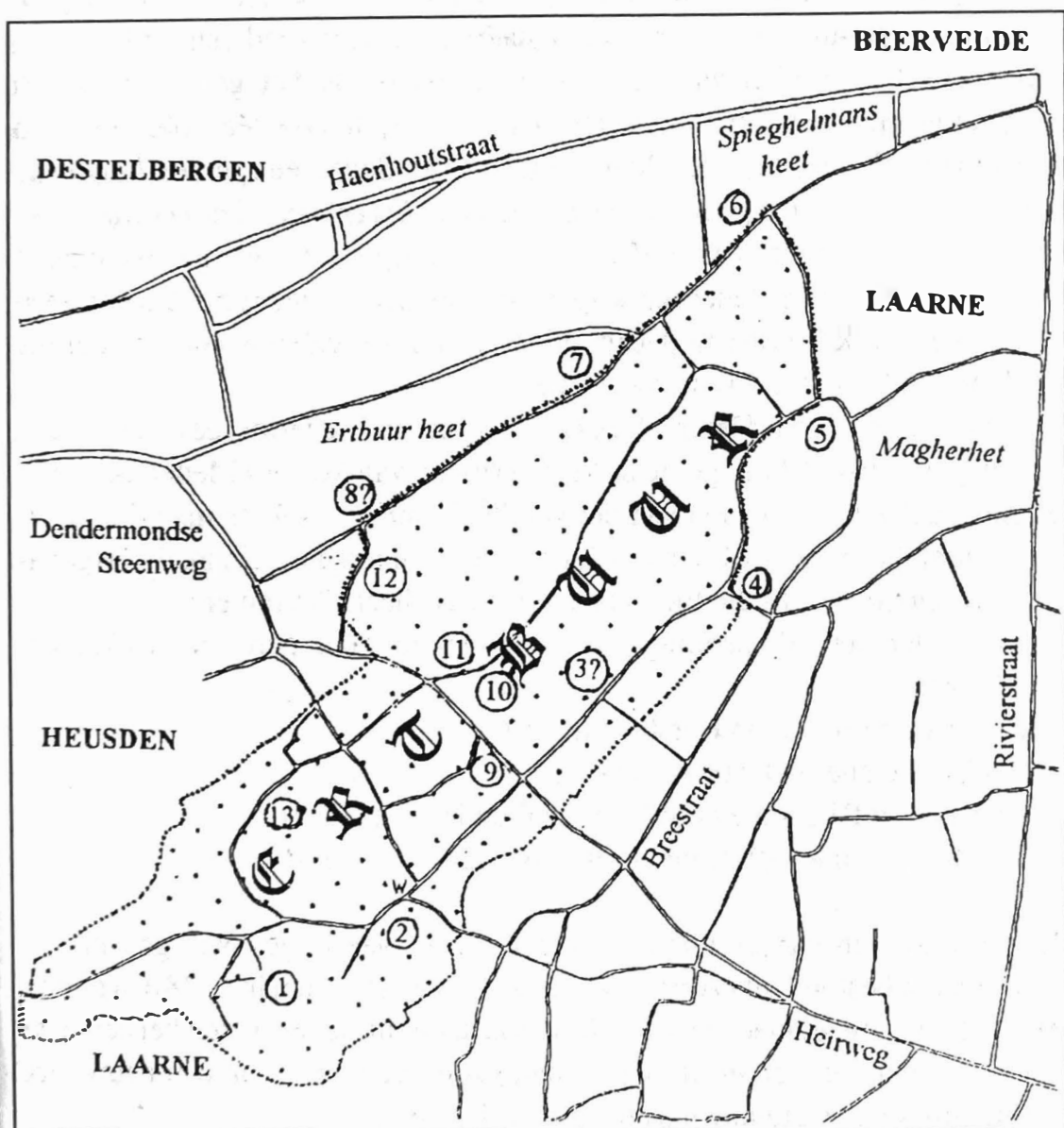

Fig. 4. Ertbuur tijdens het Ancien Régime

LAARNE: parochie - Heirweg: straatnaam - Magherhet: toponiem
 In de tekst vermelde namen: (1): vaststaande identificatie
 (3?): onzekere identificatie.

deze belangrijke uitbating reeds in de 13de eeuw bestond. Archeologisch onderzoek heeft trouwens nog oudere sporen van akkerbouw in die zone aangetroffen⁹², hetgeen o.i. wordt bevestigd door het voorkomen van een rente in natura op gronden die - in een later stadium - tot dit goed behoorden⁹³.

Omstreeks het midden van de 14de eeuw behoorde het goed toe aan de voormalige Gentse schepen Everdeye De Grutere, die overleed vóór 1360. In dat jaar vermelden de Gentse schepenregisters van Gedele een perceel *ligghende te Erbuur bachten den goede van Cattenay dat Ev(er)deys Gruters was*⁹⁴. Na hem werd zijn neef Simoen Van Leins de nieuwe eigenaar. Deze gegevens laten een rol van de Gentse stedelijke burgerij vermoeden bij het oprichten van deze pachthoeve. Ook bij andere patrimoniea te Ertbuur konden wij een duidelijke band met de Gentse poorterie vaststellen.

Op 4 november 1395 is Heinric Van Leins, zoon van Diedericx, de eigenaar van Cattenay. Hij eiste 10 Lb. gr. op na het overlijden van Michtel Metter, bewoner (en dus pachter en uitbater) van het goed⁹⁵. Heinric is ook de man die in het oudste renteboek van Ertbuur wordt genoemd, samen met zijn mede-erfgenamen (*zin ghedeele*). In die tijd betaalde men als heerlijke renten:

- 26 1/2 denieren als penningrente op 5 verschillende percelen (1 oktober) (f° 3 v°)
- 25 1/2 vaten rogge op Kerstavond (f° 6 r°)
- 4 halster evene op Kerstavond (f° 8 v°)
- 10 denieren Paasrente voor 2 verschillende items (f° 10 r°)
- 14 schellingen en 10 denieren meersschuld op 9 mei (f° 13 v°)

Het patrimonium van de uitbating vormde geen aaneengesloten geheel van percelen; het bestond uit *diversschen sticken*. Wanneer men in 1528 een nieuw renteboek aanlegde, bleek van de 5 bovenstaande rubrieken alleen het eerste te zijn gewijzigd. Dit kan er op wijzen dat, gedurende meer dan een eeuw, het patrimonium van Cattenay nagenoeg hetzelfde bleef.

⁹² E. Balthau (1984), p. 49 en 261.

⁹³ Zie hierboven onder punt C.

⁹⁴ SAG, R. 330, nr. 2, f° 296 v° (25 juli 1360). Everdeus De Grutere was wellicht een nazaat van de gelijknamige schepen van het 13de-eeuwse Gent. Zie Blockmans (1938), p. 458. Zie verder over hem onder punt G.3.

⁹⁵ RAG, Pottelsberghe nr. 454/1.

Ook in de eerste helft van de 15de eeuw blijft het in handen van de familie Van Leyns. Verschillende documenten, alle uit de Gentse schepenregisters, geven inzicht in de successie langs 3 tot 4 opeenvolgende generaties, en geven bovendien enkele fragmenten informatie over het goed in kwestie.

De eerste tekst vermeldt de broers Jan en Diedericke Van Leyns. Laatstgenoemde was priester en stond zijn rechten op het goed af aan zijn broer in ruil voor een bedrag van 7 schell. gr. per jaar zijn leven lang (17 november 1404)⁹⁶. Zij waren zonen van Heinric Van Leyns.

De tweede bron, d.d. 19 november 1405, is de staat van goed voor de 3 kinderen van Jan (I) Van Leyns, echtgenoot van Kateline Bruneel, na het overlijden van de vader⁹⁷. Gedurende zijn leven had Jan (I) Van Leyns o.a. *VII ghemete ligghende in tgoed te Cattenay in de p(ro)chie van Huesdene*. Het betrof leengrond, die hij in leen hield van ene Jans Van Leyns. Hiermee wordt wellicht Jan Van Leyns fs Heinric bedoeld. De wezen van Jan (I) hadden tevens recht op 3 1/2 gemet erve in hetzelfde goed. Het oudste dezer wezen noemde Hannekine (= Jan (II)).

De derde tekst werd geacteerd op 16 december 1417⁹⁸. Jan (II) Van Leyns Janszone is volwassen geworden, en krijgt in de acten duidelijkheidshalve de toevoeging *van Afsne* mee. De tekst legt de afspraken vast die hij met zijn neef Jan Van Leyns *Heinr(icx) zuene* maakte omtrent het bezit en/of het gebruik en de inkomsten van de gronden die tot de familiebezittingen behoorden. Wij beperken ons tot de bepalingen rond het goed Cattenay. In 1417 is Jan Van Leyns fs Heinric de eigenaar ervan; blijkbaar als oudste erfgenaam of *hoir feodal*. In dit goed maakte de leenbodem 7 bunder uit. Hiervan hield Jan Van Leyns fs Heinric 2/3 van het huis van Meulebeke⁹⁹. Het ander derde houdt Jan (II) Van Leyns in leen van Jan Van Leyns fs Heinric. Omtrent dit derde deel van 7 bunder beslisten de neven dat Jan Van Leyns fs Heinricx het zou houden en gebruiken. Zo kwam hij dus opnieuw in het bezit van de integrale leenbodem. De hele operatie had waarschijnlijk als bedoeling om het patrimonium van Cattenay niet te laten verbrokkelen. Jan (II) Van Leyns had, zoals zijn vader

⁹⁶ SAG, R. 301, nr. 18, f° 19v°.

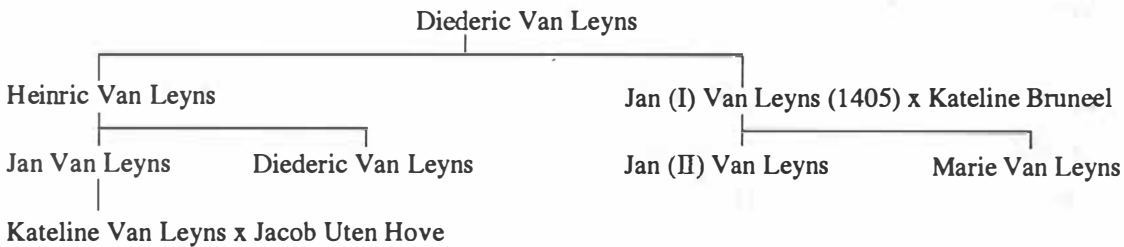
⁹⁷ SAG, R. 330, nr. 13, f° 122 v°.

⁹⁸ SAG, R. 330, nr. 16, f° 171 v°.

⁹⁹ Over deze intrigerende mededeling hebben wij verder nauwelijks informatie gevonden. Klaarblijkelijk is er een band met de vierschaar van Wetteren (zie verder in de tekst).

vóór 1405, ook recht op 3 1/2 gemet erva in het goed. In 1421 was hij zijn zuster Marie 4 Lb. schuldig als haar recht in Cattenay¹⁰⁰.

Voortbouwend op deze gegevens komen wij tot de volgende familierelaties:

Even recapituleren. Heinric Van Leyns is de oudere broer van Jan (I). Volgens het leenrecht van het Land van Dendermonde is Heinric gerechtigd in 2/3 van het leen als oudste erfgenaam van zijn vader Diederic. De andere kinderen hebben tesamen recht op het resterende derde. Wanneer de leenbodem bestaat uit 7 bunder (= 21 gemeten), dan leidt dit tot een opdeling van 14 tegenover 7 gemeten. Deze opdeling werd aanvankelijk ook in de volgende generatie gehandhaafd. Zo werd Jan (I) Van Leyns na het overlijden van zijn broer Heinric leenman van zijn gelijknamige jongere neef. De familie lijkt er door diverse maatregelen (o.a. een uitkering) wel voor gezorgd te hebben dat de leenbodem niet definitief verbrokkelde maar wel op 7 bunder bleef.

De laatste bron voor deze familie is opnieuw een staat van goed. Ditmaal voor Jan en Kateline Uten Hove, de kinderen van Jacob en Katelinen Van Leyns, met als datum 8 januari 1450 n.s.¹⁰¹. In die periode beslaat het goed *te Cattenay ende de Trapsteene* 19 bunder, waarvan 7 bunder leen¹⁰². Pieter Vander Brugghen was er pachter. Volgens de staat werd het leen gehouden van *den huusse van Muelenbeke ressorterende ter vierscaren van Wette(ren)*: deze institutionele band behoeft echter nog verder onderzoek. Reeds in het voorjaar van 1428 had *Jaquemard (=Jacob) Uten Hove a cause de demoiselle Cateline Van Leins sa femme* leenverhef gedaan voor 3 lenen die ressorteerden onder de vierschaar van Wetteren: hij betaalde hiervoor 30 Lb. (dus driemaal een vol verhef van 10

¹⁰⁰ SAG, R. 330, nr. 17, f°301 r°.

¹⁰¹ SAG, R. 330, nr. 24, f° 549 r°. Men registreerde dat Cattenay belast was met verschillende renten in natura, waarvan sommige ons reeds uit de renteboeken bekend zijn: 6 halster rogge en 4 halster haver. Tevens: 4 hoenderen, enz...

¹⁰² Ongeveer 25 ha. Trapsteen = Stapsteen, een toponiem uit het grensgebied van Heusden nabij Ertbuur. Enige vermelding van dit toponiem met de hoeve te Cattenay. Of de uitbating ook aldaar gronden had, is ons onbekend.

Lb)¹⁰³. Aangezien elke naam van deze lenen in onze bron ontbreekt, moeten wij naar de identiteit ervan gissen: Cattenay, ten Wyngaerde (zie punt 2), en een derde (kleiner?) leen?

Het voorkomen van leengronden onder het patrimonium van een pachthoeve was helemaal niet uitzonderlijk. De investeerders kochten een leengoed op om het prestige van hun uitbating nog te verhogen¹⁰⁴. Een tweede praktisch aspect: op leengronden moest men geen heerlijke renten betalen.

In de tweede helft van de 15de eeuw raken we even het spoor kwijt in de opeenvolging van de eigenaars van Cattenay. Een niet gedateerd uittreksel uit een register der lenen van het leenhof en prinselijk huis van Dendermonde geeft o.m. het volgende weer: *Jooskin Keyvin fs mr. Jans houdt een leen van der heerlyckheyt van Wetteren groot een daghwant liggende in t goet van Jan Kievin synen vadere geheeten Cattenay in de prochie van Huesdene op Tiebeke*¹⁰⁵. Hieruit zou men kunnen afleiden dat Jan Kievin op een niet nader te bepalen tijdstip de nieuwe eigenaar van de pachthoeve is geworden, maar zeker is dat niet. Hij was afkomstig uit Brugge en o.m. raadsheer bij de Raad van Vlaanderen¹⁰⁶. Over zijn zoon Joos Kevin (Quevin) is meer informatie beschikbaar; hij werd o.m. raadsheer bij de Grote Raad en heer van Olsene¹⁰⁷. Joos bezat Cattenay in het begin van de 16de eeuw. Hij had 3 gehuwde dochters en in zijn laatste levensjaren regelde hij nog een overeenkomst tussen zijn erfgenamen. Hij wou eventuele geschillen omtrent de verdeling van zijn onroerend goed na zijn overlijden voorkomen. Deze schikkingen werden op 15 oktober 1523 vastgelegd voor de Raad van Vlaanderen te Gent¹⁰⁸.

Een korte zinsnede in de tekst laat toe te besluiten dat de hoeve zelf een opperen en een neerhof had: ... *een goedt... met alden huusen mueren boven ende beneden* ... Deze tweeledigheid was in die tijd vrij gebruikelijk bij de grote pachthoeves van grootgrondbezitters die in de stad woonden. Het opperhof reserveerden zij als hun buitenverblijf.

Men beschouwde in die tijd *de heerlychede van Wyngaerde* als geïntegreerd in

¹⁰³ ARAB, Rekenkamer nr. 14.359, f° 41 r° (rekening van Jean Utenhove fs Jan over de periode 12 jan. 1428 n.s. - 10 mei 1428). De leendenombrementen zelf hebben we niet teruggevonden.

¹⁰⁴ E. Thoen (1988), I, p. 515. Bij de hoeve ter Most op Ertbuur gebeurde hetzelfde.

¹⁰⁵ AKL, FAV, voorlopig nr. 244, mod. fol. 37 r°. Het is niet duidelijk uit welk jaar het genoemde leenboek stamt.

¹⁰⁶ Zie A.J.M. Kerckhoffs-De Heij (1980), deel 2, p. 116.

¹⁰⁷ Ibidem, p. 116-117. De biografie schetst voornamelijk zijn functies en opdrachten maar geeft geen inzicht qua bezittingen in onroerend goed.

¹⁰⁸ RAG, RV nr. 958, f° 110 r°-112 v°. Dezelfde tekst in RAG, Piers de Raveschoot nr. 295.

de bezittingen van Cattenay; op deze heerlijkheid komen wij in het volgend punt terug.

In eerste instantie viel Cattenaye toe aan Joos' jongste dochter Lysbette, gehuwd met Willem Vanden Hoye. Omdat het huwelijk kinderloos bleef, moest zij dit recht afstaan aan haar zussen. Zo traden in 1529 Pieter Lanchals en Jan Vander Meere op als eigenaars van het goed, respectievelijk gehuwd met Jozyne, de oudste dochter, en Katelyne Kevin. Vijf jaar later is het echtpaar Lanchals-Kevin de enige eigenaar van de pachthoeve.

Het renteboek van 1528 vermeldt bij herhaling de gekende namen: Heindric Van Leys, Joos Quevin, Joosyne Quevin en Pieter Lanchals. De verdeling van de heerlijke lasten over de gronden ging als volgt:

- penningrente op 1 oktober: 3 schell. 11 den. op 2 bunder (f° 3 v°)
- rogge op Kerstavond: 25 vaten op 3 bunder (f° 7 r°)
- evene (idem): 4 halster op 2 bunder (f° 10 r°)
- Paasrente: 10 den. op 2 bunder (f° 11 v°).

Tenslotte kwam *te Katenay* nog in aanmerking voor een meerschuld van 14 schell. 10 den. (f° 14 r°). Helaas gaf men in R 16 de volledige omvang van het goed zelfs niet bij benadering weer.

Door zijn huwelijk met Anna Lanchals, dochter van Pieter, verwierf Joos Donaes, zoon van Lieven, de hoeve nog voor het midden van de 16de eeuw. Zoals de Gentse Memorieboeken uitwijzen, bekleedden zowel vader als zoon Donaes verschillende magistraturen op de Gentse schepenbanken.

Het echtpaar Donaes-Lanchals is nog steeds eigenaar van het goed in 1579; maar op dat moment heeft hun schoonzoon Ghilein Ba(e)lde, gehuwd met Lievin Donaes, ook reeds medezeggingschap in de verhuring van het goed¹⁰⁹. Na Ghilein Baelde zal het goed nog tot in de tweede helft van de 18de eeuw in deze familie blijven¹¹⁰.

Wat de 16de eeuw betreft zijn er ook verschillende pachtersnamen bekend:

- vanaf 1528: Lievin Roels fs Andries¹¹¹. We kennen Andries Roels als pachter van het goed te Kiekenshage in Heusden (1518)¹¹².
- vanaf 1534: Pieter Roels begint een pachttermijn hoewel Lievin Roels zijn termijn van 9 jaar niet heeft voltooid.

¹⁰⁹ Zie het overzicht van de bewaarde 16de-eeuwse pachtcontracten in J.R.J. De Wilde (1995), p. 9.

¹¹⁰ E. Balthau (1984), p. 257-258. Joos Donaes overleed voor 7 september 1596: zie RAG, RV, nr. 7562, f° 153 v°.

¹¹¹ Zie voetnoot 109.

¹¹² N. Kerckhaert, deel III (1983), p. 44 met verdere verwijzing.

- op 22 augustus 1544 is Jan Vanden Velde pachter, maar op Kerstavond van dat jaar begint Baudin De Scheerere fs Jans een nieuwe pachttermijn. Zoals we reeds vermeldde was hij verantwoordelijk voor het verzamelen van de tiende op Ertbuur. Op het erf zag men toen *twoonhuus, schueren, stallen* en bovendien een *duvecot ende poorte*, hetgeen (nogmaals) de status van dit goed onderstreepte.
- uit een losse nota blijkt dat Willem De Scheerder fs Bauduins vanaf 16 maart 1569 Cattenay huurt van Joos Donaes¹¹³. Een bevestiging hiervan vinden we in de Wetterse penningkohieren¹¹⁴.

Hier vernemen we dat er 21 bunder (28 ha) tot het pachtgoed behoren.

Vanaf 1579 sloten de partijen een nieuw pachtcontract. Willem heeft dit echter niet voleindigd door de oorlogsomstandigheden¹¹⁵. Voor het einde van de 16de eeuw zijn geen pachters meer bekend.

Omtrent de eeuwwisseling werden de kinderen van Ghilein Baelde en Lievyne Donaes door hun tante begiftigd met het leen en de heerlijkheid ten Wyngaerde. Gedurende de komende eeuwen zouden zowel dit leen als het pachtgoed Cattenaye - die trouwens vlakbij elkaar lagen - in handen blijven van de familie Baelde. Het volgende punt van de loper doet overigens dit leen ten Wyngaerde aan.

2. naer den Perrick

Van te Cattenay vertrok men langs de Lage Heirweg in noordoostelijke richting naar de Perrick¹¹⁶. De naam verwijst naar een afgebakend en afgeperkt perceel of dito landbouwbedrijf. Het toponiem is gelokaliseerd op de gronden ten zuidoosten van de Lage Heirweg en de (grote) kouter waarover reeds eerder sprake was (zie fig. 3). Ook de Perric had een kouter, maar van geringere omvang. Gedurende de Middeleeuwen werden de kouters gewoonlijk afgezet met een afsluiting in dood hout; hetgeen hier wel van toepassing lijkt te zijn. In de door ons geraadpleegde bronnen wordt dit toponiem meestal in verband gebracht met het *leen vanden Wyngaerde/te Wyngaerde*. Zo bijvoorbeeld in dit

¹¹³ Bewaard in RAG, Pottelsberghe nr. 87.

¹¹⁴ Zie b.v. SAG, R. 28, nr. 79/333, PK Wetteren 1571, f° 39 v°.

¹¹⁵ J.R.J. De Wilde (1995), p. 9-13.

¹¹⁶ Varianten: perrick, parrick, perrigh, perryck, perric. Eventueel ook: de perrekens. Dit gebied in het grensgebied van het oude Ertbuur en de parochie Laarne lag aan beide zijden van de grens. Het toponiem is er nog steeds bekend.

leendenombrement uit de laatste jaren van de 15de eeuw: een *leen vanden Wingaerde gheleghen te Heerbuur daer ment heet den grooten ende de cleenen perric*¹¹⁷. Het toponiem de Perric duikt op eind 14de eeuw¹¹⁸.

Hoewel we omtrent ten Wyngaerde zelf geen bronnenmateriaal ouder dan 1469 kunnen raadplegen, vermoeden we toch dat we hier met een veel oudere nederzetting te maken hebben; misschien zelfs met de oudste kern te Ertbuur. Enkele bronnen stipuleren immers dat het een heerlijkheid was. We moeten toegeven dat we geen sporen hebben teruggevonden van enige justitierechten van deze heerlijkheid. Anderzijds vonden we wel teksten terug over een overheidsrecht dat ermee verbonden was. Aan het leen behoorde immers een korenrente. Meer bepaald ging het om een jaarlijks inkomen van een Gentse mudde rogge (d.w.z. ongeveer 642 liter), die de heer van de heerlijkheid mocht heffen op alle gronden onder het leen ten Wyngaerde.

In 1423 waren bij de inning ervan moeilijkheden gerezen. Zowel de schepenen als de leenmannen van de heer van Dendermonde begaven zich toen ter plaatse om uitspraak te doen¹¹⁹. De tweede groep werd hierbij betrokken omdat ten Wyngaerde als leen werd gehouden van het leenhof van Dendermonde. Het kwam er tenslotte op neer dat de gezagsdragers de bestaande regeling bevestigden.

Er is nog een tweede gegeven dat wijst op een traditie die opklom tot in de 13de eeuw. Het is opvallend dat vrijwel alle leendenombrementen betreffende ten Wyngaerde gedurende de 16de en de 17de eeuw¹²⁰ melding maken van oude bunders, een benaming die reeds vóór 1300 in voege kwam¹²¹.

De benaming van dit leen interpreteren we letterlijk: in dit goed was wellicht ruimte voorbehouden voor een wijngaard. Tijdens de Middeleeuwen bestonden er immers ook in Vlaanderen wijngaarden. Toen de Arabische waarnemer Idrisi in de 12de eeuw Vlaanderen bezocht, bemerkte hij in de omgeving van Gent verschillende wijngaarden¹²².

Tijdens de klimaatswijzigingen op het einde van de Middeleeuwen en in de

¹¹⁷ RAG, Pottelsberghe nr. 451 (niet gedateerd).

¹¹⁸ ARAB, Rekenkamer nr. 45.378, f° 5 v° en 6 v°.

¹¹⁹ Deze uitzonderlijke documenten in RAG, Pottelsberghe nr. 454/2 (28 juli 1423) en 454/3 (13 juni 1423).

¹²⁰ RAG, Pottelsberghe nr. 452 telt 14 denombrementen. Zie verder in onze tekst.

¹²¹ E.Thoen (1988), p. 309 en n. 2.

¹²² R. De Buck (1995), p. 14 met verdere verwijzing. Het kan natuurlijk ook dat dit patrimonium weleer toebehoorde aan een familie Vanden Wijngaerde: ook dit valt echter niet meer te bewijzen.

16de eeuw zijn de meeste ervan echter verdwenen¹²³.

Relevante documenten uit de tweede helft van de 15de eeuw tonen aan dat het leen ten Wyngaerde in die periode reeds in verregaande mate was versnipperd. We vinden de oudste informatie in de leenregisters van het Land van Dendermonde uit 1469 en 1473. Jacques Vanden Steene was toen bezitter van het leen, dat bestond uit 2 oude bunders en 4 gemeten. Hiervan werden nog eens 6 bunder en 3 bunder in leen gehouden, maar dit laatste wordt niet nader geëxpliciteerd¹²⁴. Het mag echter duidelijk zijn dat de heerlijkheid eerder een beperkte omvang had.

Van de uitbating zelf rest heden enkel nog de walgracht. Zij was gelegen ten zuidwesten van de hoek gevormd door de Lage Heirweg en de Bulstraat (in het oosten) en de Elsstraat (in het noorden).

Eén voorbeeld van de versnippering der lenen in het leen en de heerlijkheid van den Wyngaerde uit 1515 mag hier volstaan¹²⁵. Eertijds - zo schreef men in dat jaar- werden van de heerlijkheid 2 lenen gehouden. Eén van 5 oude bunderen en één van 1/2 bunder. Over het laatste vernemen we verder niets meer, maar het eerste was als volgt verdeeld:

- Marie Vanderstockt: 2 oude bunderen
- Lievin De Wilde fs Ghyselbrechts: anderhalf bunder
- Jan De Wilde fs Martins: een oud bunder
- Ghyselbrecht De Wilde: een behuisde stede van een half bunder.

Wat de periode 1502-1658 betreft, zijn nog eens 14 leendenombrementen bewaard omtrent kleinere lenen in de *heerliche vanden wijngaerde*¹²⁶. Zij vermelden o.m. de volgende leenheren in de 16de eeuw: Joos Quevin (1502), Pieter Lanchals (1529, 1535, 1537 en 1540) en Joos Donaes (1567).

De opeenvolgende heren van ten Wyngaerde waren dus dezelfde personen als de eigenaars van Cattenay. Maar terwijl deze pachthoeve van Joos Donaes overging op Lieveine Donaes en haar man Ghelein Baelde, zo kwam ten

¹²³ Niettemin had het kasteel van Laarne op het eind van de 16de eeuw nog een *wyngaerdeken*; zie RAB, L.O. nr. 21, 4de bijlet, zijde 2. Een deel van de wijngaard van de Gentse Sint-Pietersabdij bevindt zich nog heden ten dage op de zonnrijke helling van de Schelde bij het voormalig abdijcomplex. Zie tevens R. De Buck (1995), p. 14-15 die voor het verdwijnen van de wijnteelt in onze streken ook economische factoren een plaats geeft.

¹²⁴ ARAB, Rekenkamer nr. 1101, f° 126 v° (A° 1469) en nr. 1102, f° 175 r° (A° 1473). Ongeveer dezelfde grootte wordt aangegeven in AKL, FAV, voorlopig nr. 244, mod fol. 36 r°. Zie ook RAG, Pottelsberghe nr. 451. Beide laatste bronnen zijn echter niet gedateerd.

¹²⁵ RAG, Pottelsberghe nr. 453 (15 december 1515). Zie verder in onze studie onder punt F.9.

¹²⁶ RAG, Pottelsberghe nr. 452.

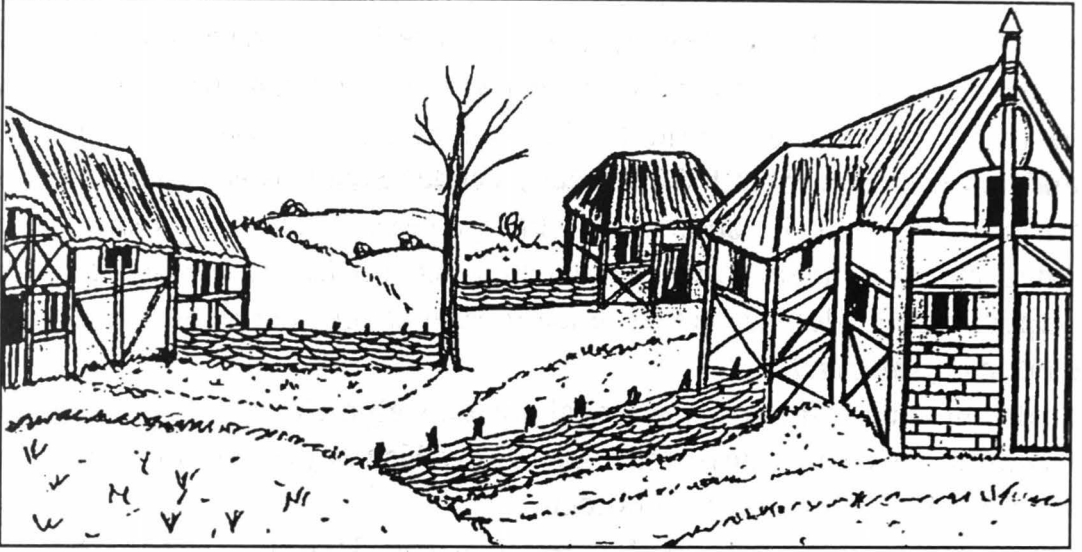

Fig. 5 . Vlaamse hoeven omstreeks 1500

Naar een anoniem Gents meester ca 1500. (Bibliotheek van de Rijksuniversiteit te Gent, Handschriftenleeszaal, Manuscript. kathedraal 16).

De originele tekening in kleur toont grijze tinten voor dak, gebinte en omheining. Eén enkele bakstenen muur in bruin. Alle muuropvullingen in vaal wit.

Zeldzaam beeld dat duidelijk de constructie van de Vlaamse hoevebouw in de late Middeleeuwen en een groot deel van het Ancien Régime illustreert. Wat de buitenmuren betreft, timmerde men eerst het geraamte van het huis ineen tot een houten kader. Voor de staande, liggende en schuine balken gebruikte men doorgaans eikehout.

De tussenliggende muurgedeelten (de zogenaamde *weeghen*) werden opgevuld in vakwerk; dit is: vlechtwerk van twijgen bestreken met leem.

Baksteen werd bij de meeste hoeves op het platteland enkel gebruikt voor de funderingen of een basismuur.

De dakbedekking bestond uit stro.

De gevelopstand van de hoeve rechts verraadt invloed van de houten gevels in de stad.

De omheiningen bestonden uit gevlochten droog hout, de zogenaamde *tuun* (waarvan ons tuin is afgeleid).

Wyngaerde eerst in het bezit van Lievines zuster Anna Donaes. Zij schonk het leen op 13 maart 1600 per “donatio inter vivos” aan haar neef Joos Baelde, de oudste zoon van Gheleyn. In dat jaar wordt het leen en de heerlijkheid ten Wijngaerde als volgt omschreven: *ghelegghen ter Eerbuer inde prochie van Heusden, ghehouden vanden hove van Wettene, groot int fonssiere ontrent twee oude bunderen, ende een half; twee ghemeten ende een hondert Roen in diveersche sticken, hebben jaerlicx incommende in heerl. renten een mudde Rogge ende met wat penninc Rente ende vervallen, danof vijf achterleenen ghehouden zijn, volghende den denombrementen danof zijnde metg(aeders) een half bunder leens ligghende upden boucackere, int goet te Cattenay ghehouden vanden zelven hove*¹²⁷.

Aldus werden Cattenay en ten Wyngaerde op de drempel van de 17de eeuw terug onder één eigenaar gebracht. In deze situatie zou in de komende 2 eeuwen geen verandering komen.

3. ende alzoo voort naer Pieter Vanden Sompele

Zoals punt 4 verderop aantoont, stapte men van te Wyngaerde verder in noordelijke richting. Men trok langs de huidige Bulstraat richting Heirweg. We merken op dat de gronden aan beide zijden van deze straat tot Ertbuur behoorden. De bovenstaande hoofding kunnen we echter niet met zekerheid situeren. Misschien bezat P. Vanden Sompele aan het kruispunt een boerderij, en gold deze woning als een referentiepunt. Over de man zijn verder geen gegevens beschikbaar. Het is echter ook mogelijk dat deze Vanden Sompele pachter was op een pachthoeve in de Vossestraat. Blijkens enkele oude kaarten droeg de Vossestraat in het verleden de naam Rietveldstraat. Dit toponiem behandelen we in de volgende paragraaf.

4. tot aen tVossenstraetken

Men stak dus de Heirweg over naar de Vossenstraat. In tegenstelling tot nu was het toenmalige *Vossenstraetken* niet meer dan een verbindingsstraatje tussen de Rietveldstraat en het kruispunt van Klein Gent (Laarne). Na de aanleg van de E 17 is de benaming Vossenstraat uitgebreid over het zuidelijke gedeelte van

¹²⁷ SAG, R. 333/1, f° 109 r°. Anna Donaes schonk haar vier neven Joos, Pieter, Walrave en Melchior Balde tesamen ook nog ander percelen in dezelfde regio.

de vroegere Rietveldstraat, dat van de Heirweg tot aan het oude Vossenstraetken liep. Het noordelijk gedeelte voorbij de Vossenstraat en de E 17 bestaat nog onder dezelfde naam. Ook hier behoorden de percelen langs weerszijden van de straat tot Ertbuur.

De loper glijdt er enigszins misleidend voorbij, maar ook hier stond in het verleden een belangrijke pachthoeve. Het betreft de huidige Polfliethoeve¹²⁸. In het begin van de 16de eeuw wordt dit bedrijf heel toepasselijk - maar weinig origineel - als het *goet te Rytvelden of tgoet ghenamt tRytveldstraten* bestempeld. In 1528 beheert het 24 bunder (32 ha): *lands weede mersch ende boschs*. R 16 noemt verschillende eigenaars zonder ook maar één dateringselement: Jan De Hooghe (fs Lodewycx?), Jan De Hooghe fs Jans, Jan Goethals fs Thomaes, en Tanneken Goethals fa Jans. We weten enkel dat ene Jan De Hooghe deken of hoofdman was van de Gentse huidevettersnering in 1509¹²⁹. Gedurende de 16de eeuw lijkt dit goed tijdelijk opgedeeld te zijn in 2 gelijke helften tussen de families Goethals en De Hooghe. Men betaalde toen 17 schell. heerlijke rente te Bamesse en 5 Lb. 7 schell. 4 den. parisis Paasrente¹³⁰.

Jan De Hooghe troffen we ook diverse malen aan in R 14. Vermoedelijk heeft hij op het einde van de 15de of het begin van de 16de eeuw door verschillende aankopen het goed samengesteld. Eén passage in R 14 verbindt een oudere uitbating met het toponiem *int Rietvelt*¹³¹.

Deze oude hoeve wordt omschreven als *Willem Kadin vander stede die Lievin Wubrechts was*. Bij deze uitbating volgden nog minstens 7 andere percelen (waarvan 3 in het Rietveld). Het is derhalve aannemelijk dat Jan De Hooghe een reeds bestaande uitbating uit de 14de eeuw heeft overgenomen en uitgebreid. Volgens de penningkohieren van 1571 en 1572 omvat het goed nog steeds 24 bunder. Guillaume Vander Eecken, de eigenaar, verhuurde het toen aan Lieven Van Zele voor 25 pond gr. per jaar¹³².

In het begin van de 18de eeuw werd het goed door de familie van Vilsteren, heren van Laarne, aangekocht en verder verpacht¹³³.

¹²⁸ Heden Vossenstraat 24, Beervelde-Lochristi (net ten zuiden van de E17).

¹²⁹ F. De Potter (1989), deel 6, p. 525. Zie tevens ADN, B 3994, Tweede deel, f° 17 r°: Jan De Hooghe *huvettere*.

¹³⁰ ADN, B 3994, Tweede deel, f° 3 r° en 11 r°.

¹³¹ ARAB, Rekenkamer 45.378, f° 9 v°.

¹³² SAG, R. 28, nr. 79/333, PK Wetteren 1571, f° 38 r°.

¹³³ AKL, FAV nr. 335. Het materiaal verdient een studie in een aparte bijdrage (beschrijving gronden, vrij veel pachtcontracten, enz...).

5. *ende alzoo voort tot by Laerne*

Ten noorden van de Vossenstraat gaat de tocht via straten die eertijds de grensscheiding uitmaakten tussen Ertbuur en de parochie Laerne. Meer bepaald gaat het om het noordelijk restant van de Rietveldstraat en de Zijstraat. Beiden liggen nu ten noorden van de E 17. De Zijstraat had vroeger als benaming: *Soutstraete of Sautstraete*.

De bovengenoemde straten lagen ten westen van het Laarnse “magherhet” (zie fig. 4). Dit toponiem betekent “magere heide”, hetgeen wijst op schrale landbouwgronden met lage vruchtbaarheid. Dit gebied hoorde tot in 1921, toen de gemeente Beervelde werd opgericht, tot het grondgebied van Laerne. Deze zone werd ten noorden begrensd door de huidige Kloosterstraat (vroeger: *heystraete*).

6. *naer spieghelmansheet*

Dit wil zeggen: tot aan de grens met Spieghelmans heide. Dit is de meest noordelijke uithoek van Ertbuur. De heide in kwestie bevond zich eigenlijk op het grondgebied van Beervelde. Het betreft de gronden gelegen tussen de huidige Haanhoutstraat (noord), Parochiedreef (oost), Brandstraat (zuid) en Bosmandreef (west). De benaming vinden we nog terug in verkorte versie op een kaart uit 1771, die een nauwkeurige situering toelaat door de vermelding *spieghels heedt*¹³⁴. De naam verwijst wellicht naar een eigenaar uit lang vervlogen tijden, maar de informatie ter zake is uitermate schaars. In een renteboek van de pietantie van de Gentse Sint-Pietersabdij staan, voor het grondgebied van Destelbergen-Beervelde, de namen van Annin Spieghel en Symoen Spieghels genoteerd (tweede helft 15de eeuw)¹³⁵.

7. *ende van daer over Herbuur heetstreckende neffens Desselberghe naer de Brantstraete*

Op het kruispunt van de Zijstraat met de Brandstraat sloeg men linksaf in zuidwestelijke richting. In die tijd liep de *heystraete* vermoedelijk nog voorbij dit kruispunt tot aan de *langheveltstaete* (nu: Ertbuerhoek). Daar begon de

¹³⁴ RAG, KP, nr. 345 (C. Benthuyts, 1771). Zie tevens RAG, St.-Pieters II, nr. 586.

¹³⁵ RAG, St.-Pietersabdij I A, nr. 285, f° 16 v° en 17 r°.

Brandstraat. Deze maakte dan over een aanzienlijke afstand de grensscheiding uit tussen de parochie Destelbergen (noord) en Ertbuur (zuid). Tegelijkertijd maakte de Brandstraat op dit deel van het traject deel uit van de begrenzing tussen de kasselrij van de Oudburg en het Land van Dendermonde (zie fig. 4). Ook hier volop heidegebied: de benaming *herbuer heet* is van toepassing op de zone langs weerszijden van de Brandstraat¹³⁶. Het toponiem *hertbuer eed* wordt reeds vermeld in 1463.

8. *ende naer tgoet ter Jacht*

Men volgde de Brandstraat tot de ligging van het goed ter Jacht. Dit goed behoorde niet tot Ertbuur, maar tot het grondgebied van Destelbergen. Een zeer oud pachtcontract de dato 2 mei 1393 noemt het goed te Roden dat men heet ter Jacht; de landerijen ervan liggen deels op Heusden en deels op Destelbergen¹³⁷. Ook uit de 16de eeuw zijn enkele pachtcontracten bekend: respectievelijk uit 1518, 1527 en 1536.

In die jaren is het eigendom van Willem van Imbiesen en meet het 14 bunder en 2 gemeten (19 ha), bestaande uit leen en erve¹³⁸. Gezien de tot hiertoe gevolgde reisweg mogen we aannemen dat dit goed langs of in de nabijheid van de Brandstraat stond. Vermoedelijk bevond het beheerscentrum van deze uitbating zich aan het kruispunt van de Brandstraat met de Reigerstraat, pal tegenover deze laatste straat. Ook heden treft men daar - in gerestaureerde vorm - nog oude gebouwen aan ter hoogte van Brandstraat nr. 5. Aan dit kruispunt boog de grens van Ertbuur via de Reigerstraat trouwens naar het zuiden af. Wij nemen dan ook aan dat het goed ter Jacht om die reden als referentiepunt in de legger werd opgenomen.

9. *ende alzo ommekeerende naer Ghyselbrechts Wilde ende naer de Zwaene*

Het werkwoord “ommekeerende” duidt hier op een zwenking; eerder in de betekenis “afslaan” dan wel “rechtsomkeer maken”.

¹³⁶ RAG, KP, nr. 345 vermeldt HERBOOR EEDT op Destelbergen en WETTEREN HERBUER.

¹³⁷ A. De Vos, Deel I (1958), p. 18 nr. 104. De pachter ervan, Lennot van den Steene, is afkomstig van Beervelde. Het toponiem ter Roden kan verwijzen naar een partij gerooid bos.

¹³⁸ A. De Vos, Deel II (1960), p. 18 nr. 2050, p. 30 nr. 2182 en p. 53 nr. 2428. Volgens N. Kerckhaert, Deel II (1981), p. 177 omvat het goed 12 bunder (16 ha) in 1483. Op het belang van leengronden in een pachtgoed hebben we reeds eerder gewezen.

De vermelding van de Zwaene maakt immers duidelijk dat men, eenmaal doorheen de Reigerstraat, af sloeg op de Heirweg in de richting van Dendermonde. In het verleden stond deze herberg op het hoekperceel gevormd door de Groenstraat (west) en de Heirweg (noord). Men passeerde toen eerst een perceel of een hofstede van Ghyselbrechts Wilden. De situering ervan is rondit problematisch. Nochtans is deze familie met zekerheid te Ertbuur geattesteerd vanaf 1423¹³⁹. Ghyselbrecht De Wilde was de zoon van Jakob en werd naar zijn grootvader genoemd¹⁴⁰.

Op 12 december 1502 schreef hij een eerste denombrement voor een leen van de reeds genoemde Joos Quevyn, die zelf dit leen hield van het hof van Dendermonde¹⁴¹. Volgens Ghyselbrecht was dit leen binnen *Hertbuur* vijf oude bunderen groot; maar hij had maar *inde handen vijf hondert Roeden cleen roeden lettelt min of meer*¹⁴². Het kwam hem toe als oudste zoon na het overlijden van zijn vader. Aan zijn broers Jan en Pieter had hij een geldsom uitgekeerd, wellicht om een verderding van het leen tegen te gaan¹⁴³.

In 1515 rees er een geschil omtrent de genoemde 5 oude bunderen tussen de leenman (Ghyselbrecht De Wilde) en zijn leenheer (Joos Guevin, heer van Ieper). De bunders waren gelegen in het leen en de heerlijkheid van den Wijngaerde. Joos verklaarde dat hij de eigenaar was door aankoop van de erfgenamen van Gheert(?) Van Doorne. Ghyselbrecht claimde het recht op de *Rapporten Relieven Camerlincghelt ende aude Rechten*. Het was zijn bedoeling om de vier lenen, waarin de vijf oude bunders versnipperd lagen, tot één te smeden voor hemzelf en zijn erfgenamen. Voor de Raad van Vlaanderen, met meester Charles Vander Beke als *Tusschen spreker* (moderator, bemiddelaar) bereikte men het volgend compromis.

Ghyselbrecht deed voor eeuwig afstand van zijn rechten ten voordele van Joos Guevyn, maar hij ontving hiervoor een financiële compensatie¹⁴⁴.

In dit document staat beschreven dat Ghyselbrecht een *behuusde stede ligghende*

¹³⁹ J. De Wilde (1992). Of bewoonde Ghyselbrecht de Zwaene? p. 6.

¹⁴⁰ Ibidem p. 38. Grootvader Ghyselbrecht overleed in de winter van 1499-1500 n.s. Het betrof wellicht een familie van smeden.

¹⁴¹ RAG, Pottelsberghe nr. 452; denombrement 12 december 1502. Ghyselbrechts zegel is intact, maar dermate afgesletten dat het nagenoeg onleesbaar is geworden. Ter hoogte van de datum is het perkament geschonden. Eigenlijk betreft het een achterleen.

¹⁴² Oud bunder, kleine roeden: zie bijlage I. Hier ongeveer 7425 m².

¹⁴³ Zie voor dit begrip reeds hierboven onder te Cattenay.

¹⁴⁴ RAG. Pottelsberghe nr. 453 (15 dec. 1515). Niet geregistreerd in RAG, RV nr. 7519. De kwestie illustreert o.i. het belang dat men in diverse bevolkingslagen hechtte aan het bezit van leengoederen.

tertbuer anden driesch groot h (=1/2) bundere bezat. Via de oude kaarten kunnen we -qua vorm- een dries op Ertbuur situeren; meer bepaald net ten noorden van het leen ten Wyngaerde in de hoek gevormd door de Bulstraat (oost) en de Elsstraat (zuid). Nergens anders vinden we de kenmerkende driehoekige driesvorm terug. De gegevens van het leendenombrement zijn dus niet van toepassing op de vermelding in de loper. Wij vermoeden derhalve dat zich in het begin van de 16de eeuw ook langs de Heirweg een tweede dries of driesgehucht bevond, die heden verdwenen is.

Van Ghyselbrecht kennen we ook een tweede denombrement uit 1529 n.s. voor een achterleen gehouden van P. Lanchals, heer van Olsene. Het behelsde 500 roeden¹⁴⁵. Vermits Lievin De Wilde fs Ghyselbrecht in de lente van 1540 hetzelfde achterleen beschreef in een denombrement van P. Lanchals, mogen we aannemen dat zijn vader uiterlijk in het voorjaar van 1540 overleed. De zoon volbracht dan het verplichte leenverhef¹⁴⁶.

10. ende tgoet van Jan De Zuttere

Van de Heirweg sloeg men hierna de Most- of Wallestraat in¹⁴⁷. Men bezocht er eerst het goed van Jan De Zuttere. Dit pachtgoed staat in het renteboek van 1528 bekend als het *goet byden Veecke*. Het wordt steevast gesitueerd bij het goed *ter moest*, de hoeve die wij hierna zullen bespreken¹⁴⁸. Deze boerderijen lagen aan weerszijden van de straat: ter Most aan de westzijde en het goed van Jan De Zuttere aan de oostzijde¹⁴⁹. Helaas noteerde de ontvanger geen grootte voor het goed *byde vyf eecken*.

Vóór Jan De Zuttere was het in het bezit geweest van Lysbette Slabaert(s). Haar naam treffen we bij herhaling aan in het oudste renteboek van Ertbuur (R 14). Steeds vervangt zij er vroegere eigenaars. In bijna de helft van de gevallen (9 van de 19) gaat het om gronden die voordien eigendom waren geweest van Ghisel(brecht) Claus. Eén van de items vermeldt bovendien: *Jan Daneels*.

¹⁴⁵ RAG, Pottelsberghe 452; denombrement 15 januari 1529 n.s. Ingediend na het overlijden van de oude leenheer (J. Quevin) aan de nieuwe leenheer (P. Lanchals) door dezelfde leenman (G. De Wilde).

¹⁴⁶ RAG, Pottelsberghe 452; denombrement 20 april 1540. Parallellen met voorgaande vinden we niet alleen in de grootte (500 roeden) maar ook in de ligging: *zuid sheerenstraete* en *oost den upstal*.

¹⁴⁷ Dubbele benaming van de huidige Moststraat in 1583 volgens de kaart van F. Horenbaut; RAG, KP nr. 368. Zie reeds fig. 6.

¹⁴⁸ ADN, B 3994, Tweede deel, f° 1 en v° en 11 v°.

¹⁴⁹ De laatste hoeve: heden Moststraat 2, Lochristi-Beervelde (net ten noorden van de E17).

*Te(net) Ghisel Claus biden V heecken ghelegghen bider Most. Te(net) jonf. Lysbette Slabbaerts*¹⁵⁰, zodat onze identificatie zonder twijfel vaststaat. Het is dus aannemelijk dat L. Slabbaert een bestaande hoeve (van G. Claus) overnam, en systematisch bleef uitbreiden met andere percelen. De renteboeken verschaffen ons niet de minste dateringsmogelijkheid, maar we weten wel dat Lysbette Slabbaert op 22 maart 1404 n. s. volledig gescheiden leefde van haar man Clayse Van Den Broucke¹⁵¹. Dit ene gegeven laat ons toe de activiteiten van deze Gentse poorteres op de immobiliënmarkt omstreeks 1400 te dateren. Wij stellen ons de vraag of het ter beschikking komen van talrijke percelen op Ertbuur zou veroorzaakt zijn door een zware crisis. Meer in het bijzonder kan men hier denken aan de gevolgen van de Gentse opstand tegen graaf Lodewijk van Male (1379-1385). De oorlogsverwoestingen kunnen in Ertbuur geleid hebben tot een verarming van de kleine zelfstandige boeren, en een min of meer gedwongen verkoop van hun bezittingen ten voordele van eventuele schuldeisers. Bewijzen voor deze hypothese hebben we echter niet.

Een overzicht van de heerlijke renten waarmee het goed was belast leert ons het volgende:

	R 14	R 16
Rente 1 oktober	2 schellingen	2 schellingen 2 denieren
Rogge (Kerstavond)	2 vaten + 6 vaten	-
Paasrente	4 Lb 15 schell. 2 denieren	5 Lb. 9 schell. 2 denieren

De gronden ten zuiden van de Heirweg, waarop een rente in natura werd geheven komen wel in R 14 voor, maar werden in een later stadium afgestoten. Bij de beide penningrentes stellen wij een lichte stijging vast, die een toename van het onroerend goed laat veronderstellen. In 1571-72 beheerde Jacob Everaert op Ertbuur een *behuyst pachtgoed van de hoors Jan De Zuttere groot XVII bunder om XVII Lb. gr.*, dus 22 ha¹⁵².

Volledigheidshalve vermelden wij hier dat de familie De Zuttere ook elders in de parochie Heusden bezittingen had. Hun naam is immers ook verbonden met het pachtgoed *ter laect* in Heusden. Dit stond in de nabijheid van de Schelde¹⁵³.

¹⁵⁰ ARAB, Rekenkamer nr. 45378, f° 10 r°.

¹⁵¹ E. Pairon (1983), nr. 942.

¹⁵² SAG, R. 28, nr. 79/333, PK Wetteren, (1572) f° 38 v°.

¹⁵³ SAG, R. 330, nr. 44, f° 352 r°.

Jan De Zuttere fs Jans is in 1512 gehuwd met Lysbette Huugaerts. Een getuigenis uit 1631 noemt een *huys ende mote ghenaeemt ter lact ofte huygaerts goet*, waarop in de tweede helft van de 16de eeuw Jan De Sutter en zijn zoon Lonys woonden¹⁵⁴.

Eén familie kon dus meer dan één pachtgoed bezitten. Dit geval staat zeker niet alleen. Verderop zullen we zien dat ook te Ertbuur tijdens de 16de eeuw één familie twee patrimoniea bezat. In dat geval was de afstand tussen de twee hoven zelfs bijzonder klein!

11. ende tgoet van Raphael Uttenhove

Aan de westzijde van de Moststraat trof men het heden nog bestaande ter Most¹⁵⁵. Het oudste renteboek van Ertbuur vermeldt reeds een stede *ter moest*¹⁵⁶. Dat het reeds om de latere pachthoeve gaat is, wegens de geringe bewoning in de Moststraat door de eeuwen heen zeer waarschijnlijk. De Gentse familie Van Der Most zou wel eens verantwoordelijk kunnen geweest zijn voor de oprichting van het goed. Eén tekst in de Gentse schepenregisters van Gedele (1380) spreekt over: *It(em) III dachmael lants ligghende te Heerbuur bi h(er) Wille(m)s goede van der Most...* Dit wijst op een goed van ruimere omvang, naar alle waarschijnlijkheid betreft het inderdaad het goed ter Most¹⁵⁷. Bovendien werd de naam van Willem Van Der Most, gevolgd door die van Gheert Borluut, in R 14 verbonden met gronden die later behoorden tot het patrimonium van ter Most: 2 gemeten en nog eens 4 bunden en 1 gemet¹⁵⁸.

In het begin van de 15de eeuw is ter Most in het bezit van *den heere van Oerscamp*. Met name was dat ridder Jan Wittoen (ook: Winteyn)¹⁵⁹. Aan deze heer moest Jan Laes, de pachter die in 1409 (n.s.) een pachttermijn begon, enkele panden stellen voor de *leeninghe latinghe ende besaethede* die hij bij het

¹⁵⁴ RAG, RV nr. 4142; getuigenis Marten De Vos (1631). Het goed is dus blijkbaar in de 15de eeuw in het bezit van de familie Huugaert geweest. Opvallend is ook hier de naamgeving.

¹⁵⁵ Moststraat 1, Beervelde-Lochristi.

¹⁵⁶ ARAB, Rekenkamer nr. 45.378, f° 11 r°. Hetzelfde toponiem eveneens op f° 10 r° en v°.

¹⁵⁷ SAG, R 330, nr. 6, f° 300 v° (14 april 1380). Wij kennen W. Van Der Most als schepen te Gent (zie verder).

¹⁵⁸ ARAB, Rekenkamer nr. 45.378, f° 5 r°. Te vergelijken met ADN, B 3994, Tweede deel, f° 5 r°. Zekerheid verwerven we door de vermelding van enkele eigenaars van ter Most in de 16de eeuw: Willem, Raphael en Anthoine Uuten Hove.

¹⁵⁹ G. Claeys (1985), p. 26-28. Wij nemen aan dat erin de eerste helft van de 15de eeuw een Jan Wittoen sr. en jr. leefde. Jan sr. stierf ca 1425-26. Zie tevens R. Opsommer (1995), p. 391-392, 432, 490 en 680 n. 529.

ingaan van de pacht op de gronden van ter Most aantrof. Als pand gaf hij twee trekpaarden, wagens, ploegen, eggen en ander landbouwmateriaal, *hoerenbeeste* (= hoornvee), evene, hooi, zaaigoed van koren, enz... Tevens gold er een pand op *Willem Cadins goed in de vierschare van Calkene*¹⁶⁰.

Deze handelwijze toont aan dat de eigenaar het benodigde kapitaal had voorgeschoten inzake bemesting, ploegen, arbeid en zaaigoed. Volgens de toenmalige geplogenheden was de pachter die het goed verliet contractueel verplicht om aan zijn opvolger een vastgesteld bedrag betreffende de genoemde werkzaamheden over te laten. De tweede pachter is gehouden na zijn pachttermijn hetzelfde te doen voor zijn opvolger, enz... In dit geval is het wel zo dat de eigenaar, om zijn financieel risico te dekken, aan zijn pachter de beschreven pandstelling vroeg. Deze handelwijze is in die tijd evenwel niet ongewoon.

Zestig jaar later is het goed in het bezit van Willem (Guille, Guillaume) Uuten Hove. Deze Willem was vermoedelijk de zoon van Ghiselbrecht Uten Hove, die rond het midden van de 15de eeuw de tiende ophaalde (liet ophalen) in Ertbuur¹⁶¹. De kern van het goed bestond uit een leen met een grootte van 10 bunder, gehouden van het leenhof van Dendermonde¹⁶².

Na het overlijden van Willem Uuten Hove komt het goed omstreeks 1502 in handen van diens zoon Raphael. De uitbating telt dan 18 bunder: 10 bunder leen en 8 bunder erve. Er stond een *upperhove up eenen wal*. Zestien bunder ervan werden verhuurd aan 5 Lb. gr. per jaar, maar de naam van de pachter vernemen we niet¹⁶³.

Op 1 december 1502 stelde Jan Uutenhove fs Ghyselbrecht een leendenombrement op voor zijn minderjarige neef Raphael Uuten Hove fs Willems. Deze hield het leen van Lodewyc Calioot¹⁶⁴. Het *ter Most leen* ressorteerde onder het hof en de vierschaar van Kalken. Het bestond uit een partij bos van ongeveer anderhalf bunder. Dit bos stond aan de westzijde van de reeds genoemde *Rietveltstraete*.

In augustus 1518 ziet Raphael, poorter van Gent, zich genoodzaakt om beroep te doen op een geldschieder. Hij verkoopt aan Jan Daneels fs Jan *grauweerckere*

¹⁶⁰ SAG, Reeks 301, nr. 20, f° 23 r°. Actum 12 januari 1409 n.s.

¹⁶¹ Zie punt D.

¹⁶² ARAB, Rekenkamer nr. 1102, f° 152 (anno 1473).

¹⁶³ SAG, Reeks 330, nr. 42, f° 193 r°. Op het prestigieuze aspect van leengoederen hebben we reeds gewezen tijdens de bespreking van Cattenay.

¹⁶⁴ RAG, RV nr. 15384 (kopie). L. Calioot (Gellioot) bezat ca 1500 het gebied van de Nieuwengaver op het grondgebied van Laarne, ten noorden van de Heirweg. Dit gebied werd in het westen begrensd door Ertbuur.

de som van 2 Lb. gr. *tsiaers eerffelicke losrenten den penninck zeventiene*¹⁶⁵. Raphael ontving hiervoor 34 Lb. gr. en bezette deze lening op enkele gronden in de parochie van Heusden onder de vierschaar van Wetteren:

- A. 1. ca 5 bunder *coorenlandts* gelegen voor *thof of goet ter Most gheheeten de venne*.
2. 4 gemeten *coorenlandt* gesitueerd voor *Ertbuer cautere*.
3. ca 2 bunder *mersch ende ettinghen*.
4. een bunder *ettinghe gheheeten triekin ligghende voor cattenay dreve*.

Deze percelen werden toen in pacht gehouden door Lauwereins De Sceerere, wonende *up tgoet ter most*. Het zijn alle erfgronden; de eigenaar wachtte zich ervoor om zijn leenbodem met renten te bezwaren. De rente ving aan op 16 augustus 1518, en de eerste vervaldag lag op 16 augustus 1519.

Het mag ongeloofwaardig klinken, maar het renteboek van 1528 behandelt ter Most niet expliciet. Wel vonden we - verspreid - de lasten van afzonderlijke percelen terug op naam van de familie Uten Hove¹⁶⁶:

- B. 1) 2 gemeten land *vor de venne*, evenals 4 bunder 1 gemet *de vennen*, belast met een penningrente van 5 sch. 4 den. (te betalen op 1 oktober).
 - 2) 1 gemet land op Ertbuur kouter, belast met 1 vat rogge (Kerstavond).
 - 3) 1 bunder land op Ertbuur kouter, belast met 10 vaten rogge (idem).
 - 4) 1 bunder weide: *tRyeken*, belast met 11 sch. 3 den. (meersschuld, 9 mei).
- Verder 220 roeden meers *den gote*, en een tweede gemet meers te *coppin van over daem*, tesamen belast met 7 sch. 5 den.

De lezer bemerkte reeds de verregaande parallellen inzake de omvang en de toponiemen in vergelijking met de gronden die in 1518 met een losrente werden belast (A1=B 1, A2=B2+B3, A4=B4).

Na het overlijden van Raphael Uten Hove in 1534 werd diens zoon Anthuenis de nieuwe eigenaar¹⁶⁷. Zijn leengoed omvat nog steeds 10 bunder met een *behuysde stede upperhove walgracht ende singhele*. De andere gronden werden niet opgetekend. Het gehele goed werd toen verpacht aan Pieter Bracke voor de som van 4 Lb. 7 sch. 6 den. gr. per jaar.

Anthuenis bezat het goed nog in 1571-72. In de Wetterse penningkohieren werd zijn *huys van plaisantie welk groot es binnen beluyke van zyn huis 1 bunder*

¹⁶⁵ RAG, RV nr. 957, f° 125 r°-v° (29/8/1518).

¹⁶⁶ ADN, B 3994, Tweede deel, f° 5 r°, 8 r°, 9 v°, 13 v° en 14 r°.

¹⁶⁷ SAG, Reeks 330, nr. 52, f° 231 r°. De kinderen van Raphael Uten Hove en Anna van Maerselaere waren: *thuenkin, claiskin ende gillekin*.

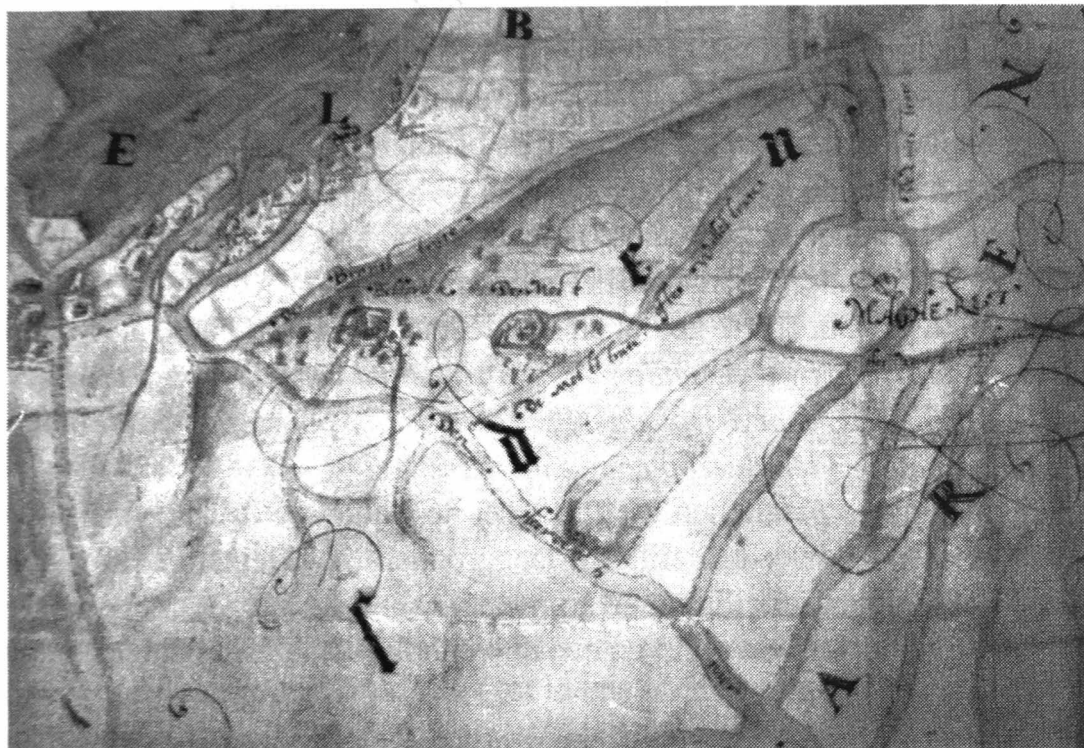

Fig. 6. Het noordelijk gedeelte van Ertbuur in 1583 met de Belderik en ter Most (eigen foto).

belast met 1 sch. gr.¹⁶⁸. Jan Coolman pachtte 30 bunder voor 28 Lb.gr.¹⁶⁹. Een tiental jaren later werd het goed op een kaart weergegeven (zie fig. 6)¹⁷⁰. We bemerken het opperhof of hof van plaisantie op een kunstmatig aangelegd eiland, omringd door een cirkelvormige walgracht. Deze laatste wordt gevoed door een anonieme beek. Een dreef verbindt het goed met de Moststraat. Het erf voor de pachter heeft de maker van de kaart evenwel niet weergegeven. De overlijdensdata van Anthuenis Uten Hove en zijn echtgenote zijn ons onbekend. Het goed kwam in handen van hun zoon Jan. Toen deze zich op een niet nader bepaald tijdstip (ca 1590?) naar zijn buitenverblijf begaf werd hij gevangen genomen door een groep vrijbuiters (en vermoedelijk enkel vrijgelaten na de betaling van een fors losgeld)¹⁷¹. Eén van zijn ontvoerders werd

¹⁶⁸ SAG, R. 28 nr. 79/333, PK Wetteren 1571, f° 103 r°.

¹⁶⁹ Idem, f° 38 v°.

¹⁷⁰ RAG, KP nr. 368 (Schets van de Oude Lede door F. Horenbaut, 1583).

¹⁷¹ Wij schetsten de gevaren in deze periode in J. De Wilde (1996), p. 3-26.

medio 1594 voor deze en andere feiten ter dood veroordeeld¹⁷².

Men kan zich indenken dat dit feit en de vernieling van zijn pachtgoed (zie verder) een zware financiële aderlating vormden voor de eigenaar. In 1599 ging hij over tot de verkoop van het goed. Bij de officiële overdracht, op 30 juli, gaf men zeer accuraat de oppervlakte op¹⁷³:

- *in leene*: 10 bunder 2 gemeten 20 roeden
- *in erfve*: 26 bunder 2 gemeten 191 roeden.

Dus tesamen: 37 bunder, 1 gemet en 211 roeden; dit is: 50 ha 20 a 93 ca. *In winnende lant bosch weede ende meerschen metten vervallen casteele huysse mote walle synghelle voor den pachtere scheure stallen poorte duvekeete bomen ende andere cattheylen daerop ende Inne wesende.*

Er zijn dus enkele parallellen met het goed te Cattenay. In de eerste plaats bestaat ook ter Most gedeeltelijk uit leengronden (het kleinere deel van de oppervlakte), en gedeeltelijk uit erfgronden.

De aanwezigheid van een poort en een duivenhok verraden in beide gevallen een betere status.

Ook ter Most had een opperhof en een neerhof. De ruineuze toestand van het opperhof wijten wij aan de oorlogsverrichtingen ten tijde van de Tachtigjarige Oorlog¹⁷⁴.

De nieuwe eigenaar, Anselmus Nieulant, was aanvankelijk pensionaris van de stad Brugge¹⁷⁵. Uiterlijk in 1598 was hij *Raedt ende procureur generael* bij de Raad van Vlaanderen, een functie die ook in de verkoopacte wordt vermeld¹⁷⁶. Volledigheidshalve heeft men in die acte ook beschreven op welke manier het goed werd belast. De rente in natura bestond uit 11 vaten rogge *Dendermondsche maete*¹⁷⁷ en een penningrente (4 Lb. 8 schel. 1 penn. parisis). De eerste rente stemt overeen met de gegevens uit het renteboek van 1528, de penningrente daarentegen is gevoelig toegenomen.

¹⁷² NI. Bertholomeeux van Gheldre fs Marten uit Middelburg. Zie RAG, RV nr. 7561, f° 134 r°-135 r° (uitspraak 1 juli 1594). Eén der punten van de beschuldiging luidde: ... *oock hebt ghy helpen vanghen ontrent den huuse ter most Joncheer Jan Uuytenhove* ...

¹⁷³ RAG, Piers de Raveschoot nr. 645; *Copie toecomptse vanden huysse ende goede termost ghelegghen*. Het origineel (niet bewaard) was bekrachtigd met 27 zegels.

¹⁷⁴ J. De Wilde (1996), p. 3-26.

¹⁷⁵ RAG, RV nr. 984, f° 82 v°.

¹⁷⁶ RAG, RV nr. 985, f° 338 v° - 339 v°. Anselmus was de zoon van Olivier Nieulant (bij Alydt Maes?) en een telg uit een geslacht dat vanaf het einde van de 14de eeuw verschillende vertegenwoordigers leverde op de schepenbanken van de stad Dendermonde. Anselmus overleed voor 20 juni 1609 zoals we kunnen afleiden uit RAG, RV nr. 7573, f° 201 v°.

¹⁷⁷ Zie voor de maten en gewichten bijlage I.

Naast deze heerlijke renten was het goed belast met een rentelast van 15 Lb. 10 schel. gr. per jaar ten voordele van de volgende personen:

- Maximiliaen De Vriendt: 6 Lb. gr.
- Lucas Van Quickelberghe: 6 Lb. gr.
- Lievin Hoornicx: 3 Lb. gr.
- Willem Verlinden: 10 schel. gr.

Helaas weten wij niet wanneer en waarom Jan Uten Hove al deze leningen heeft aangegaan. Een plotse nood aan contant geld voor de afbetaling van zijn losgeld? Of wrong het schoentje reeds eerder door een reeks aankopen van onroerend goed die het patrimonium van ter Most moesten uitbreiden?

Hoe dan ook, de koper van het pachtgoed werd verplicht om de rentelast (aan de penning 16, d.w.z. 6, 25 %) over te nemen. Anselmus verwierft ter Most voor de som van 1025 Lb. gr. evenals alle *oncosten soo van onterfven erfven sheeren marcghelt* en een bedrag van 2 Lb. gr. *ten ghelaeghe waert*. De koop werd dus gesloten in een herberg, na onderhandelingen waarbij de drank rijkelijk vloeide! De familie Nieulant bleef tot in het midden van de 18de eeuw in het bezit van ter Most¹⁷⁸.

12. ende tgoet van Jan Heyman, datmen heedt den Beldrick

Over de oorsprong van dit goed tasten we in het duister. Een oude Laarnse sage verbindt de naam van de voormalige hereboerderij met de Middeleeuwse orde der Tempeliers¹⁷⁹.

Aangezien deze religieuze orde in het begin van de 14de eeuw werd opgeheven, zou een stichting van een Belderikhoeve door die orde reeds in de 13de eeuw te plaatsen zijn. Omtrent een dergelijke rol van de Tempeliers bestaan evenwel niet de minste bewijzen. In de streek ten oosten van Gent blijken zij althans geen bezittingen te hebben gehad¹⁸⁰.

Het is niet onmogelijk dat de Belderikhoeve haar naam heeft ontleend aan de familie Vanden Beldericke, maar ook daaromtrent hebben we geen bewijzen. We weten enkel dat *dhoyr* (= de erfgenamen) *van den beldericke* op het eind van de 14de eeuw gronden bezaten, verpachtten of bewerkten in Destelbergen-

¹⁷⁸ De Potter-Broeckaert (1889), *Laarne*, p. 56.

¹⁷⁹ Voor de inhoud van deze sage zie L.K. Cumps (1976), p. 458-460. Zie tevens een krantenknipsel bewaard in BRUG, Handschriftenleeszaal, Vliegende bladen nr. II L 1. Zij werd voor het eerst verhaald in De Potter - Broeckaert, *Laarne*, 1889, p. 85-86.

¹⁸⁰ M. Nuytens (1974), p. 47-57.

Beervelde, dus misschien in de onmiddellijke omgeving van Ertbuur¹⁸¹. Het is mogelijk dat deze familie ook te Ertbuur gronden of een hoeve heeft gehad, die later in het goed *den Beldrick* werden geïntegreerd. Water ook van zij, de oudste getuigenissen omtrent dit pachtgoed zijn niet ouder dan de 16de eeuw. De tekst van onze loper vermeldt Jan Heyman als eigenaar in de eerste helft van de 16de eeuw. Mogelijk betreft het de Jan Heyman fs Jacops die in 1527 als grafelijke ontvanger van de Brieven van Assenede en de Vier Ambachten fungeerde¹⁸². Het renteboek van 1528 rept slechts éénmaal terloops over het *goed van beldryc*¹⁸³.

Jan Heyman had een dochter Anna. Zij huwde omstreeks 1553 met Joos Sanders¹⁸⁴, met wie zij een zoon Roeland won. Joos Sanders overleed korte tijd nadien. Volgens een staat van 3 april 1570 (na Pasen) was Roelandt Sanders gerechtigd in: *deen helft duergaende van eenen behuusden pachtgoede met wat breedere Recht Inde huusinghen aende bogaerde binnenden wal boomen ende cattheylen daerop staende gheleghen binnen de prochie van Huesdene ghenaeemt den Belderick Int gheheele groot LII (52) bunderen daer dat Jan Heyman filius Jans eerfachtich uute verstorven es*. Het goed ligt in 1570 nog onverdeeld tussen Roeland Sanders en zijn oom Cornelis Heyman¹⁸⁵.

Cornelis Heyman wordt één jaar later genoemd als de bezitter van een *huis van plaisantie groot in belooke II ghemeten*, evenals 2 gemeten braakliggende heidegronden en 2 bossen met een grootte van 5 gemeten op Wetteren Ertbuur¹⁸⁶. In de tweede helft van de 16de eeuw meet het Belderikcomplex dus ruim 69 ha. Het geheel wordt uitgebaat door pachter Jacob Braeckman¹⁸⁷. Diens naam vinden we omstreeks dezelfde periode terug in de rekeningen van de abdij van Nieuwenbos. Jacop Braeckman fs Jans was vanaf 1569 verantwoordelijk voor de ophaling van de tiende te Ertbuur, en dit in opvolging van zijn vader Jan

¹⁸¹ RAG, St.-Pietersabdij IA nr. 276, f° 18 v° (1392) en nr. 277, f° 15 v° (1393).

¹⁸² RAG, RV nr. 959, f° 10 r°: *Jan Heyman fs Jacops ontfanghere vanden brieven van assenede ende vierambachten* (21 mei 1527). Zie tevens over hem onder punt 13.

¹⁸³ ADN, B 3994, Tweede deel, f° 16 r°.

¹⁸⁴ SAG, R. 330 nr. 73, f° 218 r°. De staat Roelkin Sanders fs Joos en Anna Heymans fia Jans (actum 11 maart 1556 n.s.) vermeldt huwelijksvoorwaarden de dato 7 juni 1553. In deze tekst is echter geen sprake van de Belderikhoeve.

¹⁸⁵ SAG, R. 330 nr. 73, f° 320 v°. Staat van Roeland Sanders. Naast de Belderik waren zijn ouders ook de bezitters van *tgoedt te nieuwenhuus* in Heusden (f° 319 v°). Hier komen wij later op terug.

¹⁸⁶ SAG, R. 28, nr. 79/333, PK Wetteren 1571, f° 103 r°. Vermoedelijk betreft het een stenen huis op een mote.

¹⁸⁷ SAG, R. 28, nr. 79/333, PK Wetteren 1571, f° 39 v°. Dezelfde gegevens in 1572.

Braeckman¹⁸⁸. Deze was eveneens decennia lang op dat terrein actief geweest. Zo onder meer in verband met de vlastiende, die met het goed de Belderik was verbonden (ca 1546-1555)¹⁸⁹. Na die periode verzamelde hij de tiende *bestreckende Int goet van de kinders Heymans up den Belderick* vanaf medio 1550 tot eind 1560¹⁹⁰. De combinatie van de activiteiten van pachter en tiendenophaler troffen we reeds eerder aan bij Baudin De Scheerere, een tijdlang pachter van Cattenaye. Op de reeds vermelde kaart van 1583 figureert ook de Belderick (zie fig. 6)¹⁹¹. We bemerken slechts één hoevecomplex binnen een nagenoeg vierkante walgracht. Volgens deze kaart is er geen verbinding met de Brandstraat, maar wel een toegangsweg richting Heirweg. In de onmiddellijke omgeving van het goed staan vrij veel bomen. Reeds in een tekst uit 1568 is er sprake over de *belderickbosschen*.

Ook later zal er sprake zijn van een plantsoenbos (zie verder). Verder onderzoek zal moeten uitwijzen of de eigenaars van de Belderik investeerden in aanplantingen van constructie- en brandhout.

Wanneer Roeland Sanders overleed weten we niet¹⁹². Hij had in zijn huwelijk met Anna Vilain een dochter Joanne die huwde met Loys Thierry¹⁹³. In 1593-94 is Pieter Uuttendale verantwoordelijk voor het ophalen van de tiende *up tgoet vanden belderick* ten voordele van Nieuwenbos¹⁹⁴. Tien jaar later berust die taak nog steeds bij hem¹⁹⁵. Wellicht was hij in die jaren ook werkzaam als pachter op de Belderik. Op 30 januari 1610 werd de hoeve verpacht aan ene Pieter Daelman. Maar deze ondertekende met *Pr Uuttendale*¹⁹⁶! Het betrof een contractverlenging. De pachter mocht het *behuyst pachtgoet ghenaeemt den belderick* beheren gedurende een termijn van 6 jaar. Jaarlijks moest hij 25 pond gr. betalen voor het gebruik van 29 bunder en één perceel weide. Tegenover de 52 bunder (1570) wordt dus gesproken over 29 bunder. Ligt een deel van het

¹⁸⁸ RAG, Nieuwenbos nr. 165 (rekeningen 1566-1575).

¹⁸⁹ RAG, Nieuwenbos nr. 163 (rekeningen 1546-1555).

¹⁹⁰ RAG, Nieuwenbos nr. 164 (rekeningen 1556-1565).

¹⁹¹ RAG, KP nr. 368 (1583).

¹⁹² Nog op 16 oktober 1585 verkocht hij een rente aan Anths Nieulandt: zie RAG, RV nr. 983, f° 185 v°.

¹⁹³ Anna Vilain staat als weduwe geregistreerd op 2 juli 1595 (RAG, RV nr. 7561, f° 328 v°). Zie tevens over haar RAG, RV nr. 7565, f° 10 r° (januari 1601). In deze teksten is geen sprake van de Belderik.

¹⁹⁴ RAG, Nieuwenbos nr. 166; rekening 1593-94, f° XIV v°.

¹⁹⁵ RAG, Nieuwenbos nr. 61; pachtcontract z.d. (ca 1605).

¹⁹⁶ RAG, Piers de Raveschoot nr. 645. Dit origineel pachtcontract is ondenekend door Thyery, Joris Sanders en Pr. Uuttendale. Voor de vervorming van de naam zie ook reeds punt 6: Spieghelmans tegenover Spieghale.

domein braak, of is hier reeds een opdeling voltrokken tussen een Grote en een Kleine Belderik, een situatie zoals die nog bestond gedurende de 19de eeuw?

Alhoewel wij ter zake niet over verdere informatie beschikken, opteren wij voor het laatste. Er zijn geen signalen dat de Belderik in 1610 een pachthoeve in moeilijkheden is. De pachter heeft reeds een termijn volbracht. We vernemen wel in het pachtcontract dat de pachter reeds reparaties heeft laten uitvoeren. Hiervoor heeft hij een niet nader bepaalde som voorgeschieden uit eigen middelen. De helft ervan mag hij nu van zijn pachtsom aftrekken. De perikelen van de Tachtigjarige Oorlog hebben blijkbaar ook de Belderik niet onberoerd gelaten.

Nu alles heropgericht is, draagt de uitbater de verantwoordelijkheid voor het onderhoud van de daken van schuren, stallen en huizingen. Tevens moet hij *vursten, weeghen, solmenten ende hoorenboomen* in goede staat houden tegen *waeter ende wint*; dus resp. de vorsten (nok), de muren in (kwetsbaar) vakwerk, de funderingen en de schuine hoekkepers van het dak. Tevens maakten verhuurder en pachter met elkaar afspraken omtrent de oprichting van een poort, die minstens gedeeltelijk in steen werd opgetrokken. Op of rondom het goed stonden fruitbomen, waarvan de pachter jaarlijks de helft naar de eigenaars in Gent moest brengen zonder vergoeding.

De pachter moest trouwens ook een plantsoenbos intact laten. De eigenaars reserveerden verder voor zichzelf: *de watere aenden ghoede ... ligghende tot spysen van vissch ende bedryfvanden waetere voor de zwaenen*. Dit bewijst dat de Belderik reeds in die periode een walgracht had: hierin zette men vis uit en hield men zwanen. Dit laatste gold eeuwenlang als een statussymbool. Ook deze eigenaars bouwden hun pachthoeve gedeeltelijk om tot een prestigieus buitenverblijf!

Heden treft men langs de oostzijde van de Reigerstraat ten noorden van de Heirweg ter hoogte van de voormalige Belderik enkel nog bebouwing aan tussen enkele restanten van de walgracht.

13. ende voort alzoo verre als Wettere hem bestrect

Met deze vage formulering sloot de schrijver de loper af. Het is een laatste allusie op het feit dat Ertbuur op wettelijk en administratief vlak bij Wettaren behoorde.

Gezien het reeds afgelegde traject blijft hier enkel de zuidwestelijke zone van Ertbuur over, meer bepaald ten westen van de kouter en van Cattenay: de gronden in de omgeving van de verkeersaders als de Meerskant, de Elsstraat en de Lage Heirweg.

In deze zone stond in het verleden nog zeker één belangrijke uitbating, die door de samensteller van de loper werd verwaarloosd. Aan de huidige Elsstraat bevindt zich immers nog een site met walgracht. Deze ligt in Ertbuur op de grens van Laarne met Heusden tussen de Heirweg (noord) en de E17 (zuid). E. Balthau wees er reeds op dat de bewoningsvorm typologisch als laat-middel-euws kon worden geduid¹⁹⁷.

Wij menen deze site te mogen vereenzelvigen met het goed ten Nieuwenhuus, hoewel wij in de geraadplegde bronnen nergens een exacte localisatie van dit goed terugvonden. Voor de situering in de zuidwestelijke zone van Ertbuur kan echter als volgt worden geargumenteed.

1) Het goed omvat in 1528 21 bunder onder *winnende lande ende meersch*. Dit komt overeen met de typering van de gronden ten westen van de Meerskant, zoals aangegeven op de kaart van 1725¹⁹⁸.

2) In deze zone stroomt de waterloop de *Mane*. De Manebeek kruist de Lage Heirweg ten zuiden van de tweesprong met de Meerskant. Over deze beek zijn de inlichtingen bijzonder schaars: naast enkele vermeldingen bestaat er slechts één kaart waarop haar loop is weergegeven - maar dan nog gedeeltelijk¹⁹⁹. Het renteboek van 1528 geeft hierbij de volgende topografische omschrijvingen: *achter de mane ande mersch* (9 v°) en: *vande stede ten Nieuwenhuus gheheet de Manen* (12 v°).

De laatste naam verwijst naar de *logist ende taveerne ghe-naempt de maene*²⁰⁰. Deze herberg stond op de splitsing van de Lage Heirweg en de Meerskant, dus op korte afstand van de Maanbeek. In de 18de eeuw was dit nog steeds het geval.

3) Een tekst uit 1570 tenslotte beschrijft een partij land *deen heelft meersch, ende dander heelft hoochlandt groot int gheheele een half bundere ligghende by den Manen binnen der prochie van Heusden ghe-naempt tgoet te*

¹⁹⁷ E. Balthau (1984), p. 73-80 (LA 2). Elsstraat nr. 6 te Laarne.

¹⁹⁸ RAG, KP nr. 2528. Ook qua oppervlakte zijn er opvallende overeenkomsten: tussen de Meerskant en de grens met Heusden: 2 bunder 185 roeden + 3 bunder 283 roeden land. Daarnaast 20 bunder 887 roeden *meers*. In deze zone ontstonden door turfsterkerij talrijke poelen op het einde van de 18de eeuw.

¹⁹⁹ BRUG, Kaartenzaal, kaart 188 (A.F. Benthuis, 1765). Op moderne topografische kaarten is deze beek spoorloos verdwenen.

²⁰⁰ RAG, Nieuwenbos: oorkonden 20 maart 1553 (n.s.).

*Nieuwenhuus*²⁰¹.

Uit dit alles mag duidelijk gebleken zijn dat ten Nieuwenhuus topografisch verbonden was met de beek én de herberg de Mane. Ten Nieuwenhuus bestond derhalve niet alleen als hoevenaam, maar gold ook in algemene zin als toponiem voor de akkers en meersen in de nabijheid van de hoeve, meer bepaald tussen de Meerskant en de grenslijn van Heusden met Ertbuur.

In de oudste teksten is het goed verbonden met de familie Van Den Nieuwenhuus. In 1353 blijkt deze familie te Heusden, onder de vierschaar van Wetteren (dus in het gehucht Ertbuur) 3 huizen te bezitten. Dit lezen we in de staat van de 3 kinderen van Ghiselbrecht Van Den Nieuwenhuus na het overlijden van hun moeder Mergriete Als, dochter van Jan. De gebouwen staan op de grond van de vader, de kinderen genieten een vrijstelling van de verplichting om landcijs te betalen tot hun meerderjarigheid²⁰².

Zeven jaar later blijkt elk van de drie zonen (Annekyne, Liefkyne en Joes) gerechtigd in *tsestendeel vanden huusinghen tHerdbuur zonder dbuur en(de) dese staen up svader eerve*. De tekst geeft verder een opsomming van enkele percelen die aan de eerstgenoemde wees toekwamen²⁰³. Wij krijgen niet de indruk dat de hoeve op dat ogenblik een pachthoeve is, omringd door tientallen hectaren land. Wij denken eerder aan een kleiner zelfstandig bedrijf dat nog geen naam draagt. De mogelijkheid bestaat trouwens dat de familie Van Den Nieuwenhuus geen Gentse poorters waren, maar wel buitenpoorters: verder onderzoek zal dit moeten uitwijzen.

Na het overlijden van Ghiselbrecht Van Den Nieuwenhuus in 1372 werden zijn goederen verdeeld tussen zijn weduwe Heilsoete en zijn twee zonen Joos en Lievin. Op dat moment wordt de bebouwing op de hofstede in Ertbuur nader omschreven: *...twoenhuus...de scure ...tstalhuus...duufhuus...de hove(n)... ende ...tbuur*. Het bedrijf beschikt dus over ruime accommodatie en er is zelfs plaats voor een statussymbool: het duifhuis²⁰⁴. In de oude renteboeken (R 14 én R 16) geeft men de naam van Margriete Vanden Nieuwenhuus aan het goed²⁰⁵.

²⁰¹ SAG, R. 330, nr. 87, f° 319 v°.

²⁰² SAG, R. 330, nr. 1 /1, f° 187 v° (12 juli 1353).

²⁰³ SAG, R. 330, nr. 2, f° 299 r° (17 april 1360).

²⁰⁴ SAG, R. 330, nr. 5, f° 202 v° (1 december 1372). Op die dag werd Lievin V.D.N. ontvoegd. De weduwe was gerechtigd in de helft van een huis op de Gentse steendam. We moeten aannemen dat de derde zoon jong gestorven is.

²⁰⁵ Wij hebben niet kunnen uitmaken of zij een dochter was van Joos of Lievin. De benaming ten Nieuwenhuus komt enkel voor in R 16.

Vanaf 1 december 1400 wordt zij enkele malen genoemd als de weduwe van Jan Van Den Bossche²⁰⁶. Latere eigenaars in de 15de eeuw waren Jan Vanden Bossche²⁰⁷ voor één helft, en de broers Joos en Kerstoffel Van Hoerenbeke voor de andere helft. Gedurende de 16de eeuw lijkt het goed opnieuw één en onverdeeld te zijn met een omvang van 21 bunder. Als nieuwe eigenaarsnamen treft men in R 16: Cornelis Vanden Stoc, Lievine Vanden Drisschen fa Jans (dit waren wellicht mensen die nog volledig in de 15de eeuw te situeren zijn), Jacop Vanden Eecken (*by coope*), Jan Heyman fs Jacops *mette zynen* en Roelant Sanders fs Joos. Enkel de laatste naam is vergezeld van een datum: 30 januari (15)76. De twee laatste namen heeft de lezer reeds herkend als de eigenaars van de Belderik.

De figuur van Jacop Vanden Eecken kunnen we min of meer situeren omdat hij tussen 1476 en 1510 een vijftal hoge functies bekleedde bij het Gentse stadsbestuur²⁰⁸. In 1497 noemt men hem *scipman*. Tijdens zijn laatste ambtstermijn als zesde schepen van Gedele in 1510, zetelde hij dikwijls met o.a. Jan Heyman, die zevende schepen was in dezelfde bank. Door zijn huwelijk met Lievyne Vander Eecken was Jan trouwens de schoonzoon van Jacop. Nog tot in 1528 zou ook Jan nog verschillende schepenfuncties bekleden²⁰⁹.

Enkele decennia later kwam het goed te Nieuwenhuus aan Roeland Sanders toe uit hoofde van zijn grootmoeder Lievyne Vander Eecken, de weduwe van Jan Heyman. Zij overleed op 24 mei 1568, en Roeland was haar enige erfgenaam²¹⁰. Door het bezit van zowel de Belderik (70 ha) als ten Nieuwenhuus (40 ha) monopoliseerden deze families een ongeëvenaarde hoeveelheid aan onroerend goed in het westen van Ertbuur gedurende de 16de eeuw.

Kende ten Nieuwenhuus heel wat verschillende families als eigenaar, dan is de samenstelling van het goed gedurende anderhalve eeuw, tot in het begin van de 16de eeuw, nauwelijks gewijzigd. Dit blijkt alleszins uit de belastingbijdragen die volgens de 2 renteboeken moesten worden betaald.

²⁰⁶ Zie o.m. A Wijffels (1967-1972), nr. 486. Zij woonde op Steendam. Zie tevens SAG, R.330, nr. 13, f° 199 r° en v°.

²⁰⁷ Wellicht een gelijknamige zoon van Jan Vanden Bossche en Margriete Vanden Nieuwenhuus.

²⁰⁸ Memorieboek (1852), Deel I, p. 295, 339, 344 en 370.

Memorieboek (1854), Deel II, p. 19.

²⁰⁹ Memorieboek (1854), Deel II, p. 19, 31, 45, 51, 59 en 73.

²¹⁰ SAG, R 330, nr. 87, f° 319 v° en 320 v°. Staat van Roeland Sanders (3 april 1570). Zie hierboven onder de Belderik.

	R 14	R 16
Rente 1 oktober	3+3+3+9 denieren	18 denieren
Rogge Kerstavond	1 viertele +1 halster +2 1/2 vat	8 1/2 vat
Rente Pasen	5 denieren	—
Meersschuld (9 mei)	15 sch. + 3 sch. 9 den. + 10 sch. + 10 sch. 7 den.	2 LB. 4 den.

Gedurende de 16de eeuw breidde het goed uit van 21 tot 30 bunder (40 ha). In 1571-72 is Franchois De Smet er pachter. Hij betaalt daarvoor jaarlijks 18 Lb. gr. en levert hiernaast een kuip boter van 12 stenen, 3 stenen vlas en 100 eieren. De totale pacht prijs loopt zo op tot 19 Lb. 11 sch.²¹¹. Recentere gegevens over deze omwalde hoeve ontbreken vooralsnog volledig.

G. Aanvullingen bij het door de looper geschetste beeld

Het is enkele malen gebleken dat de looper zeker geen model is qua uitvoerigheid of volledigheid. Wij stippen nog even enkele aspecten aan die tot hertoe onbesproken bleven.

1. De molen te Ertbuur

Er duikt reeds een *molenberch*-toponiem te Ertbuur op in 1360²¹². Ook het 14de-eeuwse renteboek kent dit toponiem, maar geeft voor de rest geen informatie²¹³. In een tekst uit 1405 is voor de eerste maal sprake over een dagwand land *bi der muelen tErdbuur*²¹⁴. En in 1426 vermeldde men een *behuust stedekin staende tHerdbuer voer de muelen*²¹⁵. Of deze molen werd gefinancierd door een kapitaalkrchtig poorter of door een heer van een heerlijkheid kunnen we uit deze korte nota's echter niet opmaken.

Volgens het renteboek van 1528 had Matthys Vander Meere van de Sint-Daniëlkapel bij Beervelde 1 gemet heide *up Eertbuere* het in cijns genomen. Hij wou aldaar een *muelne berch* oprichten. Hij verkreeg dit recht voor 4 schell.

²¹¹ SAG, R. 28 nr. 79/333, PK Wetteren 1571, f° 38 r°. Deze gegevens zijn identiek met de pachtvoorwaarden in SAG, R 330, nr. 87, f° 319 v°.

²¹² SAG, R. 330 nr.2, f° 299 r°.

²¹³ ARAB, Rekenkamer nr. 45.378, f° 4 bis r°.

²¹⁴ SAG, R 330, nr. 13, f° 118 v° (16 januari 1405). Met dank aan E. Balthau.

²¹⁵ SAG, R 330, nr. 18, f° 315 r° (5 januari 1426).

parisis per jaar. De eerste vervalldag van de cijns viel in mei 1519. Terzelfdertijd verwierf hij het windrecht (*de wint vande selve muelne*) voor 12 schell. per jaar²¹⁶.

In 1571 is Jan Daelman *cum suis* de eigenaar van *een cooren wint muelen op Hartbuer*. Jan Jalier is de molenaar voor 6 1/2 mudde rogge *Ghensche mate*²¹⁷, waarvan de waarde in dat jaar wordt bepaald op 19 Lb. 10 schell. gr²¹⁸.

Luidens een tekst in de boekhouding van de abdij Nieuwenbos (23 juni 1575) stond er in die tijd een molen upde *Langhevelstraete* (heden: Ertbuerhoek) op of nabij het kruispunt met de Brandstraat²¹⁹. De molen stond dus in de noordelijke zone van Ertbuur, vlakbij de grens met Destelbergen-Beervelde. Het is vrijwel zeker dat deze molen ten tijde van de Gentse Calvinistische republiek werd vernield. Eind 1583 pasten de Gentenaars ten oosten van hun stad immers de taktiek van de verschroeide aarde toe om de oprukkende Spaanse vijand enkele bevoorradingsmogelijkheden te ontnemen²²⁰.

Op enkele 18de-eeuwse kaarten krijgt Ertbuurmolen een heel andere lokatie; namelijk op de westzijde van de Dendermondse Steenweg tegenover de huidige Reigerstraat. Deze molen stond dus op de grensscheiding met de parochie Heusden.

2. Het belang van de pachthoeves te Ertbuur in de 16de eeuw

Op basis van de 16de-eeuwse legger maakten we reeds kennis met zes pachthoeves op het grondgebied van Ertbuur: Cattenaye en ten Nieuwenhuus ten zuiden van de Heirweg, en de Belderik, de Most, ter 5 eecken en te Rietveldstraat ten noorden ervan. De Wetterse penningkohieren van 1571-1572 registreerden er nog een zevende pachthof, dat door Lieven Clauwaert van 2 Gentse families werd gepacht.

Informatie over dit hof, dat een omvang had van 25 ha, is vooralsnog uiterst schaars. Eén zinsnede uit een pachtcontract laat toe om het goed in kwestie in

²¹⁶ ADN, B 3994, Tweede deel, f° 15 v°. Over M. Vander Meere is verder bekend dat hij begin 16de eeuw pachter was op het goedte Puwelare (Pulaar) op Beervelde. Zie A. De Vos (1960), p. 6 nr. 1924.

²¹⁷ Eén mud rogge = 642 liter. Zie bijlage I.

²¹⁸ SAG, R 28, nr. 79/333, PK Wetteren 1571, f° 43 r° Eén mud is op dat ogenblik dus 3 Lb. waard.

²¹⁹ Bewaard in RAG, Nieuwenbos nr. 61. Voor de *langeveltmuelene* zie tevens onder punt G.2. in deze studie.

²²⁰ Zie over deze periode ons artikel in Castellum XIII nr. I (1996), p. 3-26.

het noorden van Ertbuur te situeren²²¹: ...*thoeckxken van de Langheveltstraete lancxs de Ryselstraete tot up Rietveltackerken tot jeghen tgoet van Lievin Clauwaert achter jeghen de Beldericxsche broucken...*²²² Wij vermoeden dat de gebouwen van dit goed op de noordzijde van Ertbuurhoek stonden, en meer bepaald het gedeelte tussen de Moststraat en de Rietveldstraat.

Wij stellen nu de gegevens omtrent de pachthoven in 1571 overzichtelijk voor:

Naam pachtgoed	Eigenaar(s)	Pachter	Pachtbedrag/jaar	Oppervlakte
?	Weduwe Pieter Vanderstichelen + wezen Pieter Van Reyscoot	Lieven Clauwaert	18 L.b.gr.	19 bunder
Cattenay	Joos Donaes	Willem Scheerere	14 Lb.gr.	21 bunder
Belderik	Erfgenamen Jan Heyman	Jacob Braeckman	32 Lb.gr.	52 bunder
Te Rytveldstraten	Guiliame Vander Eecken	Lieven Van Zele	25 Lb.gr.	24 bunder
Te Nieuwenhuus	Roelant Sanders	Franchois De Smet	18 Lb.gr. + een kuip boter van 12 stenen + 3 stenen vlas + 100 eieren (totale waarde: 19 Lb. 11 schell. gr.)	30 bunder
Ter Most	Anthuenis Uuten Hove	Jan Coolman	28 Lb.gr.	30 bunder
Byde Veecken	Erfgenamen Jan De Zuttere	Jacoh Everaert	17 Lb. gr.	17 bunder

²²¹ RAG, Nieuwenbos nr. 61; contract voor de tiendenooft van 1575 tussen de abdij en één van haar pachters.

²²² Langheveltstraete: nu Ertbuurhoek. Ryselstraete: onbekend. Heden verdwenen? Beldericxsche broucken: vermoedelijk foutief in plaats van bossen.

Van één pachtgoed konden we de naam niet achterhalen. De zeven pachthoeves zijn tussen de 17 en 52 bunder groot (respectievelijk 22 en 70 ha). Gemiddeld bedraagt hun oppervlakte 27,6 bunder; dit is 36,7 ha. Tesamen namen zij op Ertbuur een oppervlakte van 193 bunder of 258 ha in. Wij berekenden nu de totale oppervlakte van pacht-en eigendomsgronden in Ertbuur in het begin van de jaren 1570²²³. Dit gaf de volgende resultaten:

Categorie	Oppervlakte (oud maatstelsel)	Oppervlakte (huidig maatstelsel) ²²⁴	Percentage
Pacht: – 7 pachthoven	173.700 roeden	257 ha 94 a 45 ca	67,31 %
– andere ²²⁵	44.700 roeden	66ha37a95 ca	17,32 %
– Tussentotaal	218.400 roeden	324 ha 32 a 40 ca	84,63 %
Eigendom	39.651 roeden	58 ha 88 a 17 ca	15,36 %
Totaal van pacht + eigendom	258.051 roeden	383 ha 20 a 57 ca	100 %

De cijfers spreken voor zichzelf: te Ertbuur werd ca 1570 bijna 85 % van de gronden in pacht uitgegeven. Onder de verhuurde landbouwgronden namen de grote pachtgoederen ongeveer 80 % van het areaal in beslag, en vergeleken met de volledige oppervlakte zelfs 2/3!

Dat in deze periode meer dan de helft van de landbouwgronden in Vlaanderen werden verpacht is reeds bij eerdere studies gebleken. Elias berekende de percentages voor enkele dorpen ten noordoosten van Gent²²⁶. Wij geven hier de verhouding van de pachtgronden ten overstaan van de totale oppervlakte voor enkele parochies in de nabijheid van Ertbuur, zoals zij door Elias werd berekend:

²²³ SAG, R. 28, nr. 79/333, PK Wetteren, f° 38r°-40 r°(pacht) en f° 103 r°-104 r° (eigendom). Alle gegevens ongewijzigd in 1572.

²²⁴ Voor de omzetting van het oude naar het huidige stelsel: zie bijlage I.

²²⁵ Buiten de 7 pachthoeves werden te Ertbuur nog 2 hoeves van gewone omvang verpacht: één van een oud bunder, en één van 2 gemeten. Zij werden niet bij de grote uitbatingen gerekend.

²²⁶ Zie hierover o.a. Elias (1959), p.179-204.

	1571	1574
Destelbergen ²²⁷	79,03 %	82,98 %
Heusden ²²⁸	66,66 %	65,20 %
Lochristi ²²⁹	65,05 %	61,88 %
Zaffelare ²³⁰	65,35 %	63,38 %

Deze cijfers laten de dominantie van de pachtgoederen (85 %) te Ertbuur tegenover de gronden in eigendom (15 %) nog beter uitkomen.

De ontginningen waren op het einde van de 16de eeuw trouwens nog niet voorbij. In 1568 richtte Gillis Bauters, advocaat in de Kamer van de Raad van Vlaanderen, een verzoek in die zin aan de abdis van Nieuwenbos. Hij wou *byder gracie Gods* een partij heide en bos met een grootte van zeven bunder tot *winnende land ende noval maken ten groote coste ende labeure*²³¹. De gronden lagen *binnen der prochie van Larene (sic) int geweste geseyt ter Hertbuer, by langeveltmuelene achter de belderikbosschen commende metten hende ande strate*.

De beschrijving laat vermoeden dat het verwilderde gronden betreft. Wellicht was het een rechthoekige kavel met de korte zijde langs de straat (de Brandstraat of Ertbuurhoek?), vlakbij de molen. Het recht van de tiende behoorde er toe aan Nieuwenbos. Uit dien hoofde schonk de abdis in ruil voor het in cultuur brengen van de gronden aan G. Bauters een vrijstelling van de tiende voor 16 opeenvolgende jaren. Zij legde enkel een bescheiden geldsom van een *blanke* per bunder op²³². In de penningkohieren werd het geheel niet opgetekend: genoot het ook hier vrijstelling om dezelfde reden? De prille uitbating wordt wel nog even vermeld in 1575. Of zij de verwoestingen van de Tachtigjarige Oorlog heeft overleefd, is vooralsnog onbekend²³³.

Indien deze uitbating er leefbaar werd, dan had de totale oppervlakte van de in

²²⁷ Ibidem, p. 181.

²²⁸ Ibidem, p. 183.

²²⁹ Ibidem, p. 184.

²³⁰ Ibidem, p. 187.

²³¹ RAG, Nieuwenbos nr. 61.

²³² *Blanke*: een muntstuk, ook alb of witpenning genaamd, met en waarde van 1 1/2 groten of 3/4 stuiver of 6 duiten. Verwijs-Verdam, I, (1885), kol. 1286.

²³³ Gedurende de laatste jaren van de 16de eeuw werden aanzienlijke delen van de Vlaamse parochies door de oorlogsomstandigheden en de verminderde bevolkingsdruk braak gelaten. Zie J. De Wilde (1996), p. 19-23 en E. Elias (1959), p. 188-192.

Ertbuur gebruikte gronden 264.351 roeden of 392 ha 56 a 12 ca bedragen. Hiermee waren de beschikbare gronden er bijna volledig in gebruik. Volgens een grondige meting van 1725 bedroeg de oppervlakte van Ertbuur toen iets meer dan 304 bunder; dat wil zeggen 406 ha²³⁴. Te Ertbuur kon men gedurende de 17de eeuw dus nog hooguit 13 à 14 ha voor het eerst in cultuur brengen. Bij middel van de penningkohieren (1571-72) konden we ook achterhalen welk percentage Ertbuur innam in de belastingopbrengst van Wetteren, Ertbuur en Raveschoot. Wij berekenden de ontvangst in Ertbuur op 11 Lb. 16 schell. en 9 1/2 denieren, terwijl de totale opbrengst van Wetteren met zijn enclaves 130 Lb. 13 schell. 9 gr. en denieren bedroeg: het aandeel van Ertbuur bedroeg dus ongeveer 9 %.

Wanneer men zich baseert op de pacht prijzen, kan men de grote pachtgoederen te Ertbuur in 2 groepen opdelen. Drie bedrijven betalen 12 à 14 schellingen per bunder. Hiertoe behoren Cattenay, de Belderik en te Nieuwenhuus. De overige (ter Most, *byde Veecken*, te Rietveldstraat en het naamloze goed) betalen 18 à 21 schellingen per bunder²³⁵. Vermoedelijk weerspiegelt deze tweeledigheid een diversificatie in de kwaliteit en de opbrengst van de gronden per afzonderlijk bedrijf. Aldus geredeneerd, zou de tweede groep, waarvan 3 uitbatingen trouwens zeer dicht bij elkaar liggen, de betere gronden beheren.

3. De positie der eigenaars van de grote pachthoeves

Uit het voorgaande mag reeds gebleken zijn dat de eigenaars van de pachtgoederen in Ertbuur doorgaans te Gent woonden. In 1578 vinden we hiervoor een bevestiging. Het stadsbestuur dwingt in dat jaar de meest begoeden tot een rentekoop ten voordele van de stad. Op een lijst met hun namen vinden we ook enkele mensen terug die we reeds eerder als grootgrondbezitter ontmoetten²³⁶. Joos Donaes woonde op de Hoogpoort, Anthonis Uutenhove en de weduwe van Pieter Vanderstichelen op Nieuwland²³⁷.

We beschikken over behoorlijk wat informatie omtrent hun rol in het economische en politieke leven van hun stad. De ambachten zijn - voor zover we konden achterhalen - eerder mager vertegenwoordigd bij de grootgrondbezitters van

²³⁴ RAG, KP nr. 2528 (vervaardigd door Philippus Jacobus Benthuyts).

²³⁵ Bij de berekening werd de totale waarde van geldsom én leveringen in natura (te Nieuwenhuus) in aanmerking genomen.

²³⁶ Uitgegeven door A. Despretz (1963), p. 199-222.

²³⁷ Ibidem, p. 202 en 209.

Ertbuur: wij noemen Jan De Hooghe (huidevetter) en Jacop Vanden Eecken (scipman).

Meer opvallend is de aanwezigheid van Gentse schepenen als eigenaar op het platteland (dit aspect hoeft natuurlijk het vorige niet uit te sluiten, dikwijls waren ze complementair). Wij stipten reeds aan dat Jacop Vanden Eecken en zijn schoonzoon Jan Heyman respectievelijk eind 15de en begin 16de eeuw verschillende schepenfuncties bekleedden.

Vooraf voor Cattenay en ter Most springt de politieke achtergrond van verschillende eigenaars in het oog:

Cattenay: Everdey De Grutere: schepen in 1320, 1324, 1334, 1336, 1350 en 1354²³⁸.

Heindric Van Leyns: negende schepen van de Keure in 1395²³⁹.

Joos Donaes: zetelde zeer regelmatig in de schepenbanken vanaf 1553 tot en met 1577²⁴⁰.

ter Most: Willem Vander Most: zevende schepen van Gedele in 1358 en zesde schepen van Keure in 1379²⁴¹.

Gheert Borluut: bekleedde zeer regelmatig de hoogste functies in het schepencollege vanaf 1388 tot diep in de 15de eeuw²⁴².

Anthuenis Uuten Hove was zevende schepen van de Keure in 1553 en vierde schepen van de Keure in 1559²⁴³.

Niet alleen stadsambtenaren gingen prat op hun patrimonium. Ook topfunctionarissen van de Raad van Vlaanderen verhoogden hun prestige door het verwerven van een omvangrijk onroerend goed. Verwonderlijk is dat niet omdat deze Raad toen haar zittingen hield in het Gentse Gravensteen. Haar ambtenaren vestigden zich dan ook dikwijls te Gent.

Wij vermelden hier Jan Quevin (vermoedelijk Cattenay, 15de eeuw). Zijn zoon Joos werd zelfs raadgever bij de Grote Raad. Anselmus Nieulant (ter Most,

²³⁸ Memorieboek, deel I (1852), p. 28, 31, 43, 44, 68 en 75.

²³⁹ Ibidem, p. 128. In de eerste helft van de 15de eeuw treffen we ook een Jan Van Leyns aan in de magistratuur (1413, 1428, 1430). Dat het de zoon van Heinric betreft is waarschijnlijk, maar we konden het niet met zekerheid achterhalen.

²⁴⁰ Memorieboek, deel II (1854), passim.

²⁴¹ Memorieboek, deel I (1852), p. 80 en 108. Zie tevens SAG, R. 330, nr. 2, f° 196 v° (1358).

²⁴² Ibidem, passim.

²⁴³ Memorieboek, deel II (1854), p. 263 en 302.

vanaf 1599) maakte eveneens carrière bij de Raad van Vlaanderen. Voor vele andere eigenaars blijft nog verder onderzoek nodig, maar meer dan waarschijnlijk betreft het families die welstand verwierven door activiteiten in de handelssector.

Religieuze instellingen hadden te Ertbuur geen hoeves. Alles bij elkaar genomen, bezaten zij te Ertbuur in de jaren 1570 zelfs maar 6 ha 16 ca, die zij volledig verpachtten²⁴⁴. De afwezigheid van een kerk of zelfs maar een kapel in de enclave is daar natuurlijk niet vreemd aan.

4. De maatschappelijke positie van de pachters op de grote hoeves

Op het platteland kan men bij de uitbaters van de grote hoven ook twee tendenzen onderscheiden: pachtersdynastieën en tiendeninners. Zo bijvoorbeeld Baudin De Scheerder en nadien zijn zoon Willem op Cattenay. Op de Belderik Jan Braeckman, en later zijn zoon Jacob. Wanneer de abdij van Nieuwenbos haar tiende verpacht, zal zij bij voorkeur beroep doen op mensen uit deze families. In hun regio behoren zij immers tot de meest kapitaalkrachtige groep, die bij eventuele tekorten een geldsom kan voorschieten of bijpassen. Om dezelfde reden zal men ook, per parochie, de leden van de schepenbank of anderen met een financiële verantwoordelijkheid uit deze groep selecteren. Zo is Gheert De Moereloose fs Pieter verantwoordelijk voor het opstellen van de penningkohieren van Ertbuur tijdens de jaren 1570²⁴⁵. Zijn aanzienlijk gemengd bedrijf op Ertbuur bestond voor 42,5 % uiteigendom (10.200 roeden of 15 ha) en 57,5 % uitpachtgronden (13.800 roeden of 20,5 ha). Ook te Heusden gebruikte hij enkele kleinere percelen. Wellicht was hij een zoon van de Pieter De Moereloose, die wij kennen als *pachtere up t nederhof an t casteel van Laerne* in 1526²⁴⁶. Twee jaar later trad Pieter op als schepen van de vierschaar in Laerne²⁴⁷.

De opvolging van pachtersfamilies gebeurde niet noodzakelijk op hetzelfde erf. Zo was Andries Roels pachter op het goed te Kiekenshage in Heusden (1518), maar zijn zoon Lievin kwam in 1528 op Cattenay terecht. Waarschijnlijk

²⁴⁴ Meer bepaald: Klooster van St.-Agneete te Gent: 4 gemeten; Armendis van Heusden: 250 roeden, Cellebroers te Gent: 8 gemeten heide; de kapel van Beervelde: 1 gemet.

²⁴⁵ SAG, R. 28, nr. 79/333, PK Wetteren 1571 en 1572, frontpagina.

²⁴⁶ RAG, L.O. nr. 439, f° 78 r° en v° (6 wedemaand 1526).

²⁴⁷ RAG, L.O. nr. 139, f° 136 r° (22 april 1528) en f° 137 r° (6 mei 1528).

bestond er ook een vader-zoonrelatie tussen Pieter Bracke (ter Most, 1534) en Lieven Bracke, de pachter van de hoeve naast het kasteel van Laarne in 1571-1577²⁴⁸.

Dat financiële draagkracht en bestuursmacht hand in hand gingen en gebeurlijk van generatie op generatie overgingen kunnen we ook uit het volgende voorbeeld afleiden. Nadat Laurens De Scheerere in het begin van de 16de eeuw één of meer termijnen volbracht op de hoeve ter Most, vinden we in de tweede helft van die eeuw zijn zoon Lucas terug als griffier²⁴⁹, schepen en leenman te Laarne²⁵⁰.

Tenslotte vermoeden wij ook een familieband tussen Jan Daelman, eigenaar van Ertbuurmolen (1571) en Pieter Daelman, pachter van de Belderik (1610).

Slotbeschouwingen

De oudste bronnen vermelden Ertbuur vanaf de 13de eeuw. Uit het voorgaande mag echter duidelijk gebleken zijn dat de menselijke aanwezigheid ter plaatse vele eeuwen ouder is. We laten hier in het midden of Ertbuur reeds in de Gallo-Romeinse periode bewoning kende (meer bepaald langs de Lage Heirweg); alleen langs archeologische weg kan men hierover zekerheid bekomen.

Wat de evolutie van Ertbuur tot omstreeks 1200 betreft moeten we ons beperken tot een hypothese met enkele hoofdlijnen. De ontleding van het toponiem Ertbuur wees meteen op een eerste economische activiteit: de veeteelt, en in het bijzonder de schaapsdrift. Gezien de analoge bevindingen voor enkele parochies ten noorden van Ertbuur, is het mogelijk dat deze bedrijvigheid er reeds teruggaat tot de vroege Middeleeuwen (7de-9de eeuw). Wie in deze het initiatief heeft genomen is wegens het gebrek aan bronnen niet meer te achterhalen: naar analogie was dat meest waarschijnlijk de Gentse Sint-Baafsabdij. Naar de praktische uitbouw hebben we ook te raden. Niettemin moet de schaapsstal in kwestie een opvallend element in het landschap geweest zijn, wellicht zelfs een oriëntatiepunt. Verhulst stipt aan dat sommige schaapskooien en rundveestallen, die soms wellicht als tijdelijke centra werden opgevat, nadien toch tot permanente nederzettingen uitgroeiden²⁵¹. In Ertbuur

²⁴⁸ SAG, R. 28, nr. 36/150, PK Laarne 1571, f° 20 v°.

²⁴⁹ Zie zijn getuigenis van 6 december 1577 in RAG, St.-Pietersabdij II, nr. 586.

²⁵⁰ Zie AKL, FAV, Erfbouck 1544-1578 (zonder nummer), passim.

²⁵¹ A. Verhulst (1995), p. 119.

is dat kennelijk niet gebeurd, althans niet in die mate dat de plaats uitgroeide tot een zelfstandige parochie.

Een merkwaardige situatie kenmerkt het gebied. De weinig talrijke bewoners volbrengen in de Middeleeuwen hun kerkelijke verplichtingen te Heusden, terwijl ze op institutioneel vlak moeten terugvallen op Wetteren. Vanwaar deze tweespalt? Wij veronderstellen dat deze wijk tot en met de 9de eeuw behoorde tot de parochie Heusden; zowel kerkelijk als administratief. Wij nemen aan dat de heren van Dendermonde ten laatste in de 10de eeuw dit gebied mét de tiende hebben geïsurpeerd. Zij konden er immers naar hartelust jagen in de nauwelijks aangetaste bossen in het noorden, en konden belastingen heffen van horigen die spontaan in het zuiden van Ertbuur de beste gronden hadden ontgonnen. De eerste hutten van Ertbuur verzezen er in de omgeving van de Lage Heirweg, de kouter, de Perric en Cattenay. Als stille getuigen van de eerste ontginningsactiviteiten overleefden de lasten in natura (rogge en evene) in de renteboeken van Wetteren. Want naast de geïsurpeerde kerkelijke tiende, konden de heren van Dendermonde natuurlijk ook de heerlijke rechten innen. Hierbij volgde men trouwens doorgaans het Dendermondse maatstelsel, en niet het Gentse. Aan de hand van de toponiemen in de renteboeken bemerkt men dat na de ontginning van de kouter geleidelijk steeds meer gronden aan weerszijden van de huidige Heirweg werden aangesneden. In die latere fase berekende men de belastingaanslagen in klinkende munt (denieren). Deze evolutie voltrok zich wellicht vanaf het begin van dit millenium. Zoals elders in Vlaanderen, kreeg het gebied een nieuwe en aanzienlijke impuls vanaf de 13de eeuw, toen Gentse gefortuneerden er hun gelden investeerden in vrij omvangrijke pachthoeves en dito goederen. Het is echter onduidelijk of deze hoeves een leemte opvulden door het wegvallen van de schaaпsteelt, of zij deze verdrongen, dan wel of de schaapsdrift in enkele nieuwe landbouwuitbatingen werd geïntegreerd. Dit laatste is bij hoeves van dit type, met hun uitgebreid areaal, zeker mogelijk²⁵². De investeringsdrang van de kapitaalkrachtige stedelingen bleef zeker niet beperkt tot de 13de eeuw. Een Lysbette Slabbaert verwierf haar patrimonium nog in de 15de eeuw. En ontginningen van woeste gronden kwamen ter plaatse nog voor tot in de 16de eeuw, zoals het voorbeeld van Gillis Bauters bewijst. Omgekeerd vinden we soms na een vroege vermelding (Jan Van De Putte, 13de eeuw) geen aanknopingspunt meer in latere eeuwen.

²⁵² P. Lindemans (1994), Deel 2, p. 396.

De werkwijze voor het oprichten van een pachthoeve van grote omvang kan als volgt worden gereconstrueerd. In bepaalde streken en dorpen, waar nog ruime zones onontgonnen lagen, deelde men de ruimte in blokvormige kavels op, waar alle percelen van één groot goed één aaneengesloten geheel vormden. Dat is bijvoorbeeld langs de Haenhout in Destelbergen - Beervelde bij herhaling gebeurd. Maar niet te Ertbuur. Een rijke stedeling begon zijn ambities inzake immobiëlen op het platteland met de aankoop van een reeds bestaande kleinere zelfstandige uitbating. Dit wordt dan de kern van het te vormen patrimonium, dat geleidelijk wordt aangevuld met losse percelen verworven van andere eigenaars. Het uitbatingencentrum ontstaat dus niet noodzakelijk uit het niets. Als duidelijkst voorbeelden van deze werkwijze noemen wij L. Slabbaert (*Byde Veecken*) en Jan Dooghe (*ter Rytveldstraete*). Het geval van eerstgenoemde bewijst bovendien dat ook alleenstaande vrouwen of weduwen bedrijvig konden zijn op de immobiëlenmarkt. Verder onderzoek zou nog moeten uitwijzen of er een verband bestaat tussen politiek-militaire gebeurtenissen en het ter beschikking komen van kleine zelfstandige hoeves op de markt. Wij vermoeden namelijk dat in oorlogsperiodes complete gezinnen omkwamen ofwel financieel ten gronde gingen, maar we kunnen dit voor de bestudeerde periode niet hard maken.

De naamgeving van de patrimonia gebeurde op grond van 2 factoren. Dikwijls ontleent een hoeve haar naam aan de geografische gesteldheid: *byde Veecken*, *ter rietveldstraete*, *ten wyngaerde*. In andere gevallen is er een binding met een Gentse familie: ter Most, ten Nieuwenhuus, misschien ook de Belderik. Met dien verstande dat het dan gewoonlijk de familie betreft die verantwoordelijk is voor de stichting en/of de samenstelling: latere eigenaars komen voor de naamgeving niet in aanmerking.

De burgerij spiegelt zich inzake de uitbouw van de erven naar de bezittingen van de adel. De donjons en kastelen van deze klasse hadden gewoonlijk een neerhof in hun onmiddellijke nabijheid.

Aldus maakte men ook op de pachthoven een opdeling tussen een opper- en een neerhof. Hierbij werd het eerste als *hof van plaisantie* (speelhuis) op een kunstmatige verhoging (*mote*) voorbehouden aan de eigenaar²⁵³. Het neerhof is het domein van de pachter. Enkele eigenaars streefden er bovendien naar om de status van hun patrimonium te verhogen door een deel ervan als leengrond

²⁵³ Bij ontstentenis van een opperhof reserveerde de eigenaar soms de beste kamer van de hoeve voor een tijdelijk verblijf op het platteland.

te laten fungeren. Deze tweeledigheid (leengronden tegenover erve) troffen we aan bij Cattenay en ter Most; bij de andere hoeves hebben we er geen sporen van teruggevonden.

De uitbatingskern werd gewoonlijk omringd door een walgracht²⁵⁴. Het eigenlijke erf omvat - in zijn verst doorgedreven vorm - een poortgebouw (enige toegang!), een woonhuis (soms in steen)²⁵⁵, één of meer schuren en stallen en een wagenhuis. In enkele gevallen ook een schaapsstal, een ovenhuis, kaashuis, een duiventil, bijenkorven ... Het geheel gaat bijna altijd vergezeld van een boomgaard (de helft van het fruit werd gewoonlijk opgeëist door de eigenaar).

Gedurende de late Middeleeuwen ontstond aldus te Ertbuur een hele krans nieuwe en grootschalige bedrijven. Dat zij van groot belang geweest zijn voor de tewerkstelling en de economische ontwikkeling aldaar hoeft geen betoog. De enclave Ertbuur was dus een gebied met een eigen ontwikkeling en dito kenmerken. In deze relatief grote enclave was eind 16de eeuw nagenoeg het volledige areaal in gebruik. Het telde een zeer hoog aantal pachthoeves, zeker in verhouding tot de totale oppervlakte (400 ha). Religieuze instellingen waren er bijna volledig afwezig. Tot en met de 16de eeuw was het dun bevolkt, op het einde van die eeuw telde het naar schatting hooguit 200 inwoners. Twee herbergen, beide niet toevallig langs de belangrijkste verbindingswegen, waarborgden de verfrissing en ontspanning van wijkgenoten en reizigers.

Bij middel van de oude kaarten en toponiemen, en steunend op de boekhouding van wereldlijke en kerkelijke belastingen verwierven we een verregaand inzicht in de eigen aard van dit gebied in een uithoek van het Land van Dendermonde. Tegelijkertijd heeft deze studie de bakens willen uitzetten voor verder onderzoek in meer recente periodes.

In eerste instantie zal de aandacht daarbij uitgaan naar de reeds behandelde patrimonía waarvan wij de ontstaansgeschiedenis onderzochten. Bleven pachthoeves en -gronden ook gedurende de 17de en de 18de eeuw allesoverheersend te Ertbuur? Was of kwam er voldoende leefruimte voor de ontwikkeling van zelfstandige hoeves? Verbrokkelde het grootgrondbezit of werden de

²⁵⁴ Juist dit element vergemakkelijkt de situering van de pachthoeves: op oude kaarten zijn ze dankzij die gracht gemakkelijk herkenbaar, ook indien het bedrijf niet langer als landbouwuitbating fungeert.

²⁵⁵ Baksteenbouw was tot diep in de 18de eeuw uitzonderlijk op het platteland. Hoeves in vakwerk, schuren in timmerhout en gewone hutten waren er allesoverheersend qua woningbouw. Pas in de tweede helft van de 18de eeuw winnen stenen huizen aan belang.

gronden in de enclave toen verder gemonopoliseerd door de Gentse burgerij? Het zijn slechts enkele vragen die nog op een antwoord wachten.

Gelukkig neemt vanaf de 17de eeuw het aantal archivalia toe. Bij middel van (onder meer) enkele tellingen en de bewaarde staten van goed kunnen we de economische en sociale toestand te Ertbuur grondiger analyseren. Hierbij verdienen aspecten als bijv. de schaapsdrift, de huisnijverheid (spinnen en weven), de pachtersdynastieën en hun eventuele politieke rol, enz... ruimere aandacht. Tenslotte kan ook worden nagegaan of de geestelijkheid ook na de Middeleeuwen te Ertbuur zwak vertegenwoordigd bleef. Misschien komt er ook meer informatie vrij over de wereldlijke banden van Ertbuur met Wetteren en Dendermonde, meer bepaald via het schouteetdom waarover we nauwelijks iets weten voor omstreeks 1600.

GEBRUIKTE AFKORTINGEN

ADN: Archives Départementales du Nord (te Rijsel)

AKL: Archief Kasteel van Laarne

ARAB: Algemeen Rijksarchief te Brussel

BRUG: Bibliotheek van de Rijksuniversiteit te Gent

FAV: Familiearchief van Vilsteren

fs: filius, zoon van

KP: Kaarten en Plans

L.O.: Laarne Oud (= Archief Baronnie Laarne)

n.s.: nieuw systeem

PK: penningkohier

R: Reeks

RAG: Rijksarchief te Gent

RV: Raad van Vlaanderen

R 14: Renteboek 14de eeuw (ARAB, Rekenkamer 45.378)

R 16: Renteboek 16de eeuw (ADN, B 3994)

SAG: Stadsarchief te Gent

BIBLIOGRAFIE

- E. BALTHAU, *Laarne. Archeologisch Inventaris Vlaanderen*. Band III, Gent, 1984.
- R.-H. BAUTIER, J. SORNAY m.m.v. F. MURET, *Les sources de l 'histoire économique et sociale du Moyen Age II. Les Etats de la Maison de Bourgogne, Vol 1, Archives des principautés territoriales 2. Les principautés du Nord*, Paris, 1984.
- F. BLOCKMANS, *Het Gentsche stadspatriciaat tot omstreeks 1302*, Antwerpen-'s Gravenhage, 1938.
- R. CASTELAIN, *Een oud leenroerig gebruik: de verderding*, in: *Handelingen van de Geschied- en Oudheidkundige Kring van Oudenaarde*, XIX, 1978, 1-2, p. 161-164.
- G. CLAYS, *Kroniek van Oostkamp*, Brugge, 1985.
- L.K. CUMPS, *De tempeliers in Vlaanderen*, Tielt, 1976.
- R. DE BUCK, *Van wijn in Gent tot Gent in wording De Gentse wijnhandel tussen 1302 en 1795 en de wordingsgeschiedenis van Gent*, Gent, 1995.
- J. DECAVELE (red.), *Gent. Apologie van een rebelse stad*, Antwerpen, 1989.
- F. DE POTTER, *Gent van den oudsten tijd tot heden. Geschiedkundige beschrijving der stad*, Anastatische herdruk: Torhout, 1989, 8 dln.
- F. DE POTTER en J. BROECKAERT, *Geschiedenis van de gemeenten der provincie Oost-Vlaanderen*. Vierde reeks. Deel I, Kalken, Gent, 1889.
- F. DE POTTER en J. BROECKAERT, *Geschiedenis van de gemeenten der provincie Oost-Vlaanderen*. Vierde reeks. Deel I, Laarne, Gent, 1889.
- A. DESPRETZ, *De Gentse Calvinistische republiek (1577-1579)*, in: *Handelingen van de Maatschappij voor Geschiedenis en Oudheidkunde te Gent*. Nieuwe reeks. Deel XVII, 1963, p. 119-230.
- A. DE VLAMINCK, *Cartulaire de l'abbaye de Zwyveke-lez-Termonde*, in: *Gedenkschriften van de Oudheidkundige Kring der Stad en des voormaligen Lands van Dendermonde*. Buitengewone Uitgaven nr. 1, Gent, 1869.
- A. DE VOS, *Inventaris der landbouwpachten in de Gentse jaarregisters van de Keure*, Gent, 1958-1960, 2 dln.
- J.R.J. DE WILDE, *De Wilde te Laarne: een familiechroniek. Deel 2*, in: *Castellum* IX nr. 4, 1992, p. 3-52.
- J.R.J. DE WILDE, *Verzuchtingen van een grootgrondbezitter (omtrent Cattenaye, eind 16de eeuw)*, in: *Castellum* XII, nr. 3, 1995, p. 9-13.
- J.R.J. DE WILDE, *Den landsman moestet al laten. Bijdrage over het lot van de*

- parochies Kalken, Laarne en Wetteren t.t.v. de Gentse Calvinistische republiek (1577-1584)*, in: *Castellum XIII*, nr. 1, 1996, p. 3-26.
- E. ELIAS, *Grondbezit en uitbatingen ten noord-oosten van Gent tijdens het laatste kwart der 16e eeuw*, in: *Handelingen van de Maatschappij voor Geschiedenis en Oudheidkunde te Gent*, Nieuwe reeks. Deel XIII, 1959, p. 179-204.
- M. GYSSELING, *Toponymisch woordenboek van België, Nederland, Luxemburg, Noord-Frankrijk en West-Duitsland (voor 1226)*, Tongeren, 1960, 2 dln.
- M. GYSSELING, *Geschiedenis van Oostakker en Sint-Amandsberg tot 1794*, Oostakker, 1974.
- N. KERCKHAERT, *Oude Oostvlaamse hoeven*, Gent, 1973-1988, 2 dln.
- N. KERCKHAERT, *Oude Oostvlaamse huisnamen. Alfabetisch repertorium van namen van huizen, hoeven, herbergen en molens in Oost-Ylaanderen onder het Ancien Régime*, Gent, 1977-1993, 6 dln.
- A.J.M. KERCKHOFFS-DE HEIJ, *De grote raad en zijn functionarissen 1477-1531*, Amsterdam, 1980, 2 dln.
- P. LINDEMANS, *Geschiedenis van de landbouw in België*, Anastatische uitgave: Antwerpen, 1994, 2 dln.
- Memorie boek der stad Ghent, van 'tj. 1301 tot 1737*, Gent, 1852-1861, 4 dln.
- M. NUIJYTTENS, *De Tempeliers in Vlaanderen*, in: *Handelingen van de Maatschappij voor Geschiedenis en Oudheidkunde te Gent*, Nieuwe reeks. Deel XXVIII, 1974, p. 47-57.
- R. OPSOMMER, "Omme dat leengoedes thoochste dinc van der weerelt". *Het leenrecht in Vlaanderen in de 14de en 15de eeuw*, Algemeen Rijksarchief en Rijksarchief in de provinciën, Studia 60, Brussel, 1995, 2 dln.
- W. SANDERS, *Der Leidener Willeram. Untersuchungen zu Handschrift, Text und Sprachform*, Munchen, 1974.
- A. STROOBANTS en L. PEE, *De abdij van Zwijveke. Vanaf haar ontstaan tot haar restauratie 1223-1981*, Dendermonde, 1991.
- G. TACK, P. VAN DEN BREMPT, M. HERMY, *Bossen van Vlaanderen. Een historische ecologie*, Leuven, 1993.
- E. THOEN, *Landbouweconomie en bevolking in Vlaanderen gedurende de late Middeleeuwen en het begin van de Moderne tijden. Testregio: de kasselrijen van Oudenaarde en Aalst*, Belgisch Centrum voor Landelijke Geschiedenis nr. 90, Gent, 1988.
- A. VERHULST, *Occupatiegeschiedenis en landbouweconomie in het Zuiden*

circa 1000-1300, in: *Algemene Geschiedenis der Nederlanden* 2, Haarlem/Bussum, 1982, p. 83-104.

A. VERHULST, *Landschap en Landbouw in Middeleeuws Vlaanderen*, Gent, 1995.

E. VERWIJS en J. VERDAM, *Middelnederlands woordenboek*, 's Gravenhage, 1885-1929, 9 dln.

C. VLEESHOUWERS, *Abbaye de Notre-Dame-au-Bois à Lokeren, puis de Nieuwenbos à Heusden et ensuite à Gand*, in: *Monasticon Belge*, t. VII, Province de Flandre orientale, vol. 3, Luik, 1980, p. 379-436.

J. VUYLSTEKE, *De rekeningen der stad Gent. Tijdvak van Philips van Artevelde*, Gent, 1893.

A. WIJFFELS en M. HOUBRECHTS-DE CROOK, *Regesten op de Jaarregisters van de Keure. Schepenzaar 1400-1401*. Inventarissen en Indices gepubliceerd door het Archief, Gent, 1967-1972, 3 dln.

L. WYNANT, *Regesten van de Gentse staten van goed*. Eerste reeks: 1349-1400, 2 dln, Brussel, 1979-1985.

BIJLAGE I

Beknopt overzicht van de munten, inhoudsmaten en oppervlaktematen die in het westen van het Land van Dendermonde werden gebruikt.

I) MUNTEN

In Vlaanderen werden zeer veel munttypes gebruikt. In de rekeningen vindt men doorgaans het pond grote, het pond parisis en het pond tournois als rekeneenheid.

Zij kenden de volgende onderverdeling:

1 pond (£) parisis = 20 schellingen of 240 denieren (1 schelling = 12 denieren)

1 pond tournois = 20 schellingen of 240 denieren

1 pond (Vlaams) grote = 20 schellingen of 240 denieren.

De onderlinge verhouding hiervan: 1 pond grote = 6 pond tournois = 12 pond parisis.

Door de herhaalde koerswijzigingen en de devaluaties is het zo goed als onmogelijk om voor de oude munten een begrijpelijke, hedendaagse waarde te geven.

2) INHOUDSMATEN (graanmaten)

a) In het Land van Dendermonde gebruikte men de volgende maten:

1 zak = 130,3 liter koren / 151,2 liter haver

= 3 halsters = 12 vaten (1 halster = 4 vaten).

In het renteboek van Ertbuur (eind 14de eeuw) spreekt men ook over vierteles: 1 viertal of viertele = 2 vaten.

b) Te Gent (en in de kasselrij van de Oudburg, waaronder Heusden en Destelbergen) gebruikte men volgende onderverdeling:

1 mudde = 6 zakken = 12 halsters = 24 viertelen = 48 meuken = 96 achterlingen.

Waarbij 1 zak = 107 liter koren of ca 152 liter haver.

NB: Uit 1 hl. rogge wint men 68 tot 70 kg rogge, uit 1 hl haver 50 tot 51 kg.

3) LANDMATEN

De landmaten verschilden tot aan de Franse overheersing sterk van kasselrij tot kasselrij. In Laarne en Kalken gebruikte men hoofdzakelijk de Gentse maten, maar nu en dan treft men er ook wel eens het Dendermondse systeem aan. Wetteren was institutioneel sterker verbonden met Dendermonde dan Laarne en Kalken; men volgde er de maten van die stad. In de enclave Ertbuur duiken nu eens Gentse, dan weer Dendermondse maten op.

a) Het Gentse bunder = 3 gemeten = 900 roeden = 1 ha 33 a 67 ca.

1 vierkante roede = $14,85 \text{ m}^2$.

b) Het Dendermonds bunder = 4 dagwand = 8 vatzaad = 400 roeden = 1 ha 33 a 95 ca.

1 vierkante roede = $33,49 \text{ m}^2$.

De basiseenheid is evenwel de voet. Eén voet = 0,27557 m.

Eén roede omvat in de Dendermondse maat 21 voeten (dus 5,78 m). In oude teksten is hier en daar nog sprake van een "oud bunder" en "cleen roeden" in onderscheid met de hierboven gegeven indeling.

Volgens P. Vandewalle bestond 1 bunder oude maat uit 900 kleine roeden. Kleine roeden omdat ze bestonden uit 14 voeten, dus 3,85 m.

Verdere berekeningen leren ons dat één (kleine) vierkante roede dan $14,88 \text{ m}^2$ telt en dat een bunder dan 1 ha 33 a 95 ca omvat; dus eigenlijk het Gentse maatstelsel.

Thoen vond een vermelding van een oud bunder in 1272 (regio Aalst-Oudenaarde). Het onderscheid stamt dus ten laatste uit de tweede helft van de 13de eeuw.

GERAADPLEEGDE WERKEN

H. DE SCHRIJVER, *De oude landmaten in Vlaanderen*, Gent, 1942.

E. THOEN, *Landbouweconomie en bevolking in Vlaanderen gedurende de late Middeleeuwen en het begin van de Moderne Tijden. Testregio: de kasselrijen van Oudenaarde en Aalst*, Gent, 1988.

P. VANDEWALLE, *Oude maten, gewichten en muntstelsels in Vlaanderen, Brabant en Limburg*, Oostende, 1984.

BIJLAGE II

RAG, Nieuwenbos nr. 61, los folio (r^o).

Dit naervolghende es den leghere vander thienden tHerbuer alzo die Lieven de Vijldere Ghegaert ende upgheheven heeft menichte van Jaeren daer na Bauwen de Scherrere, de welcke thiende es een leen ghehauden vanden Grave van Vlaenderen van zynen huysse te Denremonde, ende tzelve leen staet ten dienste den heere van Denremonde met eenen peerde Int hervaerden.

Up tvoors. sheeren cost relief X Lb. p. ende voor tcamerlinck ghelt XX s.p. ter doot de beste vrome van dryen, ende hieraf es sterflaet Victor Vande Velde wonende te Wetteren ten Eede, ut Lati. sequitur nu Jan Puttuers ontfangen an. LXV.

Dese thiende bestrect haer westwaert tot aende heerliche sborchgraven van Gent, ende noortwaert tot ande thiende van Desselberghen, oost ende zuyt oostwaert tot aende thiende van Laerne up de heetackers.

Dese thiende plach wylen toe te behoorene den tclostere van Zwiveken bij Denremonde ende tcloostere vanden Nieuwenbossche heeft se verceijnst Jegghens voorn. clooster van Zwiveken nu ende ten eeuwighen daghen gheduerende, tsrs. voor XVI Lb. X s.p. te betaelene telcken half meye, naer verclaers vanden brieven danof zynde, danof breeder mentioneerende In daten Anno dni. MCCXCI mense mayo.

Item es noch de voorn. thiende Jaerlicx belast anden heere van Denremonde telcken meye van een hertshuijt ende een voeder hoijss binnen Wettene te betalene daer vooren XL s.p.

Hier af es noch een Appointement van concorde ende pacificatien Ghemaect tusschen tcloostere van Zwiveken ende den cloostere vanden Nieuwenbossche nopende der thienden therbuer, de welcke zij van Zwiveke beloven die vanden Nieuwenbossche te garanderene ende te hauden staende Jegghens eenen Ighelycken ghedateert XII° XCI mense mayo.

BIJLAGE III

RAG, Nieuwenbos nr. 61, los folio (v°).

Ende bestrect [*] thiende tHerbuer op tgoet
te Cantenhoij streckende neffens Laerne naer den perrick
ende alzoo voort naar Pieter Vanden Sompele / tot aen tVossen
straetken / ende alzoo voort tot by Laerne naer Spieghelmansheet
ende van daer overe Herbuer heet streckende neffens Desselberghe
naer de Brantstraete / ende naer tgoet ter Jacht ende alzoo
ommekeerende naar Ghyselbrechts Wilden ende naer de Zwane,
ende tgoet van Jan De Zuttere ende tgoet van Raphael Uttenhove
ende tgoet van Jan Heyman, datmen heedt den Beldrick, ende
voort alzoo verre als Wettere hem bestrect, ende es onder
het keerckelick recht van Huesdene, maer ghelt te Wettere
waert den X penn. alse commen

Ghecollationneert jeghens den
voors. erfbouck ende daermede
bevonden taccorderen by my
onderschreven Greffier van(den)
Raede van Vlaenderen
Blancquart

* 2 of 3 woorden zijn hier door slijtage van het papier verdwenen.

BIJLAGE IV

RAG, Oorkonden Nieuwenbos: 20 maart 1553 (n.s.) (partim). Op de rugzijde:
“Accort tusschen Nieuwenbosche ende den Pasteur van Heusden ghepasseert
voor den Raet in Jaer 1520. Heusden”

...

Ende aengaende zeker partie van leene wesende de thiende ghenaeamt therbuer
ghehouden In leene vanden grave van vlaenderen van zynen huysse van
dendremonde staende tot vele zware lasten ende servituuten zo wel van dienste
als anderssins naer uutwysen der investiture ende uutgheven van dien gheheel
ende al toebehoort ende competeert den voornompden clooster streckende de
zelve thiende naer uutwysen den limiten hiernaer ghespecificeert.

Ende eerst beghin(nende) an kikens haghe streckende neffens laerne naer den
perrick ende alzo voorts naer adriaen coolmans hofstede tot an tvossenstraetkin
ende alzo tot by laerne naer spieghelmans heet ende van daer naer heerbuer heet
streckende neffens desselberghe commende naer tgoet ter Jacht ende alzo
voorts commende alzo verre als huesden prochie haer bestreckende es lancx
den merscant tot adriaens vander somele hofstede ende van daer lancx den
zelve merscant totten logist ende taveerne ghenaeamt de maene ende alzo
voort lancx den neeren herwech alzo verre als de heerlicheide van Wettene haer
bestreckende es nochtans ligghende binnen der prochie ende limiten van
huesdene maer staende onder de Jurisdictione ende vierschare van Wettene
commende ende houdende ande voorseyde kikens haghe.

Zo es by expresse besproken ende gheconventionneert dat de voors(eyde)
vrouwe haer kercke ende clooster binnen de voornompde limiten alleene
competeren ende toebehoren zal alle de thienden hoedanich die zyn binnen de
voorseyde limiten wassende ende vallende uutghesteken alleene de vleesch
thienden ende vlasthiende danof den pasteur en zyn naercommers competeren
zal deen heelft ende me voorn(ompde) vrouwe dander heelft.

...

Castellum

Driemaandelijks tijdschrift van de VERENIGING VOOR
LOKALE GESCHIEDENIS VAN KALKEN EN LAARNE.

Dienst wettelijk Depot nr. B.D. 40.652

Oplage: 325 exemplaren

Omslagfoto: Detail van een kaart uit 1583 met afbeelding van de Belderik en
ter Most op Ertbuur (RAG, Kaarten en plans nr. 368)

INHOUD

Editoriaal	2
In memoriam Roger De Bondt <i>E. Balthau</i>	3
Laarne, bokkesprongen en wij <i>R. De Bondt †</i>	4
De enclave Ertbuur van de vroege Middeleeuwen tot ca. 1600: peiling naar het ontstaan en de ontwikkeling van een plattelandsgehucht <i>J.R.J. De Wilde</i>	10
Lijst van beschermende leden, ereleden en steunende leden	81
Inhoudsopgave	84

De auteurs zijn verantwoordelijk voor de inhoud van hun bijdrage.
Teksten mogen worden overgenomen mits vermelding van de bron en de auteur,
en het toezenden van een exemplaar.
